

वर्ष : २ अंक : १

साद

जानेवारी २०१९

राष्ट्रीय महोत्सवी
वर्ष २०१८

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई

अध्यक्षा

विजया रहाटकर

सदस्य

नीता राजेंद्र ठाकरे

सदस्य

गयाताई शिवाजीराव कराड

सदस्य

देवयानी ठाकरे

सदस्य

विदा कीर्तीकर

सदस्य

अॅड. आशा लांडगे

पदसिद्ध सदस्य

दत्ता पडसलगीकर
पोलीस महासंचालक

सदस्य सचिव

डॉ. मंजूषा सुभाष मोळवणे

मुख्य संपादक
विजया रहाटकर

कार्यकारी संपादक
डॉ. मंजूषा मोळवणे

सहायक संपादक
कपालिनी सिनकर

प्रकाशक

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग
पोटमाळा, गृहनिर्माण भवन
कलानगर, वांद्रे (पूर्व), मुंबई-५१
फोन : ०२२-२६५९०८७८

मुद्रक

आशुतोष प्रेस, ए२/२६४,
शाह आणि नहार औद्योगिक वसाहत,
एस. जे. मार्ग, लोअर परळ, मुंबई-१३

वाचक संपर्क :

saad.mscw@gmail.com

आयोगाशी संपर्क :

mscwmahilaayog@gmail.com

www.mscw.org.in

www.vijayarahatkar.co.in

Maharashtra Rajya Mahila Ayog
(@mahascw)

@vijaya.rahatkar

@VijayaRahatkar

Tejaswini App

'सुहिता' हेल्पलाइन
७४७७७२२४२४

स्वागत मूल्य : ₹ १०

वार्षिक स्वागत मूल्य : ₹ १००

साद

संपादकीय

एक पाऊल पुढे

बघता बघता एक वर्ष कसे सरले, ते समजलेही नाही. राज्यभरातील महिलांशी संवाद साधण्याच्या हेतूने आम्ही सुरू केलेले साद मासिक एक वर्षाचे झाले. या वर्षभराच्या वाटचालीत तुम्हा वाचकांचा प्रतिसाद आणि पाठबळ आमच्यासाठी खूप मोलाचे ठरले.

दुसऱ्या वर्षातील हा नवा कोरा अंक आपल्या हाती सोपविताना अतिशय आनंद होत आहेच, पण त्याचबरोबर जबाबदारीची जाणीवही आहे. राज्यातील महिलांच्या समस्यांची दखल घेणे, त्या दूर करण्याचा प्रयत्न करणे, महिलांमध्ये जनजागृती करणे हे राज्य महिला आयोगाचे काम आहे. ती आमची जबाबदारी आहे. 'साद'च्या माध्यमातून त्याला हातभार लागतो. येत्या वर्षभरातही ही जबाबदारी तेवढ्याच प्रामाणिकपणे आम्ही पार पाडू, अशी ग्वाही मी तुम्हाला देते.

गेल्या बारा अंकांतून आम्ही सामाजिक, आर्थिक, जागतिक घडामोडी, कौटुंबिक असे विविध विषय हाताळले. त्यातून महिलांचे समृद्धीकरण करण्याचाच आमचा प्रयत्न होता. या पुढील अंकातही विषयांचे वैविध्य कायम राखतानाच अंकाचे उपयुक्ततामूल्य कमी होणार नाही, यासाठी आम्ही प्रयत्नशील राहू.

एखाद्या प्रकाशनासाठी वर्षभराचा कालावधी म्हणजे काही फार मोठा नाही. त्यामुळे 'साद'ला स्थिरावण्यासाठी आणखी काही वेळ जावा लागेल. या काळात आपल्या बहुमूल्य सूचनांची आम्ही प्रतीक्षा करित आहोत.

राज्य महिला आयोग ही एक घटनेतील तरतुदींच्या आधारे उभी राहिलेली संस्था आहे. महिलांना न्याय मिळवून देण्यात आणि त्यांचे सक्षमीकरण करण्यात आयोगाची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे. अधिकाधिक महिलांपर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न अध्यक्ष या नात्याने मी करित आहे. त्यासाठी आम्ही आयोग आपल्या दारी हा उपक्रम राबविला. त्या योगे मुंबईतून बाहेर पडून पुणे, नाशिक, औरंगाबाद, कोल्हापूर, नागपूर, रत्नागिरी आदी ठिकाणी जाऊन आम्ही महिलांच्या समस्या जाणून घेऊन त्या सोडविण्याचा प्रयत्न केला. हे काम यापुढेही अव्याहतपणे सुरूच राहील. आयोगाने सुहिता हेल्पलाइन सुरू करून महिलांच्या व्यथा जाणून घेतल्या. त्यातूनच अंबरनाथच्या फरजाना शेखसारख्या महिलेची आखाती देशातील नरकयातनांतून सुटका करणे शक्य झाले.

बाललैंगिक अत्याचार, मानवी तस्करी, एनआरआय विवाहातील समस्या विषयांवर आम्ही राष्ट्रीय परिषदा घेतल्या. त्यातून विचारमंथन झाले. बाललैंगिक अत्याचारप्रतिबंधक कायद्यात (पोक्सो) बारा वर्षांखालील मुलांवरील अत्याचारांसाठी फाशीची शिक्षा असावी, अशी सूचना आम्हीच केंद्र सरकारला केली होती. ती प्रत्यक्षातही आली. एनआरआय विवाहातील समस्यांबाबतही केंद्र सरकार परराष्ट्र मंत्रालयांतर्गत विशेष पोर्टल सुरू करणार आहे. आयोगाने केलेल्या कामाची ही पोचपावतीच म्हणावी लागेल. अजून बराच पल्ला गाठायचा आहे, त्यासाठी आपल्या सदिसिच्छांची गरज लागेलच.

Vijaya Rahatkar

विजया रहाटकर, मुख्य संपादक आणि महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा

अंतरंग...

बालसंगोपन हवे अधिक प्रभावी

देशाच्या काही भागात बालगृहांमध्ये घडलेल्या अनुचित प्रकारांच्या निमित्ताने बालसुरक्षेचा मुद्दा ऐरणीवर आला आहे. या संदर्भात बालगृहांसाठी काही मार्गदर्शक तत्त्वेही प्रसिद्ध करण्यात आली आहेत. या विषयाचा आढावा.

८

पंतप्रधान उज्वला योजना

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाने गेल्या वर्षी विविध शासकीय योजनांचा समाजावरील परिणाम या विषयावरील अभ्यासासाठी संशोधनवृत्ती दिल्या होत्या. त्या अंतर्गत आयोगाकडे अनेक विषयांवरील शोधनिबंध आले.

११

बाल लैंगिक अत्याचाराचे आकलन

बाल लैंगिक अत्याचारांबाबत जनजागृती करण्यासाठी राज्य महिला आयोगाने नुकतीच एक पुस्तिका प्रकाशित केली आहे. या पुस्तिकेतील मजकूर क्रमशः देत आहोत...

११

बॅडमिंटनमधील उगवता 'तारा'

पुण्याची तारा शहा ही नवोदित बॅडमिंटनपटू सध्या चांगली कामगिरी करित आहे. पाटणा येथे नुकत्याच झालेल्या अखिल भारतीय सबज्युनिअर गटाच्या स्पर्धेत तिने विजेतेपद मिळविले. तिच्याविषयी...

३८

वर्षपूर्तीचा आनंद

मोठ्या परिश्रमानंतर झालेला स्वप्नपूर्तीचा आनंद काही औरच असतो. राज्य महिला आयोगाच्या वतीने प्रकाशित येणाऱ्या 'साद' या मासिकाची वर्षपूर्ती झाली आहे. त्या निमित्ताने...

विजया रहाटकर

मुख्य संपादक आणि महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा

आपण एखादे स्वप्न मनात बाळगतो, त्यासाठी कष्ट करतो. कधी पदरी निराशाही येते, तरीही उमेद ठेवून आशा ठेवून चिकाटीने प्रयत्न करतो आणि ते स्वप्न साकार करतो. त्यावेळा स्वप्नपूर्तीचा तो आनंद काही औरच असतो. राज्य महिला आयोगाच्या वतीने प्रकाशित करण्यात येणाऱ्या साद या मासिकाची वर्षपूर्ती झाली आहे, आणि हा प्रसंग माझ्यासाठी स्वप्नपूर्तीचा आनंद देणारा आहे.

मधल्या काळात राज्य महिला आयोग ही संस्था जवळपास निष्क्रिय बनली होती. फारसे काम नाही, लोकांपर्यंत पोहोचणे नाही. एक काळ तर असा आला की राज्य महिला आयोग अध्यक्षांविनाच होता. त्यामुळे आयोगाला कोणी वालीच उरला नव्हता. महिला हा समाजातील पिचलेला घटक असतो. आज कर्तृत्वाची अनेक शिखरे महिलांनी पादाक्रांत केली असली, तरीही समाजातील त्यांचे दुय्यम स्थान कायम आहे. त्यांच्यामागील हाल अपेष्टा थांबलेल्या नाहीत. या-ना-त्या मागिने महिलांचे शोषण, त्यांचा छळ सुरूच असतो. अशा वेळी या महिलांसाठी महत्त्वाचा आणि मोठा आधार म्हणजे राज्य महिला आयोग, पण हा आयोगच अध्यक्षांविना निराधार बनला तर या असहाय भगिनींनी कोणाकडे मदत मागायची? असो.

पण, गेल्या तीन वर्षांत आयोगाचे हे चित्र बदलण्याचा पूरपूर प्रयत्न मी माझ्या परीने केला. आयोगाला केवळ चेहरा दिला नाही, तर त्याला

सक्रिय बनवले. आयोगाचे कार्यालय मुंबईत असल्यामुळे काम प्रामुख्याने मुंबईतच चालते. ग्रामीण भागातील महिला येथवर कशा पोहोचणार? ही अडचण लक्षात घेऊन आयोग आपल्या दारी ही संकल्पना राबवली. राज्यातील जिल्हांच्या ठिकाणी आयोगाला घेऊन गेले. तेथील महिलांच्या अडचणी समजून घेतल्या. त्यांच्या तक्रारी जाणून घेतल्या. त्यांचे निराकरण करण्याचा प्रयत्न केला.

याच प्रयत्नांचा एक भाग म्हणजे साद हे मासिक होय. सुमारे दोड वर्षांपासून सादची संकल्पना माझ्या डोक्यात घोळत होती. ती मी माझ्या सहकारी सदस्यांसमोर मांडली. त्यांनीही माझी संकल्पना उचलून धरली. अशा पद्धतीने सादच्या रोपट्याचे बीजारोपण झाले. त्या पुढील टप्पा होता, तो मासिक प्रत्यक्षात आणणे. मी आणि सहकाऱ्यांनी मिळून सादची रूपरेषा निश्चित केली. राज्य महिला आयोगाच्या सदस्य सचिव डॉ. मंजूषा मोळवणे यांचेही मोलाचे साह्य या कामी लाभले. डॉ. मोळवणे यांच्या सक्रिय सहभाग आणि पाठबळाच्या जोरावरच साद अस्तित्वात आले. गेल्या वर्षी आयोगाच्या रौप्य महोत्सवी वर्ष होते. त्या निमित्त २५ जानेवारीला मुंबईत एका कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले होते. या कार्यक्रमाचे औचित्य साधून सादच्या पहिल्या अंकाचे प्रकाशन करण्यात आले.

साद हे राज्य महिला आयोगाचे मुखपत्र आहे. त्याचा हेतू आयोगाचे उपक्रम अधिकाधिक लोकांपर्यंत पोहोचविणे, आयोगाची माहिती पोहोचविणे, त्याचबरोबर कायदेविषयक जनजागृती करणे हाही आहे. सन २०१७ मध्ये आयोगाने ठिकठिकाणी कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळाविरुद्ध नेमायच्या अंतर्गत चौकशी समित्यांबाबत जनजागृती मोहीम

राबविली होती. पुण्या-मुंबईसह, औरंगाबाद, नाशिक, कोल्हापूर आदी अनेक ठिकाणी या मोहिमेंतर्गत कार्यक्रम आयोजित करण्यात आले होते. महाविद्यालयीन गट, विविध शासकीय संस्था यांच्या पातळीवर चौकशी समित्या, त्यांची कार्यपद्धती, कायदा व त्याचे तपशीलवार विवेचन याची माहिती देण्यात आली. या सर्व मोहिमेचा वृत्तान्त आम्ही पहिल्या अंकात प्रकाशित केला होता. त्याचबरोबर महिलांसाठी हेल्ललाइन, विविध कायद्यांची तोंडओळख आदीही माहिती होती.

महिलांनी आर्थिकदृष्ट्या सक्षम बनले पाहिजे, असे केवळ तोंडाने म्हणून भागणारे नसते. नेमके काय केले पाहिजे, याची माहिती महिलांना करून देणे आवश्यक असते. ही माहितीही सादच्या काही अंकांमध्ये आम्ही आवर्जून करून दिली. त्यासाठी तज्ज्ञांकडून लेख मागविण्यात आले होते.

राजकारण हा स्त्रियांचा प्रांत नाही, असे अनेकदा म्हटले जाते. मात्र, स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये महिलांना ५० टक्के आरक्षण आहे. त्याचबरोबर संसदेतही महिला आरक्षण विधेयक आणण्यासाठी प्रयत्न सुरु

आहेत. आरक्षण मिळालेल्या स्त्रिया राजकारणात नेमके कसे काम करतात, त्यांना कोणत्या अडचणी येतात. पुरुष सहकाऱ्यांचा त्यांच्याकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन कसा असतो? या सर्वातून महिला लोकप्रतिनिधी कशा मार्ग काढतात, याचे विवेचन करणारी गावकारभारणी नावाची लेख मालिकाही सादमध्ये समाविष्ट करण्यात आली.

स्त्रियांचे आरोग्य, त्याबाबत उपयुक्त माहितीही या अंकात होती. शिवाय, डिसेंबर २०१७ आणि जानेवारी २०१८ या काळातील महिलाविषयक काही महत्त्वाच्या घडामोडींचाही अंतर्भाव या अंकात आम्ही केला होता. परिपूर्णतेचा दावा मी कधीच करणार नाही, पण सादचा पहिला अंक दर्जेदार होता, असा अभिप्राय अनेकांनी आम्हाला दिला. त्यावरून आमचे प्रयत्न योग्य दिशेने सुरु आहेत, याची खात्री पटली आणि माझा आणि माझ्या टीमचा हुरूप वाढला.

फेब्रुवारीमध्ये केंद्रीय अर्थसंकल्प सादर झाला. या अर्थसंकल्पात महिलांसाठी विशेषत्वाने कोणत्या तरतुदी होत्या. या तरतुदींमुळे महिलांना नेमका कसा फायदा होईल, तो करून घेण्यासाठी का करणे आवश्यक

आहे, याचे विवेचन आम्ही सादच्या दुसऱ्या अंकात केले होते. राष्ट्रीय कुटुंब पाहणी अहवालात असे आढळून आले होते की, सुमारे ८० टक्के कुटुंबांना घरात मुलगी हवी होती, या बाबतची माहिती देणारा लेखही या अंकात होता.

सादचा तिसरा अंक आंतरराष्ट्रीय महिला दिनाचे महत्त्व अधोरेखित करणारा होता. याच महिन्यात आयोगाची सुहिता हेल्लपलाइन सुरू झाली. तिची सविस्तर माहिती या अंकात देण्यात आली होती. माझी कन्या भाग्यश्री ही राज्य सरकारची एक महत्त्वाची योजना. तिचीही माहिती या अंकात देण्यात आली होती.

अंजू तुरंबेकर. एक गुणी फुटबॉलपटू. कोल्हापूर जिल्ह्यातील एका छोट्याशा गावातून फुटबॉल खेळण्यासाठी चक्क पळून आलेली अंजू आज आंतरराष्ट्रीय पंच आहे. तिची यशोगाथा एप्रिलच्या अंकात होती. पुरुषापेक्षा स्त्रिया नैराश्यग्रस्त होण्याचे प्रमाण अधिक आहे. या विषयावर तपशीलवार चर्चा करणारा लेख एप्रिलच्या अंकात होता. विदर्भातील कापूस उत्पादक महिला शेतकऱ्यांची कहाणीही या अंकात समाविष्ट केली होती.

गृहिणी या अनुत्पादक असतात, असा एक समज रूढ आहे. मात्र, खुद्द न्यायालयाने या समजुतीला धक्का दिला आणि गृहिणी या अनुत्पादक नसतात, असे ठासून सांगितले. या बाबत समाजात उमटलेल्या प्रतिक्रिया तसेच, न्यायालयाचा मूळ निकाल याची माहिती देणारा लेख मे महिन्याच्या अंकात होता. राज्याचे पोलिस महासंचालक राज्य महिला आयोगाचे पदसिद्ध सदस्य असतात. सादच्या प्रतिनिधीने पोलिस महासंचालकाशी साधलेला संवाद या अंकाचे वैशिष्ट्य ठरला.

जगभरात अनेक महिला राष्ट्रप्रमुख म्हणून हिमती जबाबदारी सांभाळत आहेत. अशा कर्तबगार महिलांची ओळख आम्ही जगभरातील (वुई)मेन या सदरातून करून दिली. यात ब्रिटनच्या पंतप्रधान थेरेसा मे, जर्मनीच्या चॅन्सलर अँजेला मेर्केल, बांगलादेशाच्या पंतप्रधान शेख हसीना, म्यानमारच्या नेत्या आँग स्यान स्यू की आदी महिलांच्या कारकिर्दीवर प्रकाशझोत टाकण्यात आला. प्रत्येक महिन्याला अशा एका महिला राष्ट्रप्रमुखाची ओळख आम्ही करून दिली.

लहान मुलांचा भार त्यांच्या आजी-आजोबांवर टाकता कामा नये, असा निकाल सर्वोच्च न्यायालयाने दिला होता. या अनुषंगाने आम्ही जूनमध्ये मूळ निकाल आणि त्या आधारित नागरिकांतील प्रतिक्रिया असा विषय मांडला होता. भारतीय नौदलातील धाडसी महिला अधिकाऱ्यांचा समावेश असलेली आयएनएस तारिणी ही नौका मे महिन्यात भारतात परतली. या नौकेविषयी आणि नौदलातील या बहादूर महिला अधिकाऱ्यांविषयीची माहिती असा वाचनीय मजकूर जूनमध्ये आम्ही दिला.

मराठवाड्यातील मनीषा वाघमारे या महिलेने जुलै २०१८मध्ये एव्हरेस्ट शिखर सर केले. तिची प्रेरणादायी कथा जुलैच्या अंकात होती. राज्यातील अनेक तुरुंगांमध्ये काही महिला कैदी केवळ जामिनासाठी पैसे नसल्यामुळे खिंतपत आहेत. अशासाठी एक निधी स्थापन करण्याचा प्रस्ताव आयोगाने मांडला होता. या प्रस्तावाविषयीची सविस्तर माहिती जुलैच्या अंकात होती.

राज्य महिला आयोगाने २७ जुलै रोजी नवी दिल्ली येथे मानवी तस्करी आणि एनआरआय विवाहातील समस्या या विषयावर राष्ट्रीय

परिषदेचे आयोजन केले होते. केंद्रीय परराष्ट्रमंत्री सुषमा स्वराज आणि केंद्रीय महिला आणि बाल कल्याण मंत्री मेनका गांधी या दोन सुजाण महिला नेत्या या परिषदेला उपस्थित होत्या. ही परिषद म्हणजे आयोगाच्या शिरोपेचातील मानाचा तुरा ठरली. महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाचे काम या निमित्ताने राष्ट्रीय पातळीवर पोहोचले. सादचा ऑगस्टचा अंक या परिषदेचा विशेषांक होता. या परिषदेतील विविध परिसंवाद, त्यातील मते, शिफारशी या अंकात होत्या. सुषमा स्वराज आणि मेनका गांधी यांची भाषणेही सविस्तर स्वरूपात अंकात देण्यात आली होती. या विषयाचे गांभीर्य लोकांपर्यंत पोहोचविण्याचा प्रयत्न या अंकातून केला गेला. नाशिकची धावपटू ताई बामणे हिची यशोगाथाही वाचनीय ठरली.

डॉ. कृष्णाबाई केळवकर या भारतातील दुसऱ्या सेवारत डॉक्टर. महिलांवर अनेक बंधने असणाऱ्या काळात कृष्णाबाईंनी केलेले कार्य प्रेरक होते. त्यांची माहिती देणारा लेख सप्टेंबरच्या अंकात होता. समलिंगी संबंध हा गुन्हा नाही, असा निकाल सर्वोच्च न्यायालयाने ऑगस्टच्या शेवटच्या आठवड्यात दिला. या निकालाचीही माहिती सप्टेंबरच्या अंकात देण्यात आली होती.

कुपोषण हा देशाच्या प्रगतीतील एक अडसर आहे. कुपोषणाच्या समस्येची गंभीरता मांडणारा लेख ऑक्टोबरच्या अंकात समाविष्ट करण्यात आला होता. यात कुपोषणावर मात करण्यासाठी सरकार करीत असलेल्या उपायांचीही माहिती देण्यात आली होती. ऑक्टोबर महिना म्हणजे नोबेल पारितोषिके जाहीर होण्याचा महिना. शांततेचे नोबेल यंदा डेनिस मुक्वेगे आणि नादिया मुराद या दोन महिलांसाठी काम करणाऱ्या कार्यकर्त्यांना जाहीर झाले होते. त्यांची ओळखही या अंकात करून देण्यात आली होती.

शबरीमला येथील अय्यप्पा मंदिरात प्रवेश करण्याचा अधिकार रजस्वला वयातील महिलांनाही आहे, असा निकाल सर्वोच्च न्यायालयाने दिला होता. त्या विषयाची समग्र माहिती देणारा लेख नोव्हेंबरच्या अंकात होता. व्यभिचार कायदेशीर, अशा शीर्षकाच्या बातम्या माध्यमांत आल्या होत्या. मात्र, वस्तुस्थिती तशी नाही, याचे भान देणारा लेखही या अंकात होता.

कुपोषणाची समस्या नेमकी काय आहे, त्याचे प्रकार कोणकोणते आहेत?, कुपोषणाचे मापन नेमके कसे केले जाते, याची माहिती देणारा लेख आयोगाच्या सदस्य सचिवडॉ. मंजूषा मोळवणे यांनी लिहिला होता. तो डिसेंबरच्या अंकात होता. परित्यक्ता महिला ही समाजातील एक काळवंडलेली बाजू आहे. त्यांच्यासाठी निवारणगृहांची तरतूद करणे आवश्यक आहे, असे मत मांडणारा लेखही डिसेंबरच्या अंकात होता.

याखेरीज महिलाप्रधान चित्रपटांची ओळख करून देणारी लेखमालिकाही सादने प्रसिद्ध केली.

या सर्वांचा आढावा घेण्याचा उद्देश इतकाच की, प्रत्येक महिन्यात वाचकांना काही वेगळे आणि माहितीपूर्ण वाचावयास मिळावे, यासाठी सादच्या टीमने अथक परिश्रम केले. त्यासाठी त्यांना द्यावेत तेवढे धन्यवाद थोडेच आहेत.

आता दुसऱ्या वर्षातही साद अशाच वेगवेगळ्या विषयांना साद घालेल, अशी ग्वाही मी सादची संपादक या नात्याने आपल्याला देते. आपल्या सदस्यता आमच्या पाठीशी आहेतच. त्या यापुढेही कायम राहतील, अशी अपेक्षा. वाचकांच्या सूचनांचे आम्ही नेहमीच स्वागत करू.

बालसंगोपन हवे अधिक प्रभावी

प्राची एक्के

Prachi.ekke@gmail.com

सरकारी किंवा बिगर सरकारी संस्थांकडून चालविल्या जाणाऱ्या लहान मुलांसाठीच्या निवारणगृहांमध्ये कोवळ्या जिवांचे लैंगिक शोषण आणि अत्याचारांची प्रकरणे नुकतीच समोर आली आहेत. मदर टेरेसा यांच्या धर्मादाय संस्थेमार्फत चालविण्यात येणाऱ्या सर्व बालसंगोपन केंद्रांची पाहणी करण्याचे आदेश केंद्र सरकारने दिले आहेत. झारखंडमधल्या मिशनरीज ऑफ चॅरिटीज या मदर टेरेसा यांच्या संस्थेवर लहान मुलांची विक्री केल्याचा आरोप करण्यात आला होता. त्यात काही प्रमाणात तथ्य असल्याचे आढळून आले होते. या प्रकरणाची चौकशी करण्यात येत आहे. महिला व बालकल्याण खात्याच्या केंद्रीय मंत्री मेनका गांधी यांनी राज्य सरकारांसाठी काही सूचना जारी केल्या आहेत. झारखंडमध्ये मिशनरीज ऑफ चॅरिटीज या संस्थेने मुलांची जी बेकायदेशीर विक्री केली त्याची दखल घेत देशभरात ज्या ज्या राज्यांमध्ये मिशनरीज ऑफ चॅरिटीज या संस्थेची बालसंगोपन केंद्र आहेत त्यांची पाहणी करावी, असा आदेश गांधी यांनी दिला आहे. देशभरातील सगळ्या बालसंगोपन केंद्रांनी नोंदणी करावी व सेंट्रल अडॉप्शन रिसोर्स अथॉरिटी या शिखर संस्थेशी संलग्न व्हावे, असा आदेशही बालकल्याण खात्याने काढला आहे. जुव्हेनईल जस्टिस अक्ट २०१५ अन्वये सगळ्या बालसंगोपन केंद्रांनी या शिखर संस्थेशी संलग्न होणे बंधनकारक आहे. गेल्या डिसेंबरपासून या शिखर संस्थेने २,३०० बालसंगोपन केंद्र संलग्न केली आहेत, तर ४,००० केंद्र प्रलंबित आहेत. नॅशनल कमिशन फॉर प्रोटेक्शन ऑफ चाईल्ड राईट्सच्या अहवालानुसार भारतातील विविध बालसंगोपन केंद्रांमध्ये २,३२,९३७ मुले वास्तव्याला आहेत.

अशाच प्रकारे राज्यातील ७८ अनाथाश्रम आणि बालसंगोपन केंद्रांतील कारभाराची मुख्य सचिवांनी पोलिस यंत्रणांच्या साहाय्याने चौकशी करण्याचा आदेश मुंबई उच्च न्यायालयाच्या पणजी खंडपीठाने दिला आहे. उच्च न्यायालयाच्या या आदेशामुळे गोव्यातील सगळी बालसंगोपन केंद्रे संशयाच्या भोवऱ्यात सापडली आहेत. 'स्टॉप चाईल्ड अब्युज नाऊ' (स्कॅन गोवा) या स्वयंसेवी संस्थेने दाखल केलेल्या याचिकेवरील सुनावणीवेळी हा आदेश देण्यात आला आहे. राज्यातील मुलांना बाल संगोपन केंद्रांमध्ये ठेवण्यापूर्वी त्या मुलांना संगोपन व

देशाच्या काही भागात बालगृहांमध्ये घडलेल्या अनुचित प्रकारांच्या निमित्ताने बालसुरक्षेचा मुद्दा ऐरणीवर आला आहे. या संदर्भात बालगृहांसाठी काही मार्गदर्शक तत्त्वेही प्रसिद्ध करण्यात आली आहेत. या विषयाचा आढावा.

संरक्षणाची गरज असल्याचे बाल न्याय (मुलांचे संगोपन व संरक्षण) कायदा २०१५ अंतर्गत अनिवार्य असल्याचे स्पष्ट होणे गरजेचे आहे. अशा केंद्रांमध्ये मुले ठेवायची असल्यास बाल कल्याण समितीने त्यांना संरक्षणाची गरज असल्याचे नमूद करण्याची गरज असते. मात्र, राज्यातील बालसंगोपन केंद्रांत ठेवण्यात आलेल्या सुमारे २५०० मुलांपैकी एकही मुलाला अशा प्रकारे संरक्षणाची गरज असल्याचे स्पष्ट करण्यात आलेले नाही, असे न्यायालयाने नमूद केले आहे. राज्यातील नोंदणीकृत बाल संगोपन केंद्रे आहेत त्यांना बाल न्याय कायद्याप्रमाणे वार्षिक अहवाल सादर करण्याची सक्ती आहे. अशा केंद्रांचे कामकाज तपासून पाहण्याचे अधिकार या कायद्यानुसार राज्य सरकारला आहेत. या पार्श्वभूमीवर राज्याच्या महिला व बाल कल्याण संचालनालयाचीही कसून चौकशी व्हावी, असेही निर्देश न्यायालयाने दिले आहेत. या सर्व बातम्या वाचल्या की, 'कुंपणच जेव्हा शेत खातं, तेव्हा दाद कुणाकडे मागायची' अशी परिस्थिती निर्माण होते. या काही प्रातिनिधिक आणि नुकत्याच घडलेल्या घटना सांगितल्या पण वास्तविक परिस्थिती या पेक्षाही भयंकर असू शकते. त्यामुळे यासाठी वेळीच कारवाई करणे आवश्यक आहे. याची दखल महिला आणि बालविकास मंत्रालय वेळोवेळी घेतेच पण हे गैरप्रकार त्वरित थांबवून बालकांना सुरक्षित आयुष्य देण्यासाठी अजूनही काही ठोस उपाययोजनांची नक्कीच गरज आहे.

खरंतर, महाराष्ट्र शासनाने निवासी संस्थांमध्ये असणा-या तसेच निवासी संस्थांमध्ये आसरा घेण्यासारख्या परिस्थितीत असणा-या बालकांना कुटुंब आधारित सेवा उपलब्ध करून देण्यासाठी सन १९७५ मध्ये 'बालसंगोपन' ही योजना सुरु केली. आणि त्याचबरोबर बालसंगोपन ही योजना स्वयंसेवी संस्थांच्या माध्यमातून राबविणे शासनाने निश्चित केले. मात्र या बालसंगोपन संस्थेत काही वर्षांपासून अनेक गैरप्रकार घडत असल्याचे आणि यातील बालकांचे शोषण होत असल्याच्या घटना निदर्शनास येत आहेत. ही अत्यंत गंभीर बाब आहे.

भारतामध्ये बालकांसंबंधी अनेक कायदे अस्तित्वात आले असले तरी त्यापैकी बरेच कायदे आंतरराष्ट्रीय बालहक्क परिषदेच्या परिणामाची पूर्तता करण्यास अपुरे पडत होते. म्हणून १९७४ साली राष्ट्रीय बालधोरण जाहीर करण्यात आले होते. त्याआधारावर महाराष्ट्रात बालकांचे हक्क अबाधित राखण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने २००२ साली बालविकास धोरण निश्चित केले. आंतरराष्ट्रीय बालहक्क परिषदेने सुचवलेले बालकांचे

प्रातिनिधिक छायाचित्र.

हक्क व अधिकार आणि त्या अनुषंगाने करावयाच्या तरतुदी विचारात घेऊन महाराष्ट्राचे पहिले बाल विकास धोरण तयार करण्यात आले. बालकांच्या विकासासाठी रचनाबद्ध, सर्वकष व नियोजित विकास साधण्याचा जाणीवपूर्वक प्रयत्न राहिल अशी ह्या धोरणाची संकल्पना होती. त्याबरोबरच वर्ष २००२ च्या धोरणात सुनिश्चित केले होते की, जागतिकीकरणाच्या युगात सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक गरजांचे स्वरूपही बदलत असते. या बदलाशी महाराष्ट्राचे धोरण सुसंगत राहण्याच्या दृष्टीने या धोरणांतर्गत घेतलेल्या निर्णयांचे पुनर्विलोकन करण्यात येईल. अशाप्रकारे, एकही बालक विकासाच्या आणि संरक्षणाच्या प्रक्रियेतून वंचित राहणार नाही याची खात्री या बालधोरणानुसार देण्यात आली. त्यामुळे अनाथ आणि निराश्रित बालकांसाठी संस्थात्मक सेवा, कौटुंबिक आणि सामूहिक सहभागावर आधारित कार्यक्रमांना अग्रक्रम देण्यात आला. या बालकांना कुठल्याही कार्यक्रमात समाविष्ट करताना, त्यांच्या गरजांचे बहुव्यापी मूल्यमापन करून घेणे, अशा बालकांचे पालन करणाऱ्या कुटुंबांना पुरेसा निधी पुरवणे व हे करणे शक्य नसेल त्यावेळी अशा बालकांना संस्थात्मक संरक्षण देणे आदी बाबी यात अंतर्भूत करण्यात आल्या. हे करत असताना, बालकांसाठी मोठ्या संख्येने असलेल्या संगोपन व संरक्षण संस्था लक्षात घेता, विशिष्ट कालावधीमध्ये संस्थात्मक संगोपनाच्या संदर्भात राज्याने सर्वकष असे धोरण कालबद्ध मर्यादित विकसित केले. त्या अंतर्गत, संस्थाबाह्य बालसंगोपन आणि संरक्षण योजना व संस्थांची (बालसंगोपन, देशांतर्गत दत्तकग्रहण आणि प्रतिपालन) यादी अग्रक्रमाने बनविणे.

अस्तित्वात असलेल्या संगोपन आणि संरक्षण संस्थांची, वार्षिक योजना व आराखडे यांचा आढावा घेणे.

सर्व भागातील संस्थांमध्ये संगोपनाची व संरक्षणाची व्यवस्था प्रमाणित असावी अशी खात्री करणे.

संस्थांच्या निरंतर देखभाल, नियंत्रण व विकासासाठी, त्याचे अहवाल तयार करण्यासाठी व देखरेखीसाठी प्रभावी यंत्रणा ठेवणे, तसेच बालकांच्या याबाबतची प्रतीक्षा यादी संबंधित जिल्हाच्या बालकल्याण समितीस वेळोवेळी देणे.

सर्व संस्थाकरिता बालक संरक्षण धोरण निश्चित करणे.

संस्थांमध्ये नोंदणीचे निकष आणि संगोपनाचा दर्जा यांची व्याख्या करणे आणि त्या पूर्ण होतात कि नाही याची खात्री सुनिश्चित करणे.

संगोपनाचा दर्जा सुयोग्य स्तरावर राखण्यासाठी राज्याने पुरेसा निधी उपलब्ध करून देणे.

संस्थेतील प्रत्येक बालकाच्या वैयक्तिक देखभालीकरिता नियोजन आराखडा तयार करणे, यात नियमितरित्या अपेक्षित पुनर्वसन व कौटुंबिक समायोजनाकरिता नियमांचा समावेश करणे. बाल कल्याण समितीद्वारे सदर नियोजन व नियम सातत्याने अद्ययावत करणे व त्याचे परीक्षण करणे.

परिवीक्षा काळानंतर देखभालीसाठी सर्वकष मार्गदर्शक तत्वे विकसित करणे, कृती कार्यक्रम ठरवणे आणि राबविणे.

संस्थेतील सर्व बालकांचे व्यवस्थापकीय नोंदणी योजना चांगल्या अवस्थेत राखणे.

राज्याने वसतिगृहे, समूहघरे आणि व्यावसायिक प्रशिक्षण संस्था

यांच्याशी पुरेसे संपर्काचे जाळे स्थापन करणे, ज्याद्वारे संस्थेतील बालके घराबाहेर त्यांचे स्वतंत्र आयुष्य चांगल्या मार्गाने जगतील याची खात्री करणे.

संस्थेतील बालकांशी गैरवर्तन, दुर्लक्ष आणि पिळवणूक झालेल्या सर्व घटना अतिशय गांभीर्याने हाताळणे, अशा संस्थांच्या अधिकाऱ्यांविरुद्ध एफआयआर नोंदवणे आणि या प्रकरणाची बारकाईने चौकशी होईल याची खात्री करणे आदी नियम निश्चित केले.

त्यानंतर मागे म्हटल्याप्रमाणे २०१४ नंतर पुन्हा या धोरणाचे पुनर्विलोकन करण्यात आले. बालन्याय कायदा (बालकांची काळजी आणि संरक्षण) २०१५ आणि किशोर न्यायनियम २०१६ अंतर्गत, राज्यातील काळजी आणि संरक्षणाची गरज असलेल्या बालकांना, कायद्याच्या विवादात अडकलेल्या बालकांना सुरक्षितता पुरवणे आणि त्यांची काळजी घेणे आवश्यक आहे असे पुन्हा ठरवण्यात आले. या कायदा आणि नियमांनुसार, सरकारद्वारे विविध संस्था स्थापन करून मुलांना सर्वातम स्वस्थ आणि कल्याणकारी योजना प्रदान केल्या गेल्या. परंतु मागील काही वर्षांमध्ये पुन्हा यातील काही बालसंगोपन संस्थांमधून मुलांचा गैरवापर केल्याच्या तसेच मुलांच्या स्वास्थ्याबाबत तडजोड केली जात असल्याच्या तक्रारी येत आहेत. अशाप्रकारच्या संस्थांमधूनच जर मुले असुरक्षित असतील तर त्यांचे संरक्षण आणि कल्याण सुनिश्चित करण्यासाठी त्वरित कारवाई करणे हि सरकारची मुख्य जबाबदारी आहे. त्यामुळेच बाल-देखभाल संस्थांमधील बालकांच्या गैरवर्तन संबंधित कोणत्याही प्रकरणात कृती योजना तयार करण्यात जिल्हा प्रशासनास मदत करण्यासाठी, मंत्रालयातील महिला आणि बालविकास विभागाने सल्ला देणारे पत्रक नुकतेच बालदिनानिमित्त जारी केले आहे आणि सर्व जिल्हा अधिकाऱ्यांना त्याचे पालन करणे बंधनकारक आहे. या पत्रकात दिल्याप्रमाणे कायद्याचे आणि नियमांचे उल्लंघन करणाऱ्या संस्थांविरोधात पुढील कारवाई करण्याचे आणि पीडित मुलांच्या सुरक्षिततेबाबतचे धोरण सरकारने निश्चित केले आहे.

ज्या बाल संगोपन संस्थांचे व्यवस्थापन तसेच बाल कल्याण समित्यांचे व्यवस्थापन नियुक्त कर्तव्ये पार पाडण्यात अयशस्वी ठरत असतील तर जेजे ऍक्ट, २०१५ च्या कलम ३० च्या अंतर्गत किशोर न्याय मंडळ किंवा डीसीपीयूतर्फे अशा परिस्थितीत, जिल्हा मॅजिस्ट्रेट बाल कल्याण अधिकारी असल्याने ते या संस्थांची ताबडतोब थेट जबाबदारी घेऊ शकतात.

ज्या मुलाचा / मुलांचा त्याच मुलांमध्ये तसेच त्यांच्या सहकाऱ्यांसह दुर्व्यवहार केला गेला आहे त्यांना २४ तासांच्या आत आवश्यक वैद्यकीय सेवा, मनोवैज्ञानिक समर्थन आणि सल्लामसलत प्रदान केली जाऊ शकते. जिल्हा दंडाधिकारी, जिल्हा / किंवा बाहेरील सराव करणा-या मनोवैज्ञानिक / मनोचिकित्सक / सल्लागारांच्या पॅनेलचा विचार त्यासाठी करू शकतात, किंवा त्या उद्देशाने अशा बालकांना मानसिकरित्या मनोवैज्ञानिक सेवा प्रदान करण्यात संस्थात्मक सक्षम राहू शकतात.

बाल संगोपन संस्था आणि तेथे राहणा-या मुलांच्या परिस्थितीचे मूल्यांकन केल्यावर, जिल्हा मजिस्ट्रेट (ए) संस्थेचे व्यवस्थापन आणि

कर्मचारी पूर्णपणे बदलण्याची गरज असल्याबाबत निर्णय घेऊ शकतात, किंवा (बी) मुलांना इतर काही सुविधेसाठी स्थानांतरित करू शकतात. जिल्हा दंडाधिकारी यांनी इतर सुविधा देण्यासाठी मुलांना स्थानांतरित करण्याचा निर्णय घेतला तर, अतिरिक्त रहिवाशांना सेवा पुरविण्यासाठी स्रोत वाढविण्यासंदर्भात पावले उचलली जावीत.

जिल्हाधिकारी, पोलीस अधीक्षक, मुख्य वैद्यकीय अधिकारी आणि इतर अधिकारी यांच्याशी सल्लामसलत करून गरजेप्रमाणे आधारित कृती योजना तयार केली जाऊ शकते. हे काम ४८ तासांच्या आत पूर्ण केले जाईल. कृती योजना तयार करताना शक्यतो लहान मुलांच्या दैनंदिन कामात व्यत्यय येणार नाही याची काळजी घेतली जावी.

कोणत्याही परिस्थितीत मुलांची ओळख मीडिया किंवा सामान्य जनतेसमोर प्रकट केली जाऊ नये. अशा प्रकरणातील घटनांबद्दल प्रसारमाध्यमांना माहिती देण्यासाठी निश्चितपणे जिल्हा प्रशासनाच्या अधिकाऱ्यांद्वारे प्रेस स्टेटमेंट जारी केले जाऊ शकतात. घरात किंवा मुलांमध्ये मीडियाला थेट प्रवेश दिला जाऊ नये.

पोलिस आणि न्यायालयीन चौकशीकरिता मुलांना सोडणे आवश्यक आहे. त्यामुळे सल्लामसलत आणि कायदेशीर सहाय्य प्रदान करून प्रक्रियेत सहाय्य करण्यासाठी काळजी घेतली जाऊ शकते. कोणत्याही घटनेचा आघात किती प्रमाणात झाला आहे आणि मुलांच्या सुरक्षेची खात्री करण्यासाठी विविध एजन्सीजच्या भेटीची विनंती जिल्हा दंडाधिकारीद्वारे केली जाऊ शकते. एससीपीसीआर नियुक्त केलेल्या वेळेत डीएमला सूचना देऊन मुलांना भेटू शकते.

संबंधित शाळा प्रशासनास या तत्वांचे पालन करण्यासाठी संवेदनशील केले पाहिजे आणि कोणत्याही दुर्दैवी घटनेमुळे या मुलांच्या शिक्षणामध्ये कमीतकमी व्यत्यय येईल याची काळजी घेणे आवश्यक आहे.

पंतप्रधान उज्वला योजना

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाने गेल्या वर्षीपासून महिलांच्या संबधित विविध मुद्द्यांचा अभ्यास करण्यासाठी संशोधनवृत्ती दिलेल्या आहेत. त्या अंतर्गत आयोगाकडे अनेक विषयांवरील शोधनिबंध आले. त्यातील काही निवडक शोधनिबंध 'साद'च्या प्रत्येक अंकात मालिकारूपाने प्रसिद्ध करित आहोत.

पहिला भाग

मयूरा जाधव

भा रतातल्या तब्बल दहा कोटी कुटुंबांकडं आजही स्वयंपाकासाठी लागणारं स्वच्छ इंधन नाही. या पार्श्वभूमीवर उज्वला योजनेचे महत्त्व अधोरेखित होते. या योजनेचा अभ्यास.

भारतातल्या तब्बल दहा कोटी कुटुंबांकडं आजही स्वयंपाकासाठी लागणारं स्वच्छ इंधन नाही. ग्रामीण भारतातल्या ६७ टक्क्यांपेक्षा जास्त कुटुंबांमध्ये आजही चुलीवर अन्न रांधलं जातं. या घरातल्या स्त्रियांना लाकूड, कोळसा आणि गोवऱ्या अशा पारंपरिक इंधनावरच अवलंबून राहावं लागतं. हे इंधन गोळा करण्यासाठी द्यावा लागणारा वेळ, ऊन-थंडी-पावसाची फिकीर न करता त्यासाठी करावी लागणारी पायपीट आणि सगळ्यात दुर्दैवी म्हणजे या इंधनामुळं जडणारे डोळे, श्वसन, फुफ्फुसाचे अनेक दुर्घर आजार...हे सगळं या स्त्रिया का सहन करतात? गरिबी हे त्याचं एकमेव कारण आहे.

भारताचे पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी १ मे २०१६ रोजी उत्तर प्रदेशातल्या बलियातून 'पंतप्रधान उज्वला योजने'ची घोषणा केली. पंतप्रधानांनी २०१९ अखेरपर्यंत म्हणजे तीन वर्षांत दारिद्र्य रेषेखालील पाच कोटी स्त्रियांना एलपीजी जोडण्या मोफत देण्याचा संकल्प केला. या संकल्पामागच्या उदात्त हेतूला भारतातल्या कोट्यवधी मध्यमवर्गीयांनी सक्रिय साथ दिली. त्यांनी गॅसवर मिळणारं अनुदान सोडलं.

महाराष्ट्रातल्या दुष्काळी जिल्ह्यांमध्ये ही योजना कुठपर्यंत पोचली हे पाहण्यासाठी मी उस्मानाबाद, लातूर, बीड आणि नांदेड या जिल्ह्यांमधल्या छोट्या-मोठ्या गावांमध्ये गेले. झोपडपट्टेतल्या, वाड्या-वस्त्यांवरच्या दारिद्र्यरेषेखालच्या अनेक कुटुंबांना भेटी दिल्या. आपल्याही घरात कधी गॅस येईल, त्यावर आपण स्वयंपाक करू हे स्वप्न प्रत्यक्षात येण्याची खात्रीच त्यांना नव्हती. काही बायांनी गॅससमोर रांगोळी काढलेली दिसली.

'गेम चेंजर' उज्वला

कशासाठी विचारल्यावर त्यांनी सांगितलं, की जमीन सारवल्यावर 'लक्ष्मी' म्हणजे चुलीसमोर आम्ही रांगोळी काढायचो, आता तर गॅस शेगडी हीच अन्नपूर्णा; म्हणूनच तिच्यासमोर रांगोळी काढतो.

चुलीसाठीचं सरपण गोळा करण्यात जाणारा वेळ आता या महिला कुटुंबाच्या आर्थिक प्रगतीसाठी कष्ट करण्यात घालवू लागल्या आहेत. त्यामुळं घरची आमदनी वाढते आहे हा लाभ आणखी वेगळाच. दारिद्र्यरेषेखालच्या पाच कोटी कुटुंबांना गॅस देणाऱ्या या मुळच्या योजनेचं उद्दीष्ट वाढवून आता आठ कोटी कुटुंबांना गॅस देण्याचा संकल्प केंद्र सरकारनं केला आहे. त्यासाठी अर्थसंकल्पात राखीव निधीची तरतूद केंद्र सरकारनं केली आहे. एकूणच 'पंतप्रधान उज्वला योजना' ही गरीब भारतासाठी आरोग्य आणि आर्थिक प्रगतीची दारं उघडणारी जशी ठरते आहे तशीच देशाचं पर्यावरण संवर्धन करणारी देखील ठरताना दिसते आहे.

प्रकरण एक : भारतातली सद्यस्थिती

“महिलांचा मुळातला प्रश्न आहे तो वेळेच्या गरिबीचा. जगभरातल्या बहुतांश महिलांचे रोजचे साडेचार तास एकही पैसा मिळवून न देणाऱ्या कामांपायी खर्च होत असतात. त्यामुळं गरिबी कमी करायची असेल तर हा वाया जाणारा वेळ कमी केला पाहिजे,” असं मेलिंडा गेट्स म्हणतात. 'वर्ल्ड एनर्जी आउटलुक २०१५' मध्ये प्रसिद्ध झालेली आकडेवारी पाहिली की गेट्स यांच्या विधानातलं सत्य उमजतं.

जगातले ४० टक्के लोक आजही लाकूड, गोवऱ्या, कोळसा या पारंपरिक इंधनावरच अवलंबून असल्याचं हा अहवाल सांगतो.

भारतातलं चित्र वेगळं नाही. ग्रामीण भागातल्या वाड्यावस्त्या असोत की शहरांमधल्या झोपडपट्ट्या. दारिद्र्यरेषेखालील या घरांमधल्या स्त्रियांना लांबवर जाऊन काट्याकुटक्या शोधाव्या लागतात. इंधन जमवण्याचा व्याप जेवढा मोठा तितकीच कठीण गोष्ट चुलीपुढं बसण्याची. चुलीत जाळ करणं, फुंकणीनं फुंकून तो टिकवणं, त्यावर स्वयंपाक करणं हे करताना ती बाई स्वतः काळवंडते, तिचं घर काळवंडतं. दिवसातल्या चार-पाच तासांच्या या यातनांना आजवर पर्यायच नव्हता. भारतातल्या तब्बल दहा कोटी कुटुंबांकडं आजही स्वयंपाकासाठी लागणारं स्वच्छ इंधन नाही. (वृत्त पान पाच, तरुण भारत - ५ नोव्हेंबर २०१७) केंद्रीय सांख्यिकी विभागाच्या ताज्या आकडेवारीनुसार ग्रामीण भारतातल्या ६७ टक्क्यांहून अधिक घरांमध्ये आजही चुलीवरच स्वयंपाक केला जातो. २०११ च्या जनगणनेचा विचार करता ग्रामीण आणि शहरी भागातल्या ४९ टक्के घरांमध्ये जळण म्हणून लाकूडफाटा वापरला जातो. १६.८ टक्के घरात पिकांची धाटं, टाकाऊ भाग वापरला जातो.

देशातले दोन ते तीन कोटी लोक लाकूडफाटा, जळण शोधण्याच्या कामातच अडकलेले असतात. त्यात महिलांचं प्रमाण सर्वाधिक असतं. (व्यंकटेश्वरन, १९९२) खरं तर स्थलकालप्रमाणं आणि सरपणाच्या प्रकारानुसार महिलांचा इंधन गोळा करण्याचा कालावधी बदलतो. दिल्लीसाठी केलेल्या एका अभ्यासावरून असं दिसून आलं, की दिल्लीतल्या झोपडपट्टीत राहणाऱ्या महिलेला इंधनासाठी दररोज दोन तास सरपण गोळा करावं लागतं. (मल्होत्रा, सक्सेना आणि जोशी समिती अहवाल २०००). जगातल्या ओईसीडी गटातल्या २९ देशांमध्ये महिला आणि पुरुष यांच्या कामाचं सर्वेक्षण झालं. या सर्वच देशातल्या महिला अप्रत्यक्ष उत्पन्न असणारं काम पुरुषांपेक्षा जास्त करत असल्याचं आढळलं. पारंपरिकरित्या स्वयंपाक आणि संबंधित कामं ८४ टक्केवेळा महिलांकडंच सोपवलेली असतात. भारतातल्या स्त्रिया सर्वसाधारणपणे नऊ तास काम करतात आणि पुरुष सात तास. या काही संदर्भांचा विचार केल्यावर असं लक्षात येतं की ग्रामीण भारतातल्या ८० टक्के स्त्रियांचा वेळ सरपण गोळा करण्यात जातो.

२००१ च्या गणनेनुसार भारतातल्या साधारणपणे ७० टक्के घरांमध्ये स्वयंपाकासाठी देशी चुलींचा वापर केला जातो (सेंटर फॉर मायक्रो फायनान्स २०१६-२०१०) आयआयटी, मुंबई आणि अमेरिकेतल्या हेल्थ इफेक्ट्स इन्स्टिट्यूट फॉर हेल्थ मॅट्रिक्स अँड इव्हॅल्युएशन यांनी घरातल्या वायुप्रदूषणाचा अभ्यास भारतात केला.

त्यानुसार २०१५ मध्ये २६.७ लाख मृत्यू हे केवळ चुलीत घातलेल्या सरपणामुळं झाले आहेत. कोळशाचा वापर इंधन म्हणून केल्यानं १६.६ लाख मृत्यू झाले आहेत. (नंदी, २०१८) चुलीत लाकडं, शेण, कोळसा, अन्य सरपण जाळल्यानं निर्माण होणाऱ्या धुरावाटे अनेक घातक पदार्थ पहिल्यांदा चुलीजवळ बसणाऱ्या स्त्रीच्या आणि घरातल्या लहान मुलांवर दुष्परिणाम करतात. आर्थिक स्थिती, इंधनाची उपलब्धता आणि स्वयंपाक करण्याची पद्धत यांचा एकमेकांशी जवळचा संबंध आहे. या पार्श्वभूमीवर चूल आणि चुलीसाठीचं इंधन गोळा करण्यासाठीचे कष्ट लक्षात घेता स्त्रियांना चुलीपासून मुक्ती देणं हे सर्वात महत्त्वाचं आहे. स्त्रियांचं, लहान मुलांचं मानसिक-शारीरिक आरोग्य, आर्थिक स्थिती आणि पर्यावरण या सगळ्यांचं संवर्धन करण्यासाठी महिलांना चुलीपासून दूर न्यायला हवं, हे ओळखून पंतप्रधान नरेंद्र मोदींनी केंद्र सरकारची महत्त्वाकांक्षी 'पंतप्रधान उच्चला योजना' हाती घेतली.

उच्चला योजनेचे हेतू

पंतप्रधानांनी उच्चला योजना १ मे २०१६ रोजी देशात आणली त्यामागे विशिष्ट उद्दिष्ट होतं. महिलांच्या तासांचा हिशेब, स्वच्छ हवा, पर्यावरणाचा मुद्दा या सगळ्यांचा यामागं बारकाईनं विचार केला गेला. पंतप्रधान मोदींनी देशातल्या पाच कोटी कुटुंबांना २०१९ पर्यंत गॅस जोडणी देण्याचं विशाल लक्ष्य निर्धारित केलं आणि कामाला सुरुवात केली. गरिबांच्या कल्याणाचा नेमका सामाजिक विचार या योजनेमागं केलेला आहे, तो असा -

- महिलांना शारीरिक आणि मानसिकदृष्ट्या सक्षम करणं आणि त्यांचं आरोग्य सुधारणं
- जैविक इंधनामुळं होणारे आरोग्यसंबंधित गंभीर आजार आणि मृत्यूदर कमी करणं.
- स्वयंपाकासाठी वापरल्या जाणाऱ्या अशुद्ध इंधनामुळं होणारे अपघात मृत्यू किंवा गंभीर रोगांचे बळी कमी करणं.
- चुलीवर स्वयंपाक करणाऱ्या स्त्रिका मुलं अनेकदा तिच्या आसपासच असतात. घरातल्या धुरामुळं होणाऱ्या प्रदूषणातच ती श्वास घेतात. यातून लहान मुलंदेखील श्वसन विकारांना बळी पडतात. यातून त्यांची सुटका करणं.
- महिला-बालकांचे आरोग्य संवर्धन करून देशाच्या सामाजिक प्रगतीला हातभार लावणं, महिलांना सक्षम करून कुटुंबाच्या आर्थिक प्रगतीला चालना देणं.

ही योजना अंमलात आणण्याआधी शासनानं आणखी एक महत्त्वाचं पाऊल उचललं. ते म्हणजे गॅस सिलेंडरचा काळा बाजार रोखण्यासाठी सरकारनं 'पहल योजना' जाहीर केली. 'पहल'च्या अर्जाबरोबर कमी गॅस बुक आणि बँक पासबुकच्या पहिल्या पानाची छायाप्रत असणं सक्तीचं होतं. ज्याच्या नावावर गॅस जोडणी आहे त्या व्यक्तीची कागदपत्रं असणं सक्तीचं होतं. त्यामुळं आतापर्यंत दुसऱ्याच्या नावे असलेलं कनेक्शन स्वतःचं आहे, असं भासवून वापरणारे, कनेक्शन असलेली व्यक्ती हयात नसली तरी गॅस वापरणारे अशा व्यक्तींनी कनेक्शन स्वतःच्या नावावर करण्यासाठी धाव घेतली. ज्या व्यक्तीचं बँकेत खातं नाही त्यांनी बँकेत खातं उघडलं. 'जनधन'मध्ये खातं उघडलं. यानंतर शासनानं जनधन बँक खातं, आधार नंबर आणि त्या ग्राहकाचा मोबाईल नंबर ज्याला 'जॅम' म्हटलं गेलं, त्याच्याशी गॅस सिलेंडर योजना

संलग्न केली. केंद्राच्या या अभिनव उपक्रमाचं कौतुक जागतिक पातळीवर झालं.

पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी 'उज्वला योजने'ला महत्त्व दिलं आहे. येत्या तीन वर्षांत देशातल्या पाच कोटी गरीब कुटुंबांपर्यंत पोचण्याचं उद्दीष्ट ठेवण्यात आलं होतं. त्यासाठी अर्थसंकल्पात आठ हजार कोटींची भरीव तरतूद करण्यात आली. पुढं योजनेचं उद्दीष्ट वाढवून आठ कोटी कुटुंबांपर्यंत पोहोचण्याचा निर्णय पंतप्रधानांनी घेतला. त्यासाठी आणखी ४८०० कोटींची तरतूद केली गेली. दारिद्र्यरेषेखालच्या कुटुंबांना प्रत्येक कनेक्शनसाठी सोळाशे रुपयांचं अर्थसाहाय्य यातून केलं जाणार आहे. या योजनेचा लाभ घेण्याची प्रक्रियादेखील सोपी, सुटसुटीत ठेवण्यात आली आहे. दारिद्र्यरेषेखालील व्यक्तींनं एलपीजी वितरण केंद्रावर गॅस कनेक्शनसाठी अर्ज करायचा. त्यावर आपलं पूर्ण नाव, पत्ता, आधार नंबर, जनधन बँक खात्याचा नंबर द्यायचा. प्रमाणित केलेलं बीपीएल प्रमाणपत्र, बीपीएल रेशन कार्ड, पासपोर्ट आकाराचा फोटो सोबत दिला की काम होतं. सगळ्यात महत्त्वाचं म्हणजे हे गॅस कनेक्शन कुटुंबातल्या महिलेच्याच नावावर देण्याची व्यवस्था करण्यात आली आहे. ही बाब म्हटलं तर छोटी पण घरातल्या महिलेचा सन्मान वाढवणारी. या योजनेतून लाभार्थ्याला १४.२ किलो वजनाचा सिलेंडर मिळतो. डोंगराळ-दुर्गम भागात हा सिलेंडर वाहतुकीसाठी जड पडत असल्याने पाच किलोचे दोन सिलेंडर देण्याचीही सोय करण्यात आली.

या योजनेच्या माध्यमातून गरिबांना मदत करण्यासाठी समाजातले दानशूर मध्यमवर्गीय, उच्च मध्यमवर्गीय उत्साहानं पुढं आले. गरज नसलेल्या व्यक्तींनी एलपीजी गॅसवरील सबसिडी सोडावी, असे आवाहन पंतप्रधान नरेंद्र मोदींनी केले. त्याला एक कोटी लोकांनी तात्काळ प्रतिसाद दिला. यात महाराष्ट्रातले १६ लाख ४२ हजार लाख लोक आहेत. सरकारी आकडेवारीनुसार देशात १७ कोटी २५ लाख गॅस कनेक्शन आहेत. त्यापैकी १५ कोटी ९० लाख कनेक्शन सबसिडीसाठी पात्र ठरतात. परंतु, पंतप्रधानांचे आवाहन आणि शासकीय पातळीवरच्या प्रयत्नांमुळं थेट लाभार्थ्यांपर्यंत उज्वला योजना नेल्यानं देशाच्या तिजोरीची २१ हजार कोटी रुपयांची बचत झाली आहे.

जागतिक आरोग्य संघटनेनं प्रधानमंत्री उज्वला योजनेबद्दल नरेंद्र मोदींचं कौतुक केलं आहे. "हवेचं प्रदूषण रोखण्यासाठी, हवेतील काजळीचं प्रमाण कमी करण्याच्या दृष्टीनं तसंच महिलांचं आणि पर्यायानं सर्वांचं आरोग्य सुधरवण्यासाठी या योजनेच्या माध्यमातून भारतानं केलेली सुरुवात अतिशय कौतुकास्पद आहे," असं जागतिक आरोग्य संघटनेनं म्हटलं आहे. (वृत्त, इंडियन एक्सप्रेस २ मे २०१८)

महाराष्ट्रातील उज्वला योजनेचा अभ्यास

देशातल्या अर्ध्या लोकसंख्येचा विचार करून पंतप्रधान नरेंद्र मोदींनी आणलेली महत्त्वाकांक्षी उज्वला योजनेला महाराष्ट्रात मिळालेला प्रतिसाद कसा आहे, महिलांची मतं काय आहेत हे जाणून घेणं हा अभ्यासाचा मुख्य विषय आहे. त्या अनुषंगानं महाराष्ट्रातल्या इतर भागाच्या तुलनेत आर्थिकदृष्ट्या मागास मराठवाड्याची निवड संशोधकानं केली. नांदेड, उस्मानाबाद, लातूर आणि बीड हे जिल्हे निवडण्यात आले. राज्य महिला आयोगानेही याच जिल्ह्यांची शिफारस केली होती. या जिल्ह्यांचा मानव विकास निर्देशांक, जिल्ह्यांची आर्थिक स्थिती, मागासलेपण लक्षात घेऊन या जिल्ह्यांची निवड केली गेली. प्रत्यक्ष पाहणीसाठी या जिल्ह्यातली शहरी, निमशहरी आणि खेड्यांची गावे निश्चित केली.

अभ्यासाची उद्दिष्टं

- स्वयंपाकाच्या इंधनापोटी होणाऱ्या कष्टातून महिलांची सुटका झाली का हे अभ्यासणे.
- महिलांचे आरोग्य सुधारण्यासाठी योजनेची मदत झाली का ते अभ्यासणे.
- महिलांना स्वच्छ आणि तात्काळ एलपीजी इंधन मिळाल्याने वाचलेल्या कष्टाचा आणि उपलब्ध झालेलेल्या वेळेचा उपयोग त्या स्वतःसाठी आणि त्यांच्या कुटुंबांसाठी कशा करतात हे अभ्यासणे.
- चुलीसाठी लागणाऱ्या लाकूडफाट्यासारखे इंधन जाळल्याने तयार होणारा धूर प्रदूषण करतो, धुरामुळे आरोग्य बाधित होते याची जाणीव महिलांना झाली का हे अभ्यासणे.
- लाकूडफाट्यासाठी वृक्षतोड केल्याने होणारे दुष्परिणाम शिवाय पर्यावरणाच्या विविध घटकांबद्दलची जाणीव अभ्यासणे.

अभ्यासाची गृहितकं

- स्वयंपाकासाठी लागणाऱ्या घरगुती इंधनाच्या कष्टाला पर्याय मिळाल्यानं महिलांची कष्टातून सुटका झाली.
- एलपीजीसारख्या स्वच्छ आणि तात्काळ उपलब्ध होणाऱ्या इंधनामुळे महिलांच्या आरोग्य समस्या कमी झाल्या.

- एलपीजीमुळे वाचलेले कष्ट आणि वेळ यांचा उपयोग त्या इतर कामांसाठी करतात आणि मोबदला मिळणारे काम करून घराची आर्थिक प्रगती उंचावण्यासाठी काम करतात. मुलांचे आरोग्य, शिक्षण आणि स्वतःचे शारीरिक आणि मानसिक स्वास्थ्य जपण्याचा प्रयत्न करतात.
- चुलीतून येणारा धूर, राख घातक आहे. त्याचे आरोग्यावर अपायकारक परिणाम होतात याची जाणीव महिलांना झाली आहे.
- वृक्षतोड, प्रदूषण त्यामुळे होणारी तापमानवाढ स्थानिक पर्यावरणाचे प्रश्न याची जाणीव महिलांना झाली.

उद्दीष्ट आणि गृहीतक निश्चित झाल्यावर संशोधकानं उस्मानाबाद, तुळजापूर (जि. उस्मानाबाद) या तालुक्यातल्या बिजनवाडी, हिप्परगा, इंदिरानगर, काकरंबा, मंगरुळ, शिवाजीनगर येथील महिलांकडून माहिती घेतली व प्रश्नावली भरून घेतली. नांदेड शहरातल्या झोपडपट्टी-गल्ल्यांमधून तसेच अर्धापूर व लोहा या तालुक्यात सर्वेक्षण करण्यात आले. बीड, केज (जि. बीड) तालुक्यातल्या मौजे सांदोळा, कोरेगाव, जीवाची वाडी, बोरगाव, युसूफ वडगाव, नांदुर घाट या गावांमध्ये सर्वेक्षण झाले. लातूर, रेणापूर (जि. लातूर) तालुक्यातल्या वासनगाव, हरगुल, पाखरवाडी येथेही महिलांच्या प्रत्यक्ष भेटी घेऊन त्यांच्याशी बोलून सर्वेक्षण करण्यात आले.

माहितीचे विश्लेषण

मराठवाड्यातल्या चार जिल्ह्यांमधल्या चारशे महिलांशी चर्चा करून भरलेल्या प्रश्नावलीच्या आधारे विश्लेषण करण्यात आले आहे. या शिवाय गॅस वितरक आणि गॅस एजन्सीचालकांशी झालेल्या चर्चेचाही यात समावेश आहे. हे संशोधन जानेवारी ते मे २०१८ या कालावधीत केले गेले आहे. या कालावधीतल्या हिवाळा आणि उन्हाळा या ऋतूंचा संदर्भ घेतही महिलांनी संशोधकाला उत्तरे दिली आहेत.

महिलांशी संपर्क साधल्यानंतर उच्चला योजनेची माहिती सर्वच जिल्ह्यातल्या लाभार्थी महिलांना होती, असे लक्षात आले. त्यांच्या आसपास राहणाऱ्या महिलांनाही या योजनेबद्दल माहिती होते. माहिती कुटून मिळाली, याबद्दल विचारणा केली असता 'सगळीकडेच माहिती मिळते', असे उत्तर आले. 'सगळीकडेच' याचा अर्थ नगरसेवक, सरपंच, गॅस एजन्सीतली व्यक्ती, ग्रामपंचायत येथून किंवा मराठी वृत्तपत्रांमधल्या

जाहिराती या माध्यमातून महिलांना योजना समजली आहे. 'गॅस सिलेंडरसोबत गरीब महिलांचे छायाचित्र वृत्तपत्रात पाहिले आणि ही योजना गरीबांसाठी असल्याचे समजले,' असे महिलांनी सांगितले. शासनाकडे असणाऱ्या दारिद्र्यरेषेखालील नावांच्या यादीत नाव असले की ही योजना मिळते, असे महिलांनी सांगितले. टीव्ही आणि माहितीपत्रकांद्वारेही महिलांनी योजनेचा माहिती मिळालेली आहे.

नांदेडमधल्या हरबळ (ता. लोहा) गावचे सरपंच म्हणतात, की कोणतीही योजना असो आम्ही गावातल्या सगळ्यांना त्याची माहिती देतोच आणि त्या-त्या योजनेचा लाभ गरजूंना कसा मिळेल ते कळवतो. याच गावातल्या महिला म्हणतात, की निवडून आलेली मंडळी गावासाठीच्या योजनांची आणि त्यासाठी कोणती कागदपत्रे लागतात याचीही यादी घोष्य देतात. नांदेड झोपडपट्टीत राहणाऱ्या शबाना बेगम इल्यास खान म्हणाल्या, की आमच्या नगरसेवकानं ही योजना आल्याचं सांगितलं. इथे सगळ्यांना योजना माहिती आहे. गॅस एजन्सीवाल्यानंही त्यांच्याकडच्या यादीत आमचं नाव असल्याचं सांगितलं. गल्लीतल्या महिलासुद्धा एकमेकांना उच्चला योजनेबद्दल सांगतात. गॅस एजन्सीवाले गॅस जुळणीबद्दल माहिती देतात, गॅस चालू-बंद करण्याचा डेमो देतात.

नांदूर फाटा (ता. केज, जि. बीड) येथील शबाना शेखाती शेख सांगतात, "गॅस एजन्सीवाल्याकडून पंतप्रधान उच्चला योजना समजली. सासुबाईंना त्यांच्या नातेवाईकाकडून योजनेची माहिती मिळाली. त्यामुळं मी योजना कोणाला मिळते याची चौकशी चालू केली तेव्हा एजन्सीचाच माणूस घरी आला. त्याने योजना सांगितली आणि प्रशिक्षणही दिलं." उस्मानाबादेतल्या इंदिरानगरच्या रहिवाशी मीनाबाई बलभीम इंगळे म्हणाल्या, की योजनेची माहिती गल्लीतच झाली. गॅस एजन्सीवाला यादी घेऊन आला आणि त्यातून कळाले की पंतप्रधान उच्चला योजनेत गॅस कनेक्शन मिळाले आहे.

बहुतांश महिलांना सरपंच, नगरसेवक, गॅस एजन्सी यांच्याकडून योजना समजल्याचे संशोधकाला आढळून आले. महत्त्वाचे म्हणजे शासनाच्या वतीने उच्चला दिन साजरा करण्याचे गॅस वितरण कंपन्यांना सांगण्यात आले होते. त्याप्रमाणे या कंपन्यांनी उच्चला दिन साजरा केला आणि त्याच्या बातम्या प्रसारमाध्यमांमधून आल्या. यातूनही जाणीवजागृती झाली.

तक्ता-प्रधानमंत्री उच्चला योजना लाभार्थ्यांपर्यंत पोहोचण्याचे माध्यम

जिल्हा	जाहिराती-प्रसारमाध्यमे	सरपंच-नगरसेवक-लोकप्रतिनिधी	गॅस एजन्सी
नांदेड	२२	१००	१००
उस्मानाबाद	१५	१००	१००
लातूर	२६	१००	१००
बीड	२७	१००	१००

स्वयंपाकासाठी लागणारे इंधन

स्वयंपाकाच्या इंधनाबाबत लाभार्थ्यांनी संमिश्र स्वरूपाची उत्तरे दिली. काकरंबा (जि. उस्मानाबाद) येथील बागाबाई शिंदे म्हणाल्या, की

आता गॅस आला आहे म्हणून गॅसवरच स्वयंपाक करतो. मात्र गॅस संपला की एक-दोन दिवस आम्ही शेण्या, शेतातल्या पिकांची राहिलेली धसकट यावर स्वयंपाक करतो. खरं सांगायचं तर गॅस घरात असावा असं नेहमी वाटायचं. आता गॅसची सवय झाल्यावर चूल पेटवा, धुरामुळं डोळ्यांचा त्रास सहन करा हा त्रास नकोसा वाटतो.

सांजा (जि. उस्मानाबाद) येथील अनिता पवार म्हणाल्या, की आता गॅसच वापरतो. गॅस संपायच्या आगोदरच दोन दिवस गॅसवाल्याला सांगतो. आता एक दिवस जरी गॅस नसेल तर त्रासाचा दिवस वाटतो. पण काही वेळा गॅस मिळालाच नाही तर चूल पेटवतो. तिर्थ खुर्द (ता. तुळजापुर, जि. उस्मानाबाद) येथील नकुशा माने, राजूबाई भगत यांनी याचप्रकारचे मत नोंदवले. या दोघींच्या मते - आता पहिल्यासारखं स्वतःच्या शेतातलं जळण-काटुक कोणी दुसऱ्याला देत नाही. त्यामुळं स्वयंपाकासाठीचं जळण दुसऱ्याकडून आणायला कसंतरी वाटतं. गावातली काही जमीन वनखात्याची आहे. त्यांनीही नियम कडक केलेत. तिथली झाडं-फांद्या तोडू देत नाहीत. त्यामुळं जळण कुटून आणायचं हा आमच्यासारख्या बायकांपुढं प्रश्नच होता. उच्चला योजनेमुळं आमचं जीवन सोपं झालं. निदान महिन्याचा इंधनाचा प्रश्न सुटला. पण रोजचा स्वयंपाक कशावर करता, या प्रश्नावर शेजारच्या मालन तांबोळी म्हणतात, की आता गॅस वापरतोच पण अधूनमधून चूल वापरतो. गॅस संपेल अशी भीटी वाटत राहती. पुरवून वापरायची सवय लागलीय.

केजच्या (जि. बीड) ज्योती क्षीरसागर म्हणतात, की आम्ही आता जास्तीत जास्त गॅस वापरतो. शेतातून आल्यावर पटकन स्वयंपाक होतो. गॅसच्या जोडीला विजेवरची शेगडीही वापरतो. पण आंघोळीचं पाणी तापवायला चुलीचाच वापर करतो. हरबळ (ता. लोहा, जि. नांदेड) गावच्या सयाबाई पल्लडवड, संगीता गोदवड, राधाबाई टोकलवाड सांगतात, की गॅसचा वापर आम्ही आता रोज करतो. सिलेंडर भरून आणताना एक-दोन दिवस गेले तर त्यावेळी चुलीवर स्वयंपाक करतो. सगळ्या गावातच आता गॅसचा वापर वाढला आहे. आंघोळीचं पाणी तापवायला मात्र आजही लोक शेतातल्या जळणाचा वापर करतात. या काही प्रातिनिधीक प्रतिक्रियांवरून लक्षात येतं की गॅस वापरण्याची सोय आणि सोपेपणा महिलांना आवडू लागलाय. पण नाईलाजानं अजूनही त्या काहीवेळा चूल वापरतात. गॅस पुरवून वापरणे, सिलेंडर वेळेत न मिळणं किंवा पैशांची बचत या कारणांपायी चुलीचा मर्यादीत वापर अजूनही काही ठिकाणी चालू आहे.

उस्मानाबाद जिल्ह्यातला इंधन वापर		
इंधन वापर	वापरकर्ते	टक्केवारी
फक्त गॅस शेगडी	२२	२२
गॅससोबत इतर इंधन	६१	६१
संपल्यावर दुसरा सिलेंडर येईपर्यंत चूल	१५	१५
काही वेळेसच इतर इंधन	२	२

नांदेड जिल्ह्यातला इंधन वापर		
इंधन प्रकार	वापरकर्ते	टक्केवारी
फक्त गॅस शेगडी	३५	३५

गॅससोबत इतर इंधन	१४	१४
संपल्यावर दुसरा सिलेंडर येईपर्यंत चूल	२४	२४
काही वेळेसच इतर इंधन	२७	२७

बीड जिल्ह्यातला इंधन वापर		
इंधन प्रकार	वापरकर्ते	टक्केवारी
फक्त गॅस शेगडी	४२	४२
गॅससोबत इतर इंधन	१८	१८
संपल्यावर दुसरा सिलेंडर येईपर्यंत चूल	१९	१९
काही वेळेसच इतर इंधन	२१	२१

लातूर जिल्ह्यातला इंधन वापर		
इंधन प्रकार	वापरकर्ते	टक्केवारी
फक्त गॅस शेगडी	४८	४८
गॅससोबत इतर इंधन	३५	३५
संपल्यावर दुसरा सिलेंडर येईपर्यंत चूल	१०	१०
काही वेळेसच इतर इंधन	७	७

मराठवाड्यातल्या चारही जिल्ह्यातला इंधन वापर		
इंधन प्रकार	वापरकर्ते	टक्केवारी
फक्त गॅस शेगडी	१४७	३६.७५
गॅससोबत इतर इंधन	१२८	३२
संपल्यावर दुसरा सिलेंडर येईपर्यंत चूल	६८	१७
काही वेळेसच इतर इंधन	५७	१४.२५

मराठवाड्यातल्या चारही जिल्ह्यांमधल्या आकडेवारीवरून असं दिसतं की उच्चला योजनेत समावेश झाल्यानंतरही फक्त गॅसची शेगडी वापरणाऱ्यांची संख्या ३६.७५ टक्के आहे. घरातला सिलेंडर संपल्यानंतर दुसरा येईपर्यंतच्या काळात इतर इंधन वापरणाऱ्यांची संख्या १७ टक्के आहे. गॅसच्या शेगडीचा वापर जास्तीत जास्त करतो पण काहीवेळेस इतर इंधनही वापरतो असे म्हणणाऱ्या महिला १४.२५ टक्के आहेत. परंतु, घरात गॅस असतानाही इतर बरोबरीनं इतर इंधनाचा वापर करणाऱ्या महिलांची संख्या ३२ टक्के आढळली.

एलपीजीव्यतिरिक्त इतर इंधन का वापरता, यावर महिलांची प्रतिक्रिया अशी होती – एलपीजी गॅस शेगडी वापरायला आवडते पण सिलेंडर लवकर संपण्याची धास्ती असते. संपल्यावर नवा सिलेंडर लवकर मिळेल की नाही याची खात्री नसते. अलिकडं सिलेंडर लगेच मिळू लागलाय पण तरीही गॅस वाचवण्याची सवय लागलीय. अलिकडं केरोसिनही मिळत नाही. दोन लिटरसाठी दोन तास रांगेत उभं राहावं लागतं. ते आणा, शेणी किंवा इतर जळणावर ओता त्यातून येणाऱ्या धुराचा त्रास सोसा यापेक्षा एलपीजी गॅसची विनाधुर निळी ज्योत हवाहवीशी वाटते. आंगोळीच्या पाण्यासाठी मात्र सर्रास चुलीचा वापर होत असल्याचे संशोधकाला आढळले.

एलपीजीव्यतिरिक्त स्वयंपाकासाठी वापरले जाणारे इंधन

उस्मानाबाद		
इंधन प्रकार	वापर	टक्के
जळाऊ लाकूड	४४	४४
बायोमास	१४	१४
कोळसा	०	०
इतर	४२	४२
नांदेड		
इंधन प्रकार	वापर	टक्के
जळाऊ लाकूड	३८	३८
बायोमास	३४	३४
कोळसा	०	०
इतर	२८	२८
लातूर		
इंधन प्रकार	वापर	टक्के
जळाऊ लाकूड	०	०
बायोमास	४६	४६
कोळसा	०	०
इतर	५४	५४
बीड		
इंधन प्रकार	वापर	टक्के
जळाऊ लाकूड	०	०
बायोमास	४४	४४
कोळसा	०	०
इतर	६६	६६

मराठवाड्यातल्या चारही जिल्ह्यांमध्ये एलपीजीच्या वापरासोबत बायोमास वापरण्याचं प्रमाण जास्त आहे. जळाऊ लाकडाचा जास्त वापर नांदेडमध्ये होतो. हे प्रमाण शहरी भागात आढळलं कारण तिथं बायोमासची

उपलब्धता नव्हती. चारही जिल्ह्यांमधल्या महिलांच्या मते गॅसच्या शेगडींनं आयुष्य सुखी, कमी कष्टांचं झालं आहे. परंतु, सवय आणि आर्थिकदृष्ट्या फुकट मिळणारं इंधन आजही सोडवत नाही.

इंधनासाठीची पायपीट

रोजच्या इंधनासाठी किती पायपीट करावी लागते हा महत्त्वाचा प्रश्न होता. इंधनासाठीचे कष्ट आणि त्यासाठी द्यावा लागणारा वेळ यासाठी संशोधकानं प्रश्नावली तयार केली. त्यावरच्या चर्चेत महिलांनी मोघमपणे मैल या परिमाणात अंतरासंदर्भातली उत्तरं दिली.

उस्मानाबाद जिल्ह्यातल्या महिलांनी सांगितले, की त्यांनी खूप लांब जावं लागतं. साधारणपणे ३ ते ४ किलोमीटर इंधनासाठी जाणं होतं. तिर्थ खुर्दच्या महिला म्हणतात, की एकतर शेत लांब आहे. शेतात कामाला गेलं की येताना भाराभर जळण डोक्यावरून आणायचं असं साधारण गणित असतं. दुसरं असं की आसपास सामाजिक वनिकरणाची जमीन असल्यानं तिथं इंधन गोळा करायला मज्जाव असतो. शिपाईमाणसं काडीलाही हात लावू देत नाहीत. तिर्थ खुर्द ग्रामपंचायतीचे शिपाई सांगतात, की एलपीजी गॅस आल्यानं महिलांची जरा सोय झालीय. त्याही आता सुधारल्यात. सिलेंडर संपण्याआधीच नवा नोंदवतात. मंगरूळातले महादेव माशाळकरांच्या घरी संशोधकानं विचारणा केली तेव्हा त्यांची पत्नी घरात नव्हती. ते म्हणाले, की या सरकारनं महिलांना गॅसची शेगडी दिली ते काम छानच केलं. बाईमाणसाला आता जरा बसायला, आराम करायला वेळ मिळतो. दोनतीन तासाचं काम अर्ध्या तासावर आलं. नांदेडमधल्या महिलांना जळणासाठी ३-४ किलोमीटर जावं लागतं असं त्या सांगतात. शेत असेल तिथवर जावं लागतं. शेत नसेल तर जळण नाही. वखारीसुद्धा आता जास्त चालत नाहीत. शेतात कामाला गेल्यावर येईपर्यंत जळणाची सोय करावी लागते. लातुरातल्या महिलांना जळणासाठी रोजची २ ते ४ किलोमीटरची तर बीडमधल्या महिलांना रोजची ३-४ किलोमीटरची पायपीट करावी लागते.

इंधन गोळा करण्यासाठी वेळ

चुलीसाठीचे इंधन गोळा करण्यासाठी लागणारा वेळ जाणून घेणं हा अभ्यासातला महत्त्वाचा मुद्दा होता. या विषयावर सर्वच महिला उत्स्फूर्तपणे बोलल्या. सकाळी सहा-सातलाच चूल पेटवायची म्हणजे आदल्या दिवशीच इंधनाची सोय करून ठेवणे आले. इंधन लगेच पेटत नाही. त्यासाठी शेणी, केरोसिन वापरून जाळ करायचा. तो वापरून जळण पेटवायचे. उन्हाळ्यात-हिवाळ्यात बरं पण पावसाळ्यात कोरडं इंधन मिळवणं, ते साठवणं आणि पेटवणं हे सगळंच मोठं दिव्य. पावसात चूल फुंकून जीव मेटाकुटीला येतो. धुरानं डोळे आणि छाती भरून येते. या सगळ्या उपद्रवापात दोन-तीन घालवायचे ते वेगळेच. त्यामुळंच बटन दाबल्यावर पेटणारी गॅसची निळी ज्योत महिलांना आवडू लागली आहे. इंधन गोळा करण्यासाठी रोजचे दोन-तीन तास खर्चावे लागतात, असं चारही जिल्ह्यातल्या महिलांनी सांगितलं. घरच्या गायी-म्हशी असल्या तर शेणाच्या गोवऱ्या थापाव्या लागतात. रोज शेतात जाता-येताना, दिवसभर काम करताना उद्याचा जळणाचा विचार डोक्यातून जात नसायचा. उच्चला योजनेमुळं यातून महिलांची सुटका झालीय.

चूल आणि मूल

आरोग्याच्या दृष्टीनं महत्त्वाचा प्रश्न संशोधकानं विचारला. चुलीवर स्वयंपाक करताना घरातली लहान मुलं, वृद्ध आणि मोठी माणसं कुठं असतात? बहुतांश महिलांचं उत्तर आलं, की एका खोलीचं घर. मुलं जाणार तरी कुठं. उन्हाळ्याच्या दिवसात घराबाहेर असतात. पण स्वयंपाकाची वेळच अशी असते की त्यावेळी सगळी मंडळी घरातच असतात. धूर सगळ्यांच्याच डोळ्यात जातो. हरबळच्या (नांदेड) कमलाबाई बन, राधाबाई टोकलवाड, काकरांब्यात (उस्मानाबाद) राहणाऱ्या इंदुबाई गायकवाड, बिजनवाडीच्या (उस्मानाबाद) राधा सदाशिव शिंदे, बीडच्या हुसनबी या सगळ्या महिलांचं एका मुद्यावर एकमत होतं. ते म्हणजे – आमची घरं छोटी. मुलं, मोठी माणसं घरातच असतात. आमच्यासारखाच धुराचा त्रास त्यांनाही सहन करावा लागतो. मोठी माणसं ओरडून लहान पोराना घराबाहेर काढतात. पण रात्रीच्या वेळी, पावसात कुठं जाणार. सरपण ओलं, दमट असलं की धूर नाकाला झोंबायचा, खोकला यायचा, डोळे लाल व्हायचे. गॅस शेगडी आल्यापासून हे सगळं थांबलं.

गॅस आल्यापासून धूर बंद झाला. यामुळं आरोग्य सुधारण्यास मदत झाली का, या प्रश्नावर सगळ्यांचं उत्तर होकारार्थी होतं. नाव्होली (बीड) येथील कलावती जाधव म्हणाल्या, की चुलीच्या धुरात खूप हाल काढलं बायामाणसांनी. बायकांच्या अवस्थेकडं आता कुठं सरकारचं लक्ष गेलं. उन्हाळ्यात चुलीच्या झळा अंगाल बसायच्या. पावसाळ्यात लाकडं जळता जळायची नाहीत. धुरानं घर भरून जायचं. बरं झालं. आमच्या वेळेला नाही तरी किमान आमच्या लेकीसुनांच्या टायमाला तरी गॅसची शेगडी आली. तुकाची वाडी येथी विजूबाई चौरे म्हणाल्या, की या जळणापायी बायकांचे डोळे गेले. उस्मानाबादमधल्या मंगरूळच्या मंदाबाई हजारें यांच्या मते, उच्चला योजना आल्यानंतर गावातल्या बायांमध्ये एकच विषय असायचा. आज हिच्या घरी गॅस आला, तिच्या घरी आला. महिलांचे कष्ट सरकारनं खरंच कमी केले. काही कारणानं घरी एकटं म्हातारं माणूस राहिलंय त्यांचं तर फार बरं झालं गॅस शेगडीमुळं. गॅसनं खोकला, धगीचा त्रास, उष्मा, धूर, डोळ्यांची चुरचुर सगळं घालवलं. नांदेडमधल्या महिला म्हणाल्या, की चुलीचं जळण फुकट मिळतं असं वाटायचं पण फुकट कसलं? त्यापायी किती दुखणी अंगाला लागत होती हे आता गॅस आल्यावर कळतंय. दमा-खोकल्यानं घरातली बाई आजारी पडली की आख्खं घर आजारी पडायचं. चुलीच्या धुरामुळं हवा प्रदुषित होते याचा अनुभव सगळ्याच महिलांना होता. विशेष म्हणजे आईसाठी घरात गॅसचीच शेगडी हवी, हे युवा पिढीलाही पटलं आहे. उस्मानाबादेतल्या तीर्थ खुर्दच्या राधाबाई जाधव म्हणाल्या, की जळणाचा धूर माणसाच्या शरीरात जातो, झाडांवरही जातो. त्यांच्या जवळ असणाऱ्या कलावती जाधव किंवा मंगळूरतल्या कांताबाई क्षित्री यांच्या मते चुलीच्या धुरानं होणारं प्रदुषण झाडांना आणि माणसांना जीवघेणं आहे. नांदेडातल्या बिलाल मशिदीजवळ राहणाऱ्या शमीमबी शेख म्हणाल्या, की उच्चला योजनेतून गॅस शेगडी मिळाल्यावर एजन्सीतला माणूस आला होता. हवेच्या प्रदुषणामुळं दिल्लीसारखी अवस्था गावाची होईल, असं म्हणत त्यानं गॅस कसा वापरायचा ते सांगितलं होतं. स्वच्छ इंधन म्हणजे एलपीजी याचा अनुभव आता सगळ्यांनीच घेतलाय.

वाचलेल्या वेळेचा सदुपयोग

बटणासरशी चालुबंद होणाऱ्या गॅस शेगडीमुळं महिलांचा वेळ वाचवलाय. या वेळेमुळं नांदेडच्या नुरजहाँ बेगम अब्दुल अजिझ आता दुसऱ्यांकडे घरकामाला जाऊ लागल्या आहेत. त्यातून चार पैसे गाठीला लागत असल्याने त्या खुष आहेत. त्यांच्या जवळ राहणाऱ्या हसीना बेगम यांची परिस्थिती नुरजहाँपेक्षा चांगली. त्यांना दुसऱ्यांकडे कामाला जावं लागत नाही. पण गॅस आल्यापासून मुलांबरोबर खेळायला, गप्पा मारायला त्यांना वेळ मिळतोय. त्यांच्याच शब्दात सांगायचे तर 'सुकून मिलता है.' नांदेडमधल्या इंदिरानगर, बडी मस्जिद, पुलाजवळच्या वस्तीतल्या महिला घरची कामं आटोपून फुलं ओवायचा धंदा करतात. फुलझड्या विकून त्यांना बऱ्यापैकी पैसा मिळू लागला आहे. लातुरच्या वासनगावातील सविता गायकवाड यांचा वेळ गॅसनं वाचवला आणि त्या कामावर वेळेवर जाऊ लागल्या, त्यामुळं घरीसुद्धा वेळेत परतू लागल्या. गॅसनं वेळ वाचवला आणि त्याचबरोबर मनालाही शांती दिली. उरलेल्या वेळात कोणी बांगड्या भरायला जातं, कोणी घरकाम करतं, कोणी फुलं माळायला जातं. जळणाचं ओझं डोक्यावरून हटल्यानं ग्रामीण भागातल्या बायकांना शेतातली कामं करायला आणखी हरूप आलाय. गॅस शेगडीनं बायकांचा दिनक्रम बदलून टाकलाय. त्यांना विश्रांती मिळू लागली. मुलाबाळांसोबत अधिक वेळ त्या घालवू लागल्या. गॅस शेगडीनं दिलेला सन्मान अनेकींना महत्त्वाचा वाटतो. अन्यथा माझ्या नावाचं बँक खातंच आजवर नव्हतं. मला कुठल्या मिटींगला कोणी बोलावलं नव्हतं. गॅसमुळं हे घडलं, असेही अनुभव अनेक बायकांनी सांगितले. सांजा (उस्मानाबाद) येथील कमल पवार या पारधी वस्तीतल्या महिलेनं सांगितलं, की माझ्या नावावर गॅस कनेक्शन आल्यापासून शेजारणी जाता-येता म्हणतात कमलचा भाव वाढला म्हणून. कमल आता भांडी घासून हात काळे करणार नाही. नशीब कमलचं.

सारांश, निरीक्षणे

- 1) प्रधानमंत्री उच्चला योजनेची माहिती शहरी आणि ग्रामीण गरीबांपर्यंत चांगल्या प्रकारे पोहोचली आहे. वर्तमानपत्रातल्या

- आणि टीव्हीवरच्या जाहिराती, स्थानिक लोकप्रतिनिधी आणि गॅस एजन्सीच्या व्यक्ती यांच्यामुळे योजनेचा प्रसार झाला आहे. लाभार्थ्यांना योजनेची पूर्ण माहिती असल्याचे आढळून आले.
- २) घरात गॅस शेगडी आल्यानंतर गॅसचा वापर वाढला आहे. चार जिल्ह्यातले ३६.७५ टक्के लोक आता फक्त एलपीजी वापरतात तर ३२ टक्के लोक एलपीजीबरोबर इतर इंधनाचा वापर करतात.
 - ३) जळण, बायोमास फुकटात उपलब्ध होत असले तरी त्यासाठी रोज ३-४ किलोमीटरची पायपीट आणि दोन-तीन तासांचा वेळ द्यावा लागतो. या सगळ्याचे मूल्य शून्य असते.
 - ४) चारही जिल्ह्यांमधल्या स्त्रिया चुलीवर स्वयंपाक करत असताना बहुतेकदा त्यांची मुलं त्यांच्या आसपासच वावरतात असं आढळलं. त्यामुळं धुराच्या दुष्परिणामाला ही मुलंही बळी पडतात. या धुरामुळं दमा, खोकला, श्वसनाचे आजार, डोळ्यांचे विकार, डोकेदुखी, सर्दी यासारखे आजार होत असल्याचं महिलांनी सांगितलं. गॅस आल्यामुळं या सगळ्यांच प्रमाण लक्षणीयरित्या घटत असल्याचा त्यांचा अनुभव आहे.
 - ५) चुलीच्या धुरामुळं छप्पर काळं होतं, घरातले कपडे काळे होतात म्हणजेच माणसाच्या शरीरावरही परिणाम होतच असणार, हे सर्व महिलांना समजतं. जळणासाठी झाडांची तोड होते. पर्यावरणाला हे चांगलं नाही, याचीही जाणीव महिलांना आहे.
 - ६) एलपीजी गॅसमुळं सगळ्याच महिलांचा वेळ वाचू लागला. त्याचा फायदा त्यांच्या शारीरिक-मानसिक आरोग्याचं संवर्धन होण्यात झालाय. मुलं, कुटुंबाबरोबर त्या आता अधिकचे आनंदी क्षण घालवू शकतात. आर्थिक कमाईचे मार्ग शोधण्यासाठी त्या घराबाहेर पडू शकतात.
 - ७) एलपीजीचे फायदे आणि चुलीचे तोटे हे उज्वला योजनेमुळं चांगले लक्षात आले असले तरी गरीबीमुळं फुकटचं जळण अजूनही बहुतेक महिलांना सोडवत नाही, ही वस्तुस्थिती आहे. सिलेंडर लवकर भरून मिळाला नाही तर काय किंवा आर्थिक बचत म्हणून गॅस पुरवून वापरण्याकडं महिलांचा कल आढळतो. एलपीजीचा वापर वाढण्यासाठी त्याची किंमत आणखी कमी व्हायला हवी, असं सर्वांचं मत आलं.
 - ८) एलपीजी शेगडी घरी येणं ही प्रत्येक महिलेला अभिमानाची बाब वाटते. महिलेच्या नावावर शेगडी असणं, आपल्या नावावर बँक खातं असणं, याचं सर्वांना अपार कौतुक आहे. यामुळं घरातली आपण जबाबदार, महत्त्वाची व्यक्ती आहोत, अशी भावना निर्माण झाल्याचं महिलांनी सांगितलं. घरी चूल असल्यावर कोणी पाहुणा आला तर त्याला चटकन चहाचा कपदेखील देता यायचा नाही. आता गॅस शेगडीमुळं ते शक्य होतं. यामुळं सामाजिक प्रतिष्ठा वाढल्याचं महिलांना वाटतं.

'उज्वला' मध्ये सहा कोटी जोडण्या ; मुदतीआधीच उद्दिष्ट साध्य

साद प्रतिनिधी

ग्रामीण महिलांना चुलीच्या बंधनातून मुक्त करण्यासाठी मार्च २०१६ मध्ये सुरू झालेल्या 'उज्वला' योजनेचे उद्दिष्ट सरकारने ठरवलेल्या कालावधीआधीच पूर्ण केले आहे. देशातील गावे प्रदूषणमुक्त करण्यासाठी प्रधानमंत्री उज्वला योजना २०१६ मध्ये सुरू करण्यात आली होती. याअंतर्गत दारिद्र्यरेषेखालील ६ कोटी कुटुंबांना मोफत गॅसजोडणी देण्याची महत्वाकांक्षी योजना सरकारने सुरू केली होती. त्यासाठी मार्च २०१९ चे उद्दिष्ट ठेवण्यात आले होते.

प्रधानमंत्री उज्वला योजनेत दारिद्र्य रेषेखाली असलेल्या कुटुंबातील महिलेच्या नावाने एलपीजी जोडणी दिली जाते. त्यासाठी केंद्राचे सोळाशे रुपयांचे अनुदान असून ही जोडणी मोफत दिली जाते. योजनेत पात्र झाल्यानंतर संबंधित पेट्रोलियम कंपन्यांचे कर्मचारी घरी येऊन

जोडणी देतात. मात्र, पहिली जोडणी करून दिल्यानंतर पुन्हा गॅस भरून घेण्यासाठी शुल्क आकारले जाते.

१ मार्च २०१६ रोजी उत्तर प्रदेश येथील 'बालिया' येथून या योजनेला सुरुवात करण्यात आली होती. उत्तर प्रदेश, राजस्थान, छत्तीसगड, मध्य प्रदेश, झारखंड आणि ईशान्येकडील राज्यांना प्राधान्यक्रम देऊन संपूर्ण भारतभर या योजनेचा विस्तार करण्यात आला आहे.

यावर्षीच सरकारने आपल्या उद्दिष्टात बदल करून ६ कोटीएवजी ८ कोटी गरजूला मोफत गॅस कनेक्शन देण्याचे ठरविले आहे.

एका अधिकृत सर्वेक्षणानुसार, घरगुती चुलीच्या प्रदूषणामुळे दरवर्षी देशातील १० लाख लोकांचा मृत्यू होतो. यामुळेच 'उज्वला' योजनेची जागतिक आरोग्य संघटनेने दखल घेऊन मोदी सरकारचे कौतुक केले होते.

बाल लैंगिक अत्याचाराचे आकलन

बाल लैंगिक अत्याचारप्रतिबंधक कायद्याबाबत (पोक्सो) महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाने नुकतीच औरंगाबाद येथे राष्ट्रीय परिषद घेतली होती. त्या निमित्ताने प्रसिद्ध केलेल्या पुस्तिकेतील मंजकूर क्रमशा देत आहोत.

भाग पहिला

बा लकांबरोबरचे लैंगिक गैरवर्तन स्पष्ट करण्यासाठी बाल लैंगिक अत्याचार (सीएसए) हा शब्द व्यापक अर्थाने वापरला जातो. सोप्या भाषेत, जेव्हा एखादी व्यक्ती तिच्या/त्याच्या लैंगिक समाधानासाठी, व्यावसायिक फायद्यासाठी किंवा दोन्हीसाठी बालकांचा वापर लैंगिकतेसाठी करते/करतो तेव्हा बालक लैंगिक अत्याचार घडतो. कलम - २ (१) (डी) च्या व्याख्येनुसार अठरा वर्षांपेक्षा कमी वयाची कोणतीही व्यक्ती 'बाल' असते.

बालक संरक्षणाचे उपाय – एक गरज

बाल लैंगिक अत्याचार थांबवणे आवश्यक आहे. बाल लैंगिक अत्याचार थांबविण्यासाठी भारतीय समाजाने देशात एकत्रित प्रयत्न करायला हवेत. बालकांना सुरक्षित आणि संरक्षित ठेवण्याची जबाबदारी केवळ सरकारची नव्हे तर आपल्या बालकांना हिंसामुक्त मोकळ्या वातावरणात सन्मानाचे जिणे जगता यावं यासाठी सुरक्षित आणि संरक्षित वातावरण उपलब्ध करून देणे ही प्रत्येकाची जबाबदारी आहे.

बाल लैंगिक अत्याचाराच्या घटना समजून घेण्यासाठी पुढील घटकांवर विचार करणे आवश्यक आहे :

१. सामर्थ्य आणि विश्वास यांचा प्रभाव

बाल लैंगिक अत्याचाराच्या बहुतेक प्रकरणांत, गुन्हेगाराने बालकाचा विश्वास संपादन केलेला असतो किंवा ते बालक त्याच्या सामर्थ्याखाली असतं. गुन्हेगार हा बहुतेकदा अत्याचारग्रस्त बालकाच्या परिचयातलाच असतो. गेल्या काही वर्षांतल्या राष्ट्रीय गुन्हे नोंद ब्युरोच्या (एनसीआरबी) अहवालानुसार ८० ते ९०% प्रकरणात गुन्हेगार हा अत्याचारग्रस्त बालकाला 'जात' असतो. अर्थात अशीही काही उदाहरणे असू शकतात जिथं गुन्हेगार अगदीच अनोळखी असतो.

२. गुन्हेगाराचे वय

गुन्हेगार तरुण किंवा प्रौढ असू शकतो म्हणजेच तो अठरा वर्षे वयाच्या आतला किंवा पुढचा असू शकतो. उदाहरणार्थ चार-पाच वर्षांच्या अल्पवयीन बालकांवर आजोबा किंवा इतर प्रौढांनी अत्याचार केल्याच्या अनेक घटना नोंदल्या गेल्या आहेत. त्याचप्रमाणे तेरा चौदा वर्षांच्या बालकांनी त्यांच्याच वर्गमित्रांवर किंवा इथे लहान बालकांवर लैंगिक अत्याचार केल्याचीही उदाहरणे आहेत.

त्यामुळे लैंगिक क्रियांमध्ये बालकंसुद्धा काहीवेळा गुंतलेली असतात हे लक्षात घ्यायला हवं. एखाद्या बालकाला लैंगिक अपराधी म्हणून संबोधित करण्यापूर्वी काळजीवाहक आणि संरक्षकांनी बालकांच्या वय आणि विकासाच्या योग्य लैंगिक क्रियाकल्पांची जाणीव ठेवणे आवश्यक ठरतं.

पोक्सो कायद्याचा सोपा अर्थ असा आहे की - बालकासोबत लैंगिक क्रिया करणाऱ्या कोणत्याही व्यक्ती (मग ती बालक असली तरी) विरोधात खटला दाखल करता येऊ शकतो.

बालकांनी एकमेकांसोबत किंवा प्रौढ आणि बालकांमधील लैंगिक संबंध सहमतीने झाले असले तरी हा कायदा त्यास मान्यता देत नाही.

हा कायदा लैंगिकदृष्ट्या तटस्थ आहे.

३. गुन्हेगाराचा परिचय

गुन्हेगार कोणीही असू शकतं - पुरुष, स्त्री, तृतीयपंथी इत्यादी. बहुतांशवेळा गुन्हेगार पुरुष असतो पण ते तसंच असतं असं नाही. कधीकधी अशीही प्रकरणे असतात ज्यात स्त्री मुख्य गुन्हेगार असते किंवा तिने गुन्हा केलेला असतो. गुन्हेगाराचं लिंग किंवा त्याचं बाह्य रूप यावरून तो/ती बाल लैंगिक अत्याचारी आहे अथवा नाही हे ठरत नाही. गुन्हेगाराची सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक किंवा शैक्षणिक पार्श्वभूमी कोणतीही असू शकते. ते कदाचित विवाहित असतील किंवा नसतील. ते मानसिकदृष्ट्या स्थिर असू शकतात किंवा नसतात. थोडक्यात, अगदी सर्वसामान्य माणूससुद्धा बाल लैंगिक गुन्हेगार असू शकतो.

४. गुन्हेगार आणि बालकातील संबंध

बहुतांश प्रकरणांमध्ये गुन्हेगार बालकाच्या परिचयाचा असतो. बिगरसरकारी संस्थांचे अहवाल-अभ्यास यातून असं आढळलं आहे, की स्त्री आणि बालकांबरोबरच्या लैंगिक हिंसेच्या बहुतांश प्रकरणांमधला आरोपी हा माहितीतली किंवा नात्यातली व्यक्ती असते. वडील, सावत्र वडील, आजोबा, काका, चुलत भाऊ-बहिणी असे कुटुंबातले जवळचे सदस्यसुद्धा आरोपी असू शकतात.

बागेतली अथवा एकाकी रस्त्यावरची बाहेरची अनोळखी व्यक्तीच बालकांवर अत्याचार करेल, ही बाल लैंगिक अत्याचारातली सर्वात मोठी गैरसमजूत आहे. उलट घर, शाळा, मैदान अशा परिचयाच्या ठिकाणांच आपल्या बालकांना सुरक्षित ठेवण्याची गरज आहे.

५. अत्याचारग्रस्त बालकाचा परिचय

अत्याचारग्रस्त बालकाचं लिंग कोणतंही असू शकतं. बालीकांप्रमाणेच बालकांनासुद्धा लैंगिक अत्याचारांचा तितकाच धोका असतो. जागतिक आरोग्य संघटनेच्या मते दर चारपैकी एक मुलगी आणि दर सात बालकांपैकी एका मुलगा जगात लैंगिक अत्याचारांना बळी पडतो. अर्थात आपल्यावर लैंगिक अत्याचार झाले आहेत याची कबुली न देण्याची किंवा ते उघड न करण्याची शक्यता बालकांमध्ये जास्त असते. महिला आणि बाल विकास मंत्रालयाच्या २००७ मधल्या सर्वेक्षणानुसार एकापेक्षा अधिक वेळा लैंगिक अत्याचार सोसलेल्या बालकांमध्ये ५७ टक्के बालके आहेत.

सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक किंवा शैक्षणिक पार्श्वभूमी कोणतीही असली तरी लैंगिक अत्याचाराला बळी पडण्याचा धोका सर्व बालकांवर आहे. तर, काही बालकं इतरापेक्षा अधिक धोक्यात आहेत उदाहरणार्थ -

- शारीरिक दुर्बलता असणारी बालकं
- निम्न आर्थिक-सामाजिक पार्श्वभूमी असणारी बालकं. उदाहरणार्थ - बालकांवर अत्याचार करून पाहणाऱ्या संभाव्य गुन्हेगारांची नजिकता असलेल्या भागात राहणारी बालकं
- आई-वडील कामावर गेल्यानंतर लक्ष द्यायला कोणी नसलेली बालकं इत्यादी.
- स्वतःची जाणीव नसलेली बालकं.
- स्वतःच्या लैंगिकतेबद्दल शंका असणारी बालकं.
- एकाकी असणारी किंवा मित्र-आत्तांचा गोतावळा नसणारी बालकं.
- घरातलं वातावरण चांगलं नसणारी बालकं. उदाहरणार्थ - ज्यांच्या घरात सतत वादविवाद चालू असतात, ज्या घरांमध्ये बालकांना पुरेसं वात्सल्य मिळत नाही किंवा त्यांच्याकडं लक्ष दिलं जात नाही.

६. 'शारीरिक स्पर्शा'द्वारे अत्याचार

काही घटनांमध्ये, गुन्हेगारानं स्पष्टपणे बालकाला शारीरिक स्पर्श केलेला असतो. संभोग, बालकाच्या गुप्तांगांशी खेळणे किंवा गुन्हेगारानं त्याच्या गुप्तांगाला बालकाला स्पर्श करायला लावणं, लैंगिक हेतूनं बालकाच्या कोणत्याही अवयवाला स्पर्श करणं, लैंगिक हेतूनं चुंबन घेणं इत्यादी.

७. 'अशारीरिक संपर्का'द्वारे अत्याचार

बालकाला प्रत्यक्ष स्पर्श न करता लैंगिक अत्याचार केले जाऊ शकतात. गुन्हेगाराकडून बालकाला अश्लिल व्हिडिओ (पोर्नोग्राफी) किंवा छायाचित्रं दाखवणं, बालकाचा उपयोग अश्लिल साहित्यात करणं, बालकाला

उद्देशून विषयासक्त हावभाव करणं, लैंगिक खेळ खेळणं, लैंगिक हेतू बाळगून बालकाशी इंटरनेटच्या माध्यमातून संपर्क ठेवणं इत्यादी. एखाद्या बालकाने जरी वरील अपराध केले तर त्याच्या विरोधात देखील पोक्सो कायदांतर्गत कारवाई होईल. फरक इतकाच की अल्पवयीन न्याय (बालकांची देखभाल आणि संरक्षण) कायदा, २०१५ अन्वये कार्यवाही केली जाईल.

८. अल्पवयीन न्याय कायदा, २०१५ आणि पोक्सो कायदा, २०१२ यातील परस्पर संबंध

अ) पोक्सो कायदांतर्गत येणाऱ्या अत्याचारग्रस्त बालकांना देखभाल आणि संरक्षणाची गरज असू शकते.

अल्पवयीन न्याय कायदा, २०१५ (JJ ACT) मधल्या कलम ३० (Xiii) नुसार स्थानिक पोलिस किंवा 'एसजीपीयू' यांनी पोक्सो कायदा, २०१२ अंतर्गत नोंदवलेल्या बालकाला देखभाल आणि संरक्षणाची गरज असेल तर अत्याचारग्रस्त बालकाच्या पुनर्वसनाची कार्यवाही बालकल्याण समितीने (सीडब्ल्यूसी) ने पूर्ण करायची आहे.

पोक्सो कायद्यातल्या कलम १९ (६) अंतर्गत, स्थानिक पोलिस किंवा 'एसजीपीयू' यांनी बालकावरच्या लैंगिक अत्याचाराची खबर चोवीस तासांच्या आता 'सीडब्ल्यूसी'ला देणे आवश्यक आहे. संबंधित बालकाला देखभाल-संरक्षणाची आवश्यकता असल्यास त्याचीही माहिती त्यांनी दिली पाहिजे. पोक्सो नियम, २०१२ मधली नियम ४ (३) 'सीडब्ल्यूसी'पुढे बालकाला सादर करण्याच्या तीन परिस्थिती स्पष्ट करतो. एक - बालकाच्या घरात किंवा आसपास राहणाऱ्या व्यक्तीकडून गुन्हा घडला आहे किंवा गुन्हाचा प्रयत्न झाला आहे किंवा गुन्हा घडण्याची शक्यता आहे. दोन - बालकाला पालकांचा आधार नाही. तीन - मुलगा घर-निवारा नाही किंवा पालकांचा आधार नाही.

बालकाला दाखल केल्यानंतर पोक्सो नियमातील नियम ४ (४) नुसार, बालकाच्या हितासाठी त्याला कुटुंबातून किंवा एकत्रित घरातून बाल निवारा गृह किंवा आधार गृहात हलवावे काय, या संबंधीचा निर्णय 'सीडब्ल्यूसी'नं तीन दिवसात केला पाहिजे. यासाठी 'सीडब्ल्यूसी'ला सामाजिक कार्यकर्त्यांची मदत घेता येईल.

पोक्सो नियमातील नियम ४ (५) 'सीडब्ल्यूसी'नं ध्यानात घेण्याचे

सात मुद्दे स्पष्ट करतो. बालकाचे सर्वोच्च हित जपण्यासाठी त्याला कुटुंबाच्या ताब्यातून बालकाला काढून घ्यायचे की नाही याचा निर्णय करण्यासाठीचे हे मुद्दे आहेत. मात्र हे करताना बालकाची कोणत्याही पद्धतीनं गैरसोय होणार नाही किंवा चौकशीदरम्यान त्याला इजा होणार नाही, याची खबरदारी 'सीडब्ल्यूसी'नं घ्यावी.

ब) बाल कल्याण समिती (सीडब्ल्यूसी) नं अत्याचारग्रस्त बालकाला आधार देऊ शकणाऱ्या व्यक्तीची नेमणूक करावी.

स्थानिक पोलिस किंवा 'एसजेपीयू'यांच्याकडून अत्याचारग्रस्त बालक दाखल झाल्यावर, पोक्स नियम आधारीत नियम ४ (७) नुसार 'सीडब्ल्यूसी'नं खटल्याच्या सुनावणी आणि तपासादरम्यान संबंधित बालक आणि त्याच्या कुटुंबाला आधार देणाऱ्या व्यक्तीची नियुक्ती करावी.

स्थानिक पोलिस किंवा 'एसजेपीयू'यांनी 'सीडब्ल्यूसी'ने उपलब्ध करून दिलेल्या व्यक्तीबद्दलची माहिती चोवीस तासाच्या आत विशेष न्यायालयाला लेखी स्वरूपात द्यावी.

नियम ४ (८) नुसार आधार देण्यासाठी नियुक्त केलेल्या व्यक्तीनं बालकाबाबतची गोपनीयता जपली पाहिजे आणि बालकाचे मातापिता-पालक किंवा बालकाचा विश्वास ज्यांच्यावर आहे त्यांना खटल्याच्या कार्यवाहीबद्दलची सर्व ती माहिती दिली पाहिजे.

बालकाच्या किंवा त्याच्या मातापित्यांच्या / पालकांच्या किंवा ज्यांच्यावर बालकाचा विश्वास आहे अशा कोणाच्याही विनंतीवरून 'सीडब्ल्यूसी' आधार देणाऱ्या व्यक्तीची सेवा खंडीत करू शकते. यासाठी वेगळ्या कारणाची आवश्यकता नाही. नियम ४(१०)

क) पोक्सो कायदा, २०१२ मध्ये स्पष्ट केल्यानुसार 'जेजेबी'नं बालसुलभ प्रक्रियांचा अवलंब केला पाहिजे.

पोक्सो कायदा, कलम ३४ (१) सांगतो, की एखाद्या बालकानं पोक्सो कायद्यांतर्गत गुन्हा केला तर त्याला 'जेजे' कायदा लागू होतो. जेजेबीअंतर्गत कार्यवाही इन-वॅमेरा झाली पाहिजे. खटल्याचा तपास, सुनावणी या दरम्यान, पोक्सो कायद्यांतर्गत आरोपी असणाऱ्या बालकापुढं अत्याचारग्रस्त बालकाला आणता कामा नये. अत्याचारग्रस्त बालकाचे सर्वोत्तम संरक्षण झाले पाहिजे.

ड) पोक्सो कायदानुसार 'जेजे मधील जबाबदार व्यक्तींची भूमिका गुन्हा घडला आहे किंवा घडण्याची शक्यता आहे याची खबर मिळाल्यानंतर स्थानिक पोलिस किंवा

'एसजेपीयू' यांनी पुढील पावले उचलली पाहिजेत -

- तक्रारीची नोंद कलम १९ (२) (अ)
- बालकाला देखभाल-संरक्षणाची गरज असल्याची चाचणी कलम १९ (५)

- तातडीची वैद्यकीय सेवा उपलब्ध करून देणे नियम ५ कलम १९ (५)
- दंडाधिकार्याकडून जबाब नोंदवून घेण्याची व्यवस्था करणे (कलम २५)
- विशेष न्यायालय आणि बाल कल्याण समितीला वर्दी देणं कलम १९ (६)
- गुन्हाचा खबरी आणि अत्याचारग्रस्त यांना माहिती देणं पोक्सो नियम ३ (१) अन्वये जिल्हा बालक संरक्षण दलाने दुभाषी, अनुवादक आणि विशेष शिक्षकांची संपर्क यादी तयार ठेवावी आणि एसजेपीयू, स्थानिक पोलिस, दंडाधिकारी आणि विशेष न्यायालय यांच्या गरजेनुसार त्यांना उपलब्ध करून द्यावी

● वय निश्चिती

पोक्सो कायदा कलम ३४ (२) नुसार विशेष न्यायालयाने संबंधित व्यक्ती बालक आहे किंवा नाही याची निश्चिती केली पाहिजे. विशेष न्यायालयाने वयाबाबत समाधान करून त्याची कारणमिमांसा लेखी स्वरूपात नोंदवावी. वय निश्चितीची प्रक्रिया जेजे कायदा, २०१५ च्या कलम ९४ मध्ये स्पष्ट करण्यात आली आहे.

● कायदेशीर सहाय्य

सुनावणी दरम्यान मोफत कायदेशीर सहाय्य मिळण्याच्या अत्याचारग्रस्त बालकाच्या अधिकाराचे संरक्षण पोक्सो कायदा कलम ४० मध्ये करण्यात आलं आहे.

काही महत्त्वाच्या परिभाषा

बालकांचे व्यावसायिक लैंगिक शोषण (सीएसईसी)

बालकांच्या व्यावसायिक लैंगिक शोषणाची व्याख्या - बालकाला किंवा त्रयस्थ व्यक्तीला पैसे किंवा अन्य कोणत्याही स्वरूपात मोबदला देऊन प्रौढाने केलेला लैंगिक अत्याचार.

बालकाला लैंगिक साधन मानून त्याचा व्यावसायिक उपयोग करण्याची ही प्रक्रिया आहे. बाल वेश्या व्यवसाय, बालकांचे लैंगिक छायाचित्रण आणि लैंगिक अत्याचारासाठी बालकांची विक्री यांचा सीएसईसीमध्ये समावेश होतो.

बाल लैंगिक पर्यटन

बालकासोबत लैंगिक संबंध प्रस्थापित करण्यासाठी स्वतःचा जिल्हा किंवा देश सोडून प्रवास करणारी व्यक्ती किंवा अनेक व्यक्ती बालकांचे लैंगिक शोषण करतात त्याला बाल लैंगिक पर्यटन (चाईल्ड सेक्स टुरिझम) म्हणतात. बाल लैंगिक पर्यटक हे अंतर्देशीय किंवा आंतरराष्ट्रीय असू शकतात. बालकाच्या सहवासात येण्यासाठी निवास, प्रवास आणि प्रवासाशी संबंधित इतर सेवांचा यात समावेश होतो. पैसे, अन्न, कपडे किंवा अन्य मार्गां बालकाला किंवा त्रयस्थाला लैंगिक संबंधांबद्दलचा मोबदला दिला जातो. बाल लैंगिक पर्यटक विवाहीत/अविवाहीत, स्त्री/पुरुष, परकीय/स्वदेशी, धनिक/सामान्य किंवा उच्च सामाजिक-आर्थिक वर्गातला किंवा अत्यंत सामान्य स्थितीतला असा कोणीही असू शकतो. कोणीतीही विशिष्ट अशी शारीरिक ठेवण, सामाजिक वर्तणूक किंवा नोंद घेता येईल असं वेगळेपण त्यांच्याकडं नसतं. या पर्यटकांची तीन प्रकारे विभागणी करता येईल.

संधिसाधू बाल लैंगिक पर्यटक - नाना क्लुप्त्या करून बालकांना शोषणाच्या जाळ्यात ओढण्याचा प्रयत्न करणारे संधीसाधू बाल लैंगिक गुन्हेगार असतात. पर्यटक असल्यानं आपली ओळख लपून राहिल किंवा काही केलं तरी आपल्याला शिक्षा होणार नाही, याचा गैरफायदा घेण्याचा यांचा प्रयत्न असतो.

बाल लैंगिक पर्यटनाला प्राधान्य देणारे - खास करून तरुण आणि किशोरवयीन बालकांचा लैंगिक उपभोग घेण्याचे उद्दीष्ट ठेवून आलेले पर्यटक इच्छापूर्तीसाठी सक्रिय असतात.

‘पीडोफाईल’ - किशोरवयीन बालकांबरोबरच्या लैंगिकतेबद्दल विशेष आकर्षण असणारे पर्यटक.

ऑनलाइन लैंगिक अत्याचार

इंटरनेटवरील विविध सोशल नेटवर्कींग साईट्स, ऑनलाईन गेम्स, मोबाईल फोन यांच्या माध्यमातून ऑनलाईन लैंगिक अत्याचार घडतो. बालक, तरुणांना सायबर बलात्कार, लैंगिक शोषण, मानसिक अत्याचार यांचा अनुभव येऊ शकतो. बालक ओळखीच्या किंवा अनोळखी लोकांकडून ऑनलाईन अत्याचाराला बळी पडू शकतात. गुन्हेगार बालकाशी दिवसा-रात्री केव्हाही संपर्क करतात. बालकाला सुरक्षित वाटणाऱ्या त्याच्या शयनकक्षातही ऑनलाईन अत्याचार घडू शकतात. यातून इतरांबरोबर छायाचित्रे, व्हिडीओ शेर करणं, त्यांचं जतन करणं हे प्रकार घडतात.

भारतामधील बालकांविरुद्धचे लैंगिक गुन्हे

भारतीय बालकांना लैंगिक गुन्ह्यांचा धोका आहे का?

अगदी अलिकडेपर्यंत हा प्रश्न विचारला की एक तर गोंधळलेली शांतता निर्माण व्हायची किंवा असे प्रकार फारच कमी असल्याचं बोललं जायचं किंवा आवर्जून बोलावं इतकं महत्त्व या विषयाला नसल्याचं सांगितलं जायचं. परंतु, २००७ मध्ये महिला व बाल विकास मंत्रालयानं बाल अत्याचारांवरच्या राष्ट्रव्यापी सर्वेक्षणांचे निकाल जाहीर केले, ज्यात १३ राज्यांमधली साडेबारा हजार बालकं सहभागी झाली होती. यातल्या अर्ध्याहून अधिक म्हणजे ५३% बालकांनी म्हटलं की एकदा किंवा अनेकदा ते लैंगिक अत्याचारांना बळी पडले आहेत. याचा अर्थ असा की दर दोन बालकांपैकी एकाचं लैंगिक शोषण झालेलं आहे. यातल्या २०% बालकांनी सांगितलं की गंभीर स्वरूपाच्या लैंगिक अत्याचारांना त्यांना तोंड द्यावं लागलं. अत्याचार सोसलेल्या या बालकांमधले ५७ टक्के मुलगे होते.

भारताच्या सन २०१४ च्या राष्ट्रीय गुन्हे नोंद ब्युरोच्या (एनसीआरबी) मते अठरा वर्षांपर्यंतच्या वयातल्या एक लाख लोकसंख्येपैकी २०.१ बालकांवर लैंगिक अत्याचार झालेले आहेत. बालकांवर झालेल्या बलात्कारांची २०१५ मधली देशातली नोंद एकूण १० हजार ८५४ होती. सन २०१४ मध्ये ती १३ हजार ७६६ होती. म्हणजे ती २६.८ टक्क्यांनी घटली. पण पोक्सो कायद्याच्या अंतर्गत येणाऱ्या बाल लैंगिक अत्याचारांची संख्या वाढली आहे.

बाल लैंगिक अत्याचाराची कारणे

जगातल्या सर्व समाजांमध्ये बाल लैंगिक अत्याचाराच्या घटना घडतात आणि त्याच्या कारणांमध्ये खूप तफावत आढळते. काही शक्यता अशा आहेत -

लैंगिकतेबद्दलच्या चर्चांवर असणारं बंधन

लिंग आणि लैंगिकता त्यातही विशेषतः बालकांशी संबंधित या बाबींची चर्चा करायला भारतात एक प्रकारची अनिच्छा आणि सांस्कृतिक लाजाळूपणा आढळते. बालकां संदर्भातल्या अशा विषयांवर बोलणं प्रौढांना खूप अवघड आणि लाजिरवाणं वाटतं कारण बहुतेकदा अशा ‘चर्चा’ कशा कराव्यात याची त्यांना अजिबातच कल्पना नसते. पुरेसं प्रशिक्षण आणि योग्य ज्ञानाच्या अभावी लैंगिकते बद्दलच्या खुळचट कल्पनांचा प्रसार झालेला असतो आणि आपण किशोरावस्थेतल्या बालकांना त्याच अपरिचित, जोखीमीच्या आणि

अज्ञानाच्या धोक्यात मोकळं सोडून देतो. या विषयाबद्दलच्या या मौनातूनच लैंगिक अत्याचारांबद्दलचा मुकाटपणा आणि त्याबद्दल अवाक्षरही न काढण्याची शांतता जन्माला येते. कित्येक लैंगिक अत्याचार या मौनात दबून जातात, त्याची कुट नोंदही होत नाही.

लिंग आधारित हिंसेबद्दलची सहनशीलता

स्त्री आणि बालकांवरील हिंसाचाराकडे दुर्लक्ष करण्याची किंवा काही प्रमाणात त्याला स्वीकारण्याचा लिंग आधारीत भेदभाव भारतात नेहमी पाहायला मिळतो. स्त्री किंवा बालकांनी त्यांना आखून दिलेला 'नैतिकतेचा उंबरठा' ओलांडला की त्यांच्या बाबतीत अशा काही घटना घडतातच किंवा घडू शकतात असं आम्ही गृहीतच धरून चाललेले असतो. लोकप्रिय माध्यमांमधलं स्त्रियांचं प्रतिनिधीत्व आणि लोकप्रिय चित्रपटांमधला पिडित साचेबद्धपण हाही स्त्रिया आणि तरुण बालकांवरच्या लिंग आधारित हिंसेबद्दल समाजाला असंवेदनशील बनवण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावतो.

बालकांपेक्षा मोठ्यांना महत्त्व देणारी आणि त्यांच्यावर विश्वास ठेवणारी संस्कृती

बालकांकडे अजूनही पूर्णपणे विकसित झालेले नागरिक म्हणून पाहिलं जात नाही. ज्या विषयांचा बालकांवर थेट परिणाम होणार असतो त्यावरची त्यांची मतं आणि त्यांचाच आवाज यांना सार्वजनिक संवादांमध्ये फारसं स्थान नसतं. वडीलधाऱ्यांच्या मताबद्दल अगदी थोडासाही मतभेद व्यक्त न करता त्यांचा 'आदर' करण्याची शिकवण बालकांना दिली जाते. तरीही कुणी व्यक्त झालं तर ते वडिलधाऱ्यांचा 'अवमान' करणारं ठरवलं जातं. त्यामुळं लैंगिक अत्याचाराला बळी पडलेल्या बालकांवर सहसा कोणी विश्वास ठेवत नाही, वडिलधाऱ्यांकडून त्यांच्या/तिच्याबाबतीत असं काही घडू शकतं हेच कोणी खरं मानत नाही. लैंगिक अत्याचार झाले तर त्यात त्या 'बालकाचाच दोष' असं पालक आणि समाज मानतो.

बालक लैंगिक अत्याचाराच्या नोंदीचा परिणाम

१) अत्याचारग्रस्तांवर दोषारोप

स्त्री आणि बालकांवरच्या लैंगिक अत्याचारांच्या बहुतांश घटनांमध्ये समाज आणि प्रसारमाध्यमं अत्याचार प्रस्तालाच दोषी धरतात, विशेषतः ते बालक जर मुलगी असेल तर बऱ्याचदा त्या बालकीनं स्वतःच तशी वेळ ओढवून घेतली यासारखी विरोधात जाणारी विधानं केली जातात. प्रत्यक्ष बळी कोण आणि अपराधी कोण यावरचा स्वस्थ दृष्टीकोन गमावला जातो. त्याऐवजी बाह्य गोष्टींवरच फार चर्चा होते जसं की त्या अत्याचारग्रस्ताच्या अंगावर कपडे कसे होते, ती बाहेर होती ती रात्रीची कोणती वेळ होती, तिच्या सोबत कोण होतं, लैंगिक कृत्याला तिची संमती होती का इत्यादी.

२) अत्याचारग्रस्त आणि त्याच्या कुटुंबीयांना प्रत्यक्ष आणि संभाव्य धमकी

लैंगिकतेवर बोलायचंच नाही या बंधनाची संस्कृती आपण लादून घेतो आणि जोडीला बळी पडलेल्या व्यक्तीलाच दोष देत बसतो तेव्हा हे अगदी उघड आहे की बहुतांश पिडीत तक्रार देण्यासाठीच पुढं येत नाहीत. समाज आपल्यावर कलंकित असल्याचा शिकका मारेल अशी भीती त्यांना वाटते. एवढचं काय समाज पिडीत व्यक्तीचं चारित्र्य आणि तिच्या प्रतिष्ठेसंबंधी नैतिक प्रतिक्रिया व्यक्त करू लागतो, अपराधी माणूस जर महत्त्वाच्या सत्तापदावर

असेल तर तो पिडीताला, पिडीताच्या कुटुंबाला धमकावू (कधी हिंसक तर कधी जीवघेण्या पद्धतीनं) शकतो. प्रत्यक्षात गुन्हा नोंदवला पिडित व तिच्या कुटुंबियांच्या प्रतिष्ठेला धक्का बसू शकतो. त्यांच्या विरोधात खोटेयानाट्या केंड्या पिकवून त्रास दिला जाऊ शकतो. ज्या संस्कृतीमध्ये पौरुषाचा अभिमान बाळगण्याची पद्धत असते त्या संस्कृतीमधल्या बालकांवर लैंगिक अत्याचार झाले तर ते उघड केला तर समाज आपल्यावर 'बायल्या' असा शिकका मारेल, अशीही धास्ती बालकांच्यामध्ये असू शकते.

लैंगिक अत्याचाराच्या अनेक घटनांमध्ये गुन्हेगार पिडीताचे आक्षेपाई फोटो किंवा व्हिडीओ काढतो. अत्याचाराची वाच्यता कुठे केली तर आक्षेपाई फोटो/व्हिडीओ इंटरनेटच्या माध्यमातून जगजाहीर करण्याची धमकी देत तो पिडीताला गप्प करतो आणि परतपरत अत्याचार करत राहतो. अशांना अत्याचाराचं दृष्टचक्र चालू राहतं.

बालके अत्याचाराची वाच्यता का करत नाहीत याची सात कारणं

१. आपल्यावर कोणी विश्वास ठेवणार नाही याची भीती वाटते.
२. आपल्यावर अत्याचार झाला यात आपलीच काहीतरी चूक असावी, असा अपराधभाव मनात असतो.
३. अत्याचारासंदर्भात जेव्हा कधी पिडीत व्यक्ती बोलते तेव्हा त्या धक्कादायक प्रसंगाची कटू आठवण होते आणि त्यामुळं ती प्रत्येकवेळी पुन्हा कोसळते; म्हणूनच बालकांना पुन्हापुन्हा अत्याचाराची ती आठवण नकोशी वाटते.
४. अत्याचार ज्यानं केला ती व्यक्ती आपल्याशी नातं तोडेल किंवा आपल्यामुळं ती अडचणीत येईल, याची भीती बालकांना वाटते. बालकांना चुकीच्या पद्धतीनं वाढवल्यानं किंवा गुन्हेगार कुटुंबातलाच सदस्य असल्यास ही शक्यता जास्त असते.
५. आपल्यातलं नातं नैसर्गिक आहे यावर बालकांचा विश्वास बसेल, या पद्धतीनं गुन्हेगार बालकाच्या मनात भ्रम निर्माण करू शकतो. आपल्यावर अत्याचार होतोय, याचीच काहीवेळा बालकाला जाणीव होत नाही.
६. सूड घेतला जाण्याच्या किंवा अत्याचाराची पुनरावृत्ती होण्याच्या भीतीनं पिडीत बालक गप्प राहते.
७. सामान्यतः बालकांना त्यांच्या भावना मोकळेपणानं व्यक्त करण्याची संधीच दिली जात नाही आणि जेव्हा ते बोलतात तेव्हा मोठी माणसं ते ऐकत नाहीत किंवा त्यावर विश्वास ठेवत नाही.

बारा वर्षाखालील चिमुर्ड्यांवर लैंगिक अत्याचार करणाऱ्यांना फाशी

नवी दिल्ली : बारा वर्षाखालील चिमुर्ड्यांवर लैंगिक अत्याचार केल्याप्रकरणी दोषी आढळलेल्यांना आता मृत्युदंड ठोठवण्यात येणार आहे. दोषींना फाशीची शिक्षा सुनावण्याबाबत 'पोक्सो' कायद्यातील तरतुदींना केंद्रीय मंत्रिमंडळाने मंजुरी दिली. राज्य महिला आयोगाने डिसेंबरमध्ये पोक्सो कायद्याबाबत औरंगाबाद येथे राष्ट्रीय परिषद आयोजित केली होती.

देशभरात लहान मुलांवरील अत्याचाराच्या वाढत्या घटनांच्या पार्श्वभूमीवर हा निर्णय महत्त्वाचा मानला जात आहे. बारा वर्षाखालील बालक किंवा बालिकांवर लैंगिक अत्याचार करणाऱ्यांना आता कठोर शिक्षेला सामोरे जावं लागणार आहे. लहानग्यांवरील बलात्कार प्रकरणात

दोषी आढळणाऱ्यांना फाशीची शिक्षा देण्याची तरतूद करण्यात आली आहे.

केंद्रीय कायदेमंत्री रविशंकर प्रसाद यांनी दिल्लीत पत्रकार परिषदेत ही माहिती दिली. कठुआ बलात्कार आणि हत्या प्रकरणांनंतर बारा वर्षाखालील चिमुर्ड्यांवर लैंगिक अत्याचार करणाऱ्यांना फाशीची शिक्षा देण्याची मागणी केंद्रीय महिला आणि बालकल्याण मंत्री मनेका गांधी यांनी केली होती.

यापूर्वी हरियाणा, मध्य प्रदेश आणि राजस्थान सरकारने बारा वर्षाखालील मुलींवर बलात्कार करणाऱ्यांना फाशीची शिक्षा ठोठावण्याचं विधेयक मंजूर केलं होतं.

पोक्सोमधील बदलांनी बालकांचे बाल्य जपता येईल : रहाटकर

केंद्रीय मंत्रिमंडळाने कायद्यात केलेल्या दुरुस्त्यांचे महिला आयोगाकडून स्वागत

साद प्रतिनिधी

बालकांवरील लैंगिक अत्याचार रोखण्यासाठी बाल लैंगिक अत्याचार प्रतिबंधक कायद्यामध्ये (पोक्सो) महत्त्वपूर्ण दुरुस्ती करण्याच्या केंद्रीय मंत्रिमंडळाच्या निर्णयाचे महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाने स्वागत केले.

मृत्युदंडासहित अन्य कडक शिक्षांची तरतूद करण्याने आणि कायद्याची व्याप्ती वाढविल्याने बालकांचे बाल्यपण हिरावण्याच्या कृत्यांना रोखता येईल, अशी प्रतिक्रिया आयोगाच्या अध्यक्ष विजया रहाटकर यांनी व्यक्त केली.

'पोक्सो' कायद्यातील कलम ४, ५, ६, ९, १४, १५ आणि १४ मध्ये दुरुस्त्या करण्याचा निर्णय शुक्रवारी केंद्रीय मंत्रिमंडळाने घेतला. त्यानुसार बालकांच्या अश्लील चित्रफिती (चाइल्ड पोर्नोग्राफी) आणि कृत्रिम इंजेक्शन, रसायने अथवा हार्मोन्सच्या मदतीने बालकांना लैंगिक कृत्यांसाठी सज्जान बनविण्याच्या प्रकारांना चाप लावण्यासाठी दुरुस्त्या

केल्या आहेत.

दुरुस्त्यांचे स्वागत करताना अध्यक्ष विजया रहाटकर म्हणाल्या, 'केंद्र सरकारने उचललेले हे पाऊल अत्यंत संवेदनशील आहे. बालकांवरील लैंगिक अत्याचारांच्या वाढत्या प्रकारांना आळा घालण्यासाठी कायद्याचा परिघ विस्तृत करतानाच त्यातील शिक्षांच्या तरतुदी कडक करण्याची गरज होती. केंद्रीय मंत्रिमंडळाच्या आजच्या निर्णयाने ही अपेक्षा फलद्रूप झाली आहे. तिहेरी तलाकविरुद्ध विधेयक लोकसभेत मंजूर झाल्यापाठोपाठ हा महत्त्वपूर्ण निर्णय झाला आहे. त्याचे महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग स्वागत करीत

आहे.'

'पोक्सो' कायद्यातील अपेक्षित बदलांच्या संदर्भात महिला आयोगाने नुकतीच औरंगाबाद येथे राष्ट्रीय परिषद आयोजित केली होती. त्यास देशभरातील पाचशे नामवंत तज्ज्ञ उपस्थित होते. त्यामधील विचारमंथनातून अनेक उत्तम सूचना पुढे आल्या होत्या. त्यापाठोपाठ केंद्रीय मंत्रिमंडळाने हा निर्णय घेतला आहे.

मतदार गुलाम तर लोकशाही गुलाम

२५ जानेवारी “लोकशाही पंधरवडा”
व राष्ट्रीय मतदार दिना निमित्त....
आपला प्रजासत्ताक दिन २६
जानेवारी रोजी आहे. त्याचबरोबर
२५ जानेवारीपासून सरकार लोकशाही
पंधरवडा साजरा करणार आहे. याच
दिवशी राष्ट्रीय मतदार दिनही आहे.
त्या निमित्त.

भीम रासकर व रत्नमाला वैद्य

रिसोर्स अँड सपोर्ट सेंटर फॉर डेव्हलपमेंट

मो. 98695259194, ईमेल : bhim.rscd@gmail.com

एक भावी नगरसेविका; पक्षांतर झाल्याबरोबर भेटायला आल्या. संपूर्ण फील्डिंग कशी करावी, ते सांगू लागल्या. पक्षांतर करायला मदत करणार्या पती महोदयांनी आपली भूमिका एकदम खुली केली. “साहेब आपल्याला गांधीजी घरात आणायचे आहेत. त्यासाठीच तर मॅडमना नगरसेविका करायचं आहे. गांधीजींचे विचार भाषणात मांडायचे, पण खरं म्हणजे गांधी छाप नोटा जेवढ्या जास्त, तेवढ्या निवडणुका जास्त लढता येतील.”

या आपल्या आधुनिक लोकशाहीचे हे चित्र किती धक्कादायक आहे? मात्र राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांची लोकशाही सोप्या भाषेत सांगायची तर...

लोकशाही म्हणजे लोकांचे हित,
लोकांकडून व्हावे हातोहात,
सर्व मालक म्हणोनी सत्य,
जबाबदारी ओळखावी ॥१॥
तीच म्हणावी लोकशाही,
जेथे कोणी कामचुकार नाही,
सेवातत्पर सर्व उत्साही,
न्यायी जन ॥२॥

आता हे न्यायी जन शोधायचे, तर कुठे शोधू या? पैसे देणारे उमेदवार व पैसे घेणारे मतदार यांची युती आता भक्कम होत चालली आहे. पाच वर्ष लोकप्रतिनिधी आपल्याकडे फिरकणार नाही, या खात्रीनं ते एकदाच मतांचा लिलाव करून टाकतात. पाच वर्षांची वसुली एका दमात करून, मतदार मग पाच वर्ष गप्प बसतात! लोकप्रतिनिधीही सौदा संपल्याच्या थाटात, त्यांना हवं ते करायला मग मोकळट सुटतात. मुके मतदार व मोकळट उमेदवार ही साखळी तोडणार कोण?

या मतांच्या महाबाजारात हातात पैसा नसलेली महिला; आरक्षण मिळूनही स्वतःला हरवून बसते. हरवून जाणं व हारणं या दोहोंचा वैताग आला की, ती सत्तेबाहेर जायला नाईलाजाने तयार होते. हे ‘पुरुषी’

राजकारण करणार्याच्या बरोबर मनासारखं घडतं. नुकतेच आम्ही बांगलादेशात फिरलो. तिथं आजही लोकप्रतिनिधीला चांगली हवा लागायला म्हणून साध्या पंख्यांनं वारा घालायला माणसं ठेवली जातात. पंचायतीची सभा संपेपर्यंत प्रत्येकाला एक माणूस पंख्यांनं वारा घालत राहतो. तिथे निवडून आलेली बाई एका कोपऱ्यात बुरखा घालून बसलेली असते. ती मनातल्या मनात खूप बोलते, पण या ‘पंखाराजचा’, दबाव तिला पावलोपावली मुका करत राहतो. तिथल्या मतदारांनाही यात काही वावां वाटत नाही. बाकी भ्रष्टाचार, मटण, दारू व नक्स तिथेही निवडणुकीत आहेतच. आरक्षणाचं मुक्त वातावरण व समाजाचा दबाव असा दुहेरी पेच आहे.

टोमॅटोच्या झाडाला बटाटेही येतील, असा शोध लंडनमध्ये नुकताच लागला आहे. एकाच झाडाला जसे हे टोमॅटो व बटाटे लागतात, तसंच आज मतदारांचंही होत आहे. त्यांना उमेदवारांचे पैसेही हवे आहेत. शिवाय पाच वर्ष उमेदवारांनी सर्व सोयी पुरवाव्यात- ही अपेक्षा असतेच. ‘टोमॅटो’ या वनस्पतीप्रमाणे त्यांची ही अवस्था होऊ लागली आहे. ज्या मतदारांचं मत विकत घेतलं जातं, त्या मतदारांचा व्यापार तिथेच संपतो. मग हे मतदार वेगळ्या अधिकाराच्या अपेक्षा करूच शकत नाहीत.

म्हणूनच आजच्या लोकशाहीसमोर असे नेतृत्वाचे साटे-लोटे होते. जातीनिहाय मतांची बोली, गल्लोगल्ली होत राहते. एक गाव - एक बोकड; एक वोट - एक लाल नोट, एक वस्ती - यात्रेशी दोस्ती किंवा एक सोसायटी- छान रंगरंगोटी; अशा अनेक योजनांचा अनौपचारिक कल्लोळ सुरू होतो.

काही सामान्य मतदारांच्या मुलाखती घेताना मात्र, आम्हांला सुखद धक्का बसला! अशा वातावरणातही अनेक मतदार आज - “मी मत विकत नाही”, असे छातीठोकपणे सांगतात. लोकशाहीवर संपूर्ण विश्वास व्यक्त करतात. मतदान हक्काच्या संरक्षणासाठी, रात्रंदिन जागरूक राहतात. राज्यघटना व राज्यघटनेच्या चारही स्तंभांना बळ द्यायचं काम आजही ते मनापासून करतात.

“विवेकाची कास धरणार्या सज्जनांची एकजूट झाली पाहिजे” असं वारंवार सांगणार्या डॉ. नरेंद्र दाभोलकरांचे काही चाहते या मतदारांमध्ये नक्की गवसले. त्यांची ही, नवचेतना गरीब उमेदवार व महिलांच्या राजकारणाला खूपच उभारी देणारी वाटली! काहींनी तर कबुली जबाबही

दिला की, जे झालं ते गंगेला मिळालं, परंतु यापुढे आम्ही आमच्या मतांचा हा राज्यघटनाविरोधी बाजार थांबवणार. एका लाल नोटेपायी पाच वर्षांच्या हक्कांवर आम्ही आता पाणी नाही सोडणार! कुठे एक लाल नोट व कुठे पाच वर्षांतील आमचे हक्काचे अठराशे पंचवीस दिवस! सुशासनासाठी प्रत्येक मिनिटावर माझा अधिकार आहे, तो आम्ही का गमवायचा? राज्यकर्त्याला तो का बहाल करायचा?

इतकंच नव्हे तर स्वच्छ पारदर्शी व स्वाभिमानी मतदारांची मजबूत संघटना व्हावी - ती पक्ष निरपेक्ष, लोकशाही मानणारी, व्यापक ध्येयवादी, व्यवस्था शिक्षण करणारी व एकजुटीची असावी, असंही मत या लोकांनी व्यक्त केलं.

प्रवाहाविरुद्ध पोहण्याची तयारी असणारया या मतदारांना, नकार अधिकाराचाही वापर करायचा नाही. स्वतंत्र मतदान करण्यासाठी झालेल्या सर्व चळवळींना मानाचा मुजरा करून ते मनापासून मतदान करू इच्छितात. खरं तर राज्यशास्त्र म्हणजे - भूत, वर्तमान व भविष्याचा विचार करणारं शासनव्यवहाराचं शास्त्र होय. या शास्त्राला, खरं शस्त्र बनवतं ते हे मतदार!

स्वच्छ मतदार हे या शास्त्राचे व शासन व्यवहाराचे भरभक्कम आधारस्तंभ आहेत. राजकीय विषमतेच्या या विषवल्लीला नामशेष करण्याची लढाई ते लढू पहात आहेत. आंदोलनातील कारभारणींसह अनेकांची या चढाईत साथ मिळत आहे.

एक कवी म्हणतात - बागेत येणारे फूल हे पहिले बागेचे असते व मग ते फांदीच्या मालकीचे होते. तसं आपलं राजकीय मत हे पहिलं समाजाचं व मग माझं होतं; तसं माझं मत हे पहिलं समाजाचं असत!

ते म्हणतात...

**पहिले फूल बाग का,
फिर वो डाली का।**

माझे एक मत; निवडून येणारया उमेदवारावर किती परिणाम करू शकते? उमेदवार निवडूनही येऊ शकतो व पडूही शकतो. कधी कधी एकमताने सरकार पडू शकते व त्याच एकमताने ते सत्तेतही येऊ शकते. प्रत्येक मतदात्याला आपल्या मताचे महत्त्व अंतःकरणातून समजून घेणे गरजेचं आहे. एवढेच नाही तर अतिशय महत्त्वाचे काय आहे? माझ्या मताने माझ्या जगण्यावर - रोजगार, आरोग्यावर, शिक्षणावर, समाजावर, अर्थकारणावर, राजकारणावर काय परिणाम होईल? जर ही नाळ जोडली

तर खर्या अर्थाने लोकशाही व्यवस्था रुजलेली दिसेल. कारण कोणताही प्रश्न असू दे; राजकारणाशिवाय तो सुटत नाही! दिवसेंदिवस समाजाला नवीन समस्यांना तोंड द्यावे लागते. यंत्रयुगात आपण जगत आहोत. जे काम ५०० मजूर पाच दिवस करत होते तेच काम एक मशीन १० मिनिटांत करते. त्यामुळे बेकारी वाढली आहे, शिक्षण व निवडणूक महागली आहे. नवीन खतांचा वापर करून जे अन्न आम्हाला मिळते त्या अन्नात जीवनसत्त्व फारसे नाही. शरीर खूप काळ रोगाचा प्रतिकार करू शकत नाही. परदेशी वस्तू बाजारात भरपूर आहेत. व्यसनाधीनता वाढली आहे. हाताला काम नसल्यामुळे चोरी-डकैतीकडे आमचे युवक व गरीब लोक वळत आहेत. जो तो माझे व माझ्या कुटुंबाचे कधी भले होईल हेच बघत असतो. वाढते अत्याचार, जातीजातीत भांडणे, त्यामुळेच खैरलांजी, व बीड सारख्या केसेस घडतात. महिला व मुर्लींवर दिवसेंदिवस अतिप्रसंग घडतात. वडिलांजवळ मुलगी सुरक्षित राहिली नाही. चांडाळ बाबा व खोट्या बापूंनी तर मुर्लींचा खेळ मांडला आहे. आसाराम बापूसारखे असे कितीतरी बापू आजही महिला व मुर्लींचा छळ करत आहेत. समाजात पसरलेली अंधश्रद्धा दूर होणे गरजेचे आहे; त्यासाठी प्रसारमाध्यमांची मोठी मोलाची भूमिका राहिली पाहिजे! पण तसे न होता टीव्हीसारख्या यंत्रावर मात्र सर्व महिलांना अंधश्रद्धेच्या आहारी गेलेलेच दाखवतात. निव्वळ देवीदेवतांचेच महत्त्व दाखवतात.

त्यापेक्षा लोकांना सत्य दाखवा! देवीदेवतांवरचा विश्वास अधिक घट्ट होत असल्याचेच दृश्य सध्या पाहावयास मिळते आहे. खरं तर, जनतेच्या पायात काटा रुतला तर राजकर्त्यांच्या (लोकप्रतिनिधींच्या) डोळ्यात पाणी आले पाहिजे, इतके संवेदनशील लोकप्रतिनिधी आपल्याला हवे आहेत. त्याची नितांत गरज आहे.

मतदाता विकला गेला; मताचे जर पैसे घेतले तर; त्याचा अर्थ आपण गुलामी पत्करली! उदा. मटण, दारू, वचनपद्धत नोकरी मिळवून घेणे - यामुळे तर जनतेचा त्या लोकप्रतिनिधींसमोर बोलण्याचा हक्कच गमावून बसणे होय! व लाचारी पत्करणे, त्याचे गुलाम बनणे होय!! असे प्रकार अनेकांनी निवडणुकीत सतत केले तर, आपल्या भारतात मतदार - गुलाम तर लोकशाही गुलाम झाल्याशिवाय राहणार नाही. या आव्हानाला आत्ताच परतवून लावले पाहिजे. लोकशाही, निवडणूक व सुशासन ही परस्परभावंडे आहेत, त्यांची मायबाप आहे आपली राज्यघटना! म्हणून लोकशाही गुलाम होणे, म्हणजे पुन्हा इंग्रजांना निमंत्रण देणे होय!

विश्वासघाताचा असाही नमुना...

धनंजय बिजले

विश्वासराव (मूळचे नाव बदलले आहे) महापालिकेत नोकरीला होते. त्यांची नोकरी तशी उत्तमच होती. त्यांची पत्नी सुषमा (मूळचे नाव बदलले आहे) देखील एका खासगी रुग्णालयात नोकरीला होती. विश्वासरावांचे वय आता पन्नाशीच्या आसपास होते. महत्त्वाचे म्हणजे वयाच्या बाविसाव्या वर्षीच त्यांना महापालिकेत नोकरी लागलेली होती. त्यामुळे त्यांचा सेवाकाल आता बऱ्यापैकी झाला होता. त्यामुळे त्यांना आता चांगले वेतनदेखील मिळत होते. वयाच्या पंचविसाव्या वर्षीच त्यांचा विवाह सुषमा यांच्याशी झालेला. लग्नानंतर चार वर्षांतच त्याही नोकरीला लागल्या. त्यामुळे दोघांच्या पगारात त्यांचा संसार आता फार सुखाने चालला होता. त्यांची थोरली मुलगी आता तेव्हास, तर मुलगा एकवीस वर्षांचा झालेला. दोघेही नोकरीला असल्याने मुलांच्या शिक्षणाचा खर्च करण्याची त्यांची बऱ्यापैकी ऐपत होतीच. त्यामुळे मुलांना जे पाहिजे ते चांगले शिक्षण घ्यायचे हा या दापत्यांचा विचार होता.

शिवाय ते मोठ्या शहरात राहत असल्याने त्यांच्याकडे शेतीवाडी अशी काही नव्हती. शिक्षण हेच आपले खरे भांडवल आहे, हे त्यांनी ओळखले होते. तसे संस्कार त्यांनी मुलांच्या मनावरदेखील बिंबवले होते. मुलेही आई-वडिलांचे कष्ट रोज पाहत होते. घरासाठी आपल्या शिक्षणासाठी दोघेही नोकरी करतात हे त्यांना चांगलेच माहिती होते. त्यामुळे मुलांनी कधीही त्यांना त्रास दिला नाही. मुलगी घरी आईला नेहमी मदत करीत असे. शिवाय अभ्यासातही ती हुशार होती. आता ती एमएससीच्या दुसऱ्या वर्षाला शिकत होती. तर मुलगा इंजिनियरिंग करीत होता. थोडक्यात, विश्वासराव आणि सुषमाताईचा संसार छान चालला होता.

मुलांचे शिक्षण पूर्ण झाले. त्यांना नोकरी लागली की आपण मोकळे झालो, असे विश्वासराव बायकोला नेहमी म्हणत असत. मुलीला आधी चांगली नोकरी लावायची. लग्नाची फार घाई करायची नाही, असेही ते नेहमी म्हणत. आजच्या जमान्यातील पालक जसा विचार करताता तसाच काहीसा प्रागतिक विचार हे दांपत्य करीत होते. मुलीलाही नोकरीचा इच्छा होतीच. कारण, आई नोकरी करीत असल्याने घरचा कसा विकास झाला, फारशा

विश्वासरावांच्या अकाली निधनानंतर सुषमाताई एकट्या पडल्या. त्यांच्या अज्ञानाचा गैरफायदा घेत दिराने पैसे बळकाविले. आयोगाच्या कार्यालयात समोरासमोर आल्यावर दिराने आपणच हा पैसा हडपल्याचे कबूल केले.

आर्थिक अडचणी कशा आल्या नाहीत, हे तिने स्वतः पाहिले होते, अनुभवले होते. शिवाय जर महिला आर्थिकदृष्ट्या स्वतःच्या पायावर उभी राहिली तरच ती सन्मानाने जगू शकते, हे तला माहिती होते. त्यामुळे तीदेखील नेहमी अभ्यास करीत असे. बाबांची ती लाडकी होती, तर मुलगा आईचा लाडका. अशा प्रकारे त्यांच्या घरातील वातावरण नेहमी छान मोकळे, आनंदी असेच होते.

विश्वासरावांची नोकरी अजून आठ वर्षे होती. त्यामुळे नोकरीच्या काळात मुला-मुलीला नोकरी लागेल, त्यांची लग्ने होतील याची त्यांना खात्री होती. निवृत्तीचा कालखंड छानपैकी नातवंडांसमवेत आनंदाने घालवायचा असे ते नेहमी बायकोला सांगत असत. शिवाय त्यांना पेन्शनही मिळणार होती. त्यामुळे सेवानिवृत्तीनंतरही आपण मानाने जगू शकतो, हा एक मानसिक आधारही होता.

निवृत्तीनंतर आपण छानपैकी भारत फिरून यायचा, असे ते बायकोला नेहमी सांगत असत. तसेही ते अधून मधून कौटुंबिक सहली काढत असत. पण त्या जवळपासच्या असत. पण निवृत्तीनंतर आपण दोघेच फिरून यायचे, असे ते बायकोला सांगत. अशाप्रकारे त्यांनी पुढील जीवनाची आखणी मनातल्या मनात करायला सुरुवात केली होती. दिवस छान चालले होते

पण एक दिवस अचानक सकाळी उठल्या उठल्या विश्वासरावांच्या छातीत जोरदार कळ आली. चहा पिता पिताच ते जमिनीवर जोरदार कोसळले. घरच्यांनी त्यांना तत्काळ नजीकच्या रुग्णालयात नेले. पण त्यापूर्वीच त्यांचा मृत्यू झाला. त्यांची सारी स्वप्ने अपूर्ण राहिली. त्यांची सारी स्वप्ने पूर्ण करण्याची जबाबदारी सुषमाताईवर येऊन पडली. पतीच्या निधनाने त्या पार मोडून पडल्या होत्या. या वेळी मुला- मुलीने त्यांना मोठा मानसिक आधार दिला. मुले आता तशी लहान नक्कीच नव्हती. त्यांना साऱ्या जबाबदाऱ्या चांगल्या प्रकारे कळत होत्या. आता त्या निभावण्याची वेळ त्यांच्यावर आली होती.

पतीच्या निधनाने सुषमाताई मात्र पार खचून गेल्या होत्या. पती जिवाभावाची साथ सोडून असे अचानक निघून जातील असे त्यांना कधी स्वप्नातही वाटले नव्हते. पण आता त्यांना अंग गाळून चालणार नव्हते. सारी जबाबदारी त्यांच्यावरच होती. त्यामुळे ऐन महत्त्वाच्या वेळी मुलांना मार्गी लावण्यासाठी त्यांना दुःख बाजूला सारत पुन्हा नव्या उमेदीने उभे राहावे

लागणार होते. महिन्या-दोन महिन्यांनंतर दुःखातून त्या आता बऱ्यापैकी सावरत आल्या होत्या. मुला-मुलीकडे पाहून त्यांना आता आपलाच आधार आहे या जाणिवेने त्यांना निसर्गनिच जणू यातून बाहेर पडण्याची शक्ती दिली होती. त्या आता पुन्हा नोकरीवरही रुजू झाल्या होत्या.

आतापर्यंत घरातील सारे आर्थिक व्यवहार विश्वासरावच पाहत होते. बँकेतील मुदतठेवी, विम्याचे हप्ते, आरोग्यविमा सारे काही तेच पाहात होते. आता हे सारे काम सुषमाताईनाच पार पाडावे लागणार होते. विश्वासरावांचा स्वभाव पै-पै साठविण्याच होता. त्यामुळे आता हे आर्थिक व्यवहार सांभाळण्यासाठी सुषमाताईनी दीराची मदत घेण्याचे ठरविले. त्यांचे दीर त्याच शहरात जवळच राहत होते. विश्वासरावांपेक्षा दोन वर्षांनी ते लहान. त्यांनीही वहिनींना या कामी मदत करण्यासाठी तत्परता दाखविली, त्यामुळे सुषमाताईंचे काम थोडे हलके झाले. शिवाय घरातील व्यक्ती असल्याने फसवणुकीची शक्यता नाही, असा त्यांना विश्वास होता. विश्वासरावांना प्रॉव्हिडंड फंडाची पंधरा लाखांची रक्कम मिळणार होती. मात्र, त्यासाठी साऱ्या कायदेशीर बाबींची पूर्तता करावी लागणार होती. त्यासाठी जे जे काही करावे लागले ती मी करतो, असे त्यांच्या दिराने सांगितले. त्यामुळे सुषमाताईंचा मोठा भार हलका झाला. सुषमावहिनींना कोठे सही करायची असेल, त्यासाठी कोणत्या कार्यालयात जायचे असेल तर त्यांचे दीर नेहमी त्यांच्यासमवेत येत असत. त्यामुळे त्यांचे काम सुकर होत असे.

त्या नोकरी करीत असल्या तरी असे आर्थिक व्यवहार करण्याचा अनुभव त्यांच्याजवळ नव्हताच. त्यामुळे त्यांना दिराची या कामी मोलाची मदत झाली. त्या वेळी सुषमावहिनींना त्यांचे दीर म्हणाले, “हे पहा वहिनी, फंडाचे पैसे जमा करण्यासाठी आपण दोघांच्या नावावर बँकेत अकाउंट काढू. म्हणजे प्रत्येक वेळी तुम्हाला बँकेत चक्कर टाकावी लागणार नाही.” सुषमा वहिनींनादेखील हे पटले. याला त्यांनी मोठ्या विश्वासाने होकार दिला आणि दोघांच्या नावे बँकेत अकाउंट काढले. दोन-चार महिन्यांनंतर विश्वासरावांची फंडाची पंधरा लाखांची रक्कम त्यांना मिळाली. ही रक्कम दोघांच्या या बँक अकाउंटवर जमादेखील झाली. त्यामुळे सुषमाताईंना मोठा आर्थिक आधार मिळाला. त्यांचा पगार तसा जेमतेम होता. पतीइतका तो काही जास्त नव्हता. त्यामुळे फंडाचे पंधरा लाख त्यांच्यासाठी फार मोलाचे होते. अर्थात, ही काही थोडी थोडकी रक्कमही नव्हती. या पैशांतून मुलीचे लग्न करता येईल. गरज पडल्यास मुला-मुलीच्या पढत्या शिक्षणासाठी हे पैसे वापरता येतील, असा त्यांनी विचार केला. त्यामुळे काही केले तरी या पैशांना हात लावायचा नाही असे त्यांनी मनाशी ठरविले. तशी कल्पना मुलगा व मुलीलाही दिली. त्यांनाही आईचे म्हणणे पटले. त्यांनीही याला होकार दिला. शक्य तितके काटकसरीने जीवन जगू, पण हा पैसा अनावश्यक ठिकाणी खर्च करायचा नाही, हे तिघांनीही ठरविले. खरे तर त्यांनी हे पैसे बँकेत तसेच ठेवण्यापेक्षा मुदतठेवीत ठेवायला हवे होते. त्याबाबत त्या तिघांची अनेकदा चर्चाही झाली. पण आज करू उद्या करू असे म्हणत हे काम त्यांच्याकडून राहूनच गेले. पण महिन्या-दोन महिन्यांनी त्यावर व्याज किती जमा झालेय हे सुषमाताई आवर्जून पाहत असत.

असे करत सात-आठ महिने झाले असतील. एक दिवस त्या बँकेत व्याज किती जमा झाले ते पाहण्यासाठी म्हणून गेल्या. अकाउंटवर त्यांनी पुस्तक भरण्यासाठी दिले. पण कॅशियरने अकाउंट पाहून त्यांना सांगितले की अहो गेल्याच आठवड्यात तर या अकाउंटवरील सर्व पंधरा लाख रुपये काढून घेतले आहेत की. त्यामुळे आता येथे काहीच पैसे शिल्लकी राहिलेले नाहीत. हे ऐकताच त्यांना भोवळ यायचीच बकी राहिली. त्यांच्यासमवेत त्यांची मुलगीही होती. तिने आईला कसेबसे सावरले. प्यायला पाणी दिले.

ती म्हणाली अहो आम्ही तर रक्कम काढलेली नाही. मग पैसे काढले असे कसे काय तुम्ही म्हणता? त्यावर बँक कर्मचाऱ्याने पैसे कधी व कोणी काढले हे दाखवले. हे अकाउंट जाईट अकाउंट आहे. तुमच्या व दिराचे नावाने हे अकाउंट असल्याने तुमच्यापैकी कोणीही यात पैसे भरू शकतो, तसेच काढूही शकतो, असे सांगितले.

सुषमाताईंच्या परोक्ष त्यांच्या दिराने हे पंधरा लाख रुपये काढले होते. याची काहीही कल्पना त्यांनी कोणाला दिलेली नव्हती. हे अकाउंट सुषमाताई व त्यांच्या दिराच्या नावे उघडण्यात आले होते. पण आपले दीर असे काही करतील असे सुषमाताईंना कधीच वाटले नव्हते. त्यांच्या मुलांनाही अशी शक्यता गृहीत धरलेली नव्हती. त्यामुळे सुषमाताई आणि त्यांची मुले हवालादिल झाली. त्यांनी काकांना फोन लावला, पण त्यांनी हात वर केले. आता मात्र त्यांना काय करावे हे सुचते. रक्कम काही थोडी थोडकी नव्हती. शिवाय कायदेशिरदृष्ट्या सुषमाताईंच्या दिरांनाही पैसे काढण्याचा अधिकार होता. सुषमाताई तर रडूच लागल्या. आता काय करावे, हेच त्यांना सुचते. शेवटी मुलांच्या सांगण्यावरून त्यांनी पोलिस ठाण्यात दिरावरुद्ध तक्रार करण्याचा निर्णय घेतला. सारी कागदपत्रे घेऊन ते तिघेही पोलीस ठाण्यात गेले. पण पोलिसांचाही नाइलाज होता. त्यांनीही आपण यात फार काही करू शकत नसल्याचे सांगितले.

त्यावेळी मुलीच्या सांगण्यावरून सुषमाताई थेट महिला आयोगाच्या कार्यालयात आल्या आणि तेथे त्यांनी तक्रार केली. महिला आयोगाच्या अध्यक्ष विजयाताई रहाटकर यांना त्यांनी सारी हकीकत सांगितली. सारा प्रकार त्यांच्या लक्षात आला. यात थेट असा कोणता गुन्हा नाही, पण दिराकडून विश्वासघात झाला आहे, हे त्यांच्या लक्षात आले. त्यांना आयोगामार्फत सुषमाताईंच्या दिराला समन्स पाठविले. आयोगाच्या कार्यालयात समोरासमोर आल्यावर मात्र दिराने आपणच हा पैसा काढून घेतल्याचे कबूल केले. आपण ते खर्च केलेले नाहीत, गरज पडेल त्या वेळी वहिनींना देणार होतो, असे सांगितले. पण पैसे काढण्यापूर्वी आपण सुषमाताईंना त्याची कल्पना का दिली नाही, यावर मात्र ते निरुत्तर झाले. आपण चुकीचे कृत्य केल्याचे त्याने आयोगाच्या पदाधिकाऱ्यांपुढे कबूल केले आणि सारे पैसे परत करण्याचे आश्वासनही दिले. त्यानुसार तेरा लाखांचा चेकदेखील त्यांनी सुषमाताईंच्या हाती स्वाधीन केला. तसेच उरलेली रक्कम लवकरच परत करण्याचे लेखी आश्वासनही दिले. अशा प्रकारे सुषमाताईंना आपल्या पतीचे हक्काचे पैसे आयोगाकडून तत्काळ कार्यवाहीमुळे परत मिळाले.

'आयोग आपल्या दारी' मुळे जळगावातील पाच कुटुंबे पुन्हा एकत्र

विजया रहाटकर यांचे जळगावात प्रतिपादन

साद प्रतिनिधी, जळगाव

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या वतीने शहरात आयोजित करण्यात आलेल्या 'महिला आयोग आपल्या दारी' या उपक्रमांतर्गत झालेल्या जनसुनावणीतील समुपदेशनामुळे जिल्ह्यातील पाच कुटुंब (पती-पत्नी) पुन्हा एकत्र नांदावयास तयार झाले आहे. अशी माहिती महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा श्रीमती विजया रहाटकर यांनी नुकतीच दिली.

पीडित महिलांना जलदगतीने त्यांच्या जिल्ह्यातच न्याय मिळावा यासाठी आयोगाच्या अध्यक्ष विजया रहाटकर यांच्या पुढाकाराने 'आयोग आपल्या दारी' हा उपक्रम जिल्हाधिकारी कार्यालयातील अल्पबचत भवनात राबविण्यात आला. या उपक्रमाची माहिती देण्यासाठी आयोजित पत्रकार परिषदेत रहाटकर यांनी ही माहिती दिली. यावेळी जिल्हा परिषदेच्या अध्यक्षा उज्वला पाटील, महापौर सीमा भोळे, अपर जिल्हाधिकारी गोरक्ष गाडीलकर, उपजिल्हाधिकारी (पुनर्वसन) शुभांगी भारदे, जिल्हा महिला व बालविकास अधिकारी रमेश काटकर आदी उपस्थित होते.

रहाटकर म्हणाल्या, 'या उपक्रमावेळी घेतलेल्या जनसुनावणीत एकूण ६३ तक्रारी प्राप्त झाल्या आहेत. यापैकी ४० तक्रारी वैवाहिक समस्येविषयीच्या होत्या. यातील दोन तक्रारी या पुरुषांनी केलेल्या होत्या. दोन तक्रारी या आर्थिक फसवणूकीच्या, कामाच्या ठिकाणी लैंगिक

छळाच्या दोन, तर कामाच्या ठिकाणी छळाच्या दोन, याबरोबरच शेतीमध्ये वाटाहिस्सा न देणे, येण्या-जाण्यासाठी रस्ता न देणे, ठेवीसंबंधीच्या इतर तक्रारी प्राप्त झाल्या आहेत.'

'याबरोबरच जिल्ह्यास मंजूर झालेले कौटुंबिक न्यायालय सुरू करणे, अवैध दारू विक्री बंद करणे, दारूबंदीचा ठराव झालेल्या गावात दारूबंदीची कारवाई करणे. कोटनि निकाल देऊनही शेतीचा ताबा न देणे, मुलांचा ताबा आईला न मिळणे यासंबंधीच्या तक्रारी व निवेदनेही या जनसुनावणी प्राप्त झाले असून या तक्रारी संबंधित विभागाकडे देऊन त्यावर येत्या पंधरा दिवसात कार्यवाही करण्याच्या सूचना देण्यात आल्या आहेत,' अशी माहितीही रहाटकर यांनी दिली.

तालुकास्तरावरही जनसुनावणी

राज्य महिला आयोगाला घटनात्मक दर्जा प्राप्त असल्याने आयोग महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी अविरत प्रयत्न करित आहे. ग्रामीण भागातील महिलांना आयोगाच्या मुंबई कार्यालयात येऊन तक्रार करणे, सुनावणीसाठी प्रत्यक्ष उपस्थित राहणे आर्थिकदृष्ट्या परवडत नसल्याने आयोगाने सर्वप्रथम विभागीय स्तरावर जनसुनावणी घेण्यास सुरुवात केली. या ठिकाणी न्यायप्रविष्ट नसलेल्या प्रकरणांची सुनावणी घेण्यात येऊन तक्रारदारांचे समुपदेशन केल्यामुळे अनेक कुटुंबे पुन्हा एकत्र नांदायला लागली. या उपक्रमास चांगला प्रतिसाद लाभत असल्यामुळे आयोग

आता जिल्हास्तरावर जनसुनावणी घेण्यात येत आहे. या जनसुनावणीमुळे महिलांमध्ये समुपदेशन करून त्यांचे मतपरिवर्तन होण्यास मोठ्या प्रमाणात प्रतिसाद लाभत असून भविष्यात तालुका स्तरावर जनसुनावणी घेण्याचा आयोगाचा मानस असल्याचेही श्रीमती रहाटकर यांनी सांगितले.

वन स्टॉप सेंटर स्थापण्याच्या सूचना

महिलांचे समुपदेशन होण्यासाठी जिल्हा परिषदेने सेस फंडातून

प्रत्येक तालुक्याच्या ठिकाणी येत्या दोन महिन्यात महिला समुपदेशन केंद्र सुरु करावे.

या केंद्राची नोंद होण्यासाठी याबाबतची माहिती आयोगाला पाठविण्याच्या सूचनाही त्यांनी संबंधित विभागाला दिल्यात. त्याचबरोबर प्रत्येक शासकीय कार्यालयात कामाच्या ठिकाणी महिलांची होणारी लैंगिक छळवणूकीसंदर्भात अंतर्गत तक्रार समिती स्थापन करणे, खाजगी आस्थापनांच्या ठिकाणी दहा किंवा दहापेक्षा अधिक महिला काम करीत असल्यास त्याठिकाणी महिला तक्रार निवारण समिती स्थापन करणे.

महिलांच्या तक्रारी १५ दिवसांत निकाली काढाव्यात

धुळे येथे जिल्हाधिकारी कार्यालयात महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगातर्फे जनसुनावणी

धुळे : महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगातर्फे 'महिला आयोग आपल्या दारी' हा उपक्रम राबविण्यात येत आहे. या उपक्रमांतर्गत जनसुनावणी घेण्यात येते. या जनसुनावणीतील तक्रारी १५ दिवसांत निकाली काढून महिला आयोगाला अहवाल सादर करावा, असे निर्देश महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा विजया रहाटकर यांनी दिले.

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा श्रीमती रहाटकर आज धुळे जिल्हा दौऱ्यावर आलेल्या होत्या. त्यांच्या उपस्थितीत जिल्हाधिकारी कार्यालयातील नियोजन सभागृहात जनसुनावणीचे आयोजन करण्यात आले होते. या जनसुनावणीच्या उद्घाटनप्रसंगी त्या बोलत होत्या. यावेळी आमदार स्मिताताई वाघ, महिला आयोगाच्या सदस्या देवयानी ठाकरे, जिल्हाधिकारी राहुल रेखावार, जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी गंगाथरण डी., पोलिस अधीक्षक विश्वास पांढरे, महानगरपालिकेचे आयुक्त सुधाकर देशमुख, जिल्हा महिला व बालविकास अधिकारी जी. एन. शिंपी, अॅड. चंद्रकांत येशीराव, जिल्हा परिषदेचे उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी संजय बागूल आदी उपस्थित होते.

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा श्रीमती रहाटकर

म्हणाल्या, महिलांना उत्तम व सन्मानाने जीवन जगण्यासह सुरक्षेसाठी विविध कायदे आहेत. पीडित महिलांना न्याय मिळवून देण्यासाठी समुपदेशन आणि विधी सहाय्य केले जाते. याशिवाय महिलांच्या विविध प्रश्नांचा अभ्यास करून राज्य शासनाला शिफारशी केल्या जातात. महिलांसाठी असलेल्या विविध कायद्यांची महिलांनी माहिती करून घ्यावी. महिलांना न्याय मिळावा म्हणून यापूर्वी विभागस्तरावर सुनावणी घेण्यात आली. त्यानंतर आता जिल्हास्तरावर सुनावणी घेण्यात येत आहे. आतापर्यंत २८ जिल्ह्यात सुनावणीचे काम पूर्ण झाले आहे. या सुनावणीच्या वेळेस महसूल, पोलिस विभागासह विविध विभागांचे वरीष्ठ अधिकारी उपस्थित राहतात. त्यामुळे महिलांच्या तक्रारी तत्काळ सोडविण्यावर भर असतो, असेही राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा श्रीमती रहाटकर यांनी नमूद केले. जनसुनावणीसाठी राज्य महिला आयोगाचे अधिकारी व कर्मचारी उपस्थित होते. जिल्हा महिला व बालविकास अधिकारी श्री. शिंपी यांनी प्रास्ताविक केले. वरीष्ठ समुपदेशक लक्ष्मण मानकर, अॅड. येशीराव यांनी सूत्रसंचालन केले. यावेळी विविध विभागांचे अधिकारी व कर्मचारी, महिला मोठ्या संख्येने उपस्थित होत्या.

महिला आयोग आपल्या दारी अंतर्गत नंदुरबार जिल्हयातील ४३ तक्रारींची सुनावणी

नंदुरबार : महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या वतीने विभाग स्तरावर महिलांच्या तक्रारींचे निवारण व्हावे यासाठी 'महिला आयोग आपल्या दारी' अंतर्गत नंदुरबार येथे जनसुनावणी घेण्यात आली. यावेळी ४३ नव्या तक्रारीवर सुनावणी घेण्यात आली. महिला आयोगाच्या अध्यक्षा विजया रहाटकर, वकील, पोलीस अधिकारी, समुपदेशक, महिला बाल विकास अधिकारी यांच्या उपस्थितीत जिल्ह्यातील दाखल तक्रारींची सुनावणी, समुपदेशन प्रक्रिया पूर्ण झाली आहे.

विभक्त होण्याचा निर्णय घेतलेल्या जोडप्यांचे समुपदेशन यावेळी करण्यात आले. यातील ५ जोडपी पुन्हा एकमताने संसारात रमली आहेत. इतर तक्रारींमध्ये संबंधित यंत्रणांना नोटीस बजावून १५ दिवसात कारवाई करण्याचे आदेश देण्यात आले. याबाबत बोलताना महिला आयोगाच्या अध्यक्षा विजया रहाटकर म्हणाल्या कि, आयोग आपल्या दारी उपक्रमांतर्गत अनेक महिलापुढे येऊन तक्रारी करत आहेत. सर्व यंत्रणा सुनावणीला उपस्थित असल्याने कारवाई वेगाने होऊन तक्रारी निकाली काढण्यास मदत होत आहे.

राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्ष विजया रहाटकर यांनी नुकताच जळगाव, नंदुरबार आणि धुळे जिल्ह्यांचा दौरा केला या दौऱ्यातील क्षणचित्रे.

नंदुरबार जिल्हा पोलिसांच्यावतीने शालेय विद्यार्थिनी सुरक्षा जनजागृतीकरिता फेरी काढण्यात आली.

नंदुरबार जिल्हा पोलिसांच्यावतीने शालेय विद्यार्थिनी सुरक्षा जनजागृतीकरिता मेळावा घेण्यात आला. यावेळी जिल्हाधिकारी डॉ. मल्लीनाथ कलशेट्टी, पोलिस अधीक्षक संजय पाटील, जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी रणधीर सोमवंशी उपस्थित होते.

आयोगाच्या वतीने नंदुरबारमध्ये जनसुनावणी घेण्यात आली. यावेळी खासदार हीना गावित याही उपस्थित होत्या.

आयोगाच्या अध्यक्ष विजया रहाटकर यांनी नंदुरबार जिल्हा रुग्णालयाची पाहणी केली.

आयोगाच्या अध्यक्ष विजया रहाटकर यांनी नंदुरबार जिल्हा रुग्णालयाची पाहणी केली.

नंदुरबारमधील आदिवासींसाठीच्या शासकीय इंग्रजी निवासी आश्रमशाळेचीही पाहणी केली आणि विद्यार्थ्यांशी संवाद साधला.

नंदुरबारमधील आदिवासींसाठीच्या शासकीय इंग्रजी निवासी आश्रमशाळेचीही पाहणी केली आणि विद्यार्थ्यांशी संवाद साधला.

आयोगाच्यावतीने धुळे येथे जनसुनावणी घेण्यात आली. या वेळी महिलांनी समस्या मांडल्या.

धुळ्यातील जनसुनावणीसाठी उपस्थित अधिकारी आणि महिला.

पत्रकार दिनानिमित्त धुळ्यातील महिला पत्रकारांचा सत्कार करताना अध्यक्ष विजया रहाटकर. समवेत आयोगाच्या सदस्य देवयानी ठाकरे.

सासू सासऱ्यांच्या मालमत्तेत सुनेचा अधिकार नाही

दिल्ली उच्च न्यायालयाचा निकाल

नवी दिल्ली : सासू-सासऱ्यांच्या स्थावर आणि जंगम दोन्ही प्रकारच्या मालमत्तांवर सुनेचा काहीही अधिकार नाही, असा निर्णय दिल्ली उच्च न्यायालयाने दिला आहे. एका प्रकरणावर सुनावणी करताना हा निर्णय दिला आहे.

नेमकं प्रकरण काय होतं ?

एका महिलेने न्यायालयात एक याचिका दाखल केली होती. ती सासू-सासऱ्यांकडे देखभाल खर्च मागत नसल्याने तिला त्यांच्या घरात राहू दिलं जावं, अशी मागणी करणारी ती याचिका होती. महिलेने यापूर्वी तिच्या नवऱ्यावर आणि सासू-सासऱ्यांवर हुंड्यासाठी छळत असल्याचा आरोप केला होता. त्यानंतर महिलेने घटस्फोटासाठीही अर्ज केला होता. महिलेच्या सासऱ्यांनीही जिल्हा न्यायालयासमोर अर्ज करून तिच्यावर मारहाणीचा आरोप केला होता. सासऱ्यांनी केलेल्या आरोपांनंतर जिल्हा न्यायालयाने महिलेला ताबडतोब घरातून बाहेर पडण्यास सांगितलं होतं.

त्याविरोधात महिलेने उच्च न्यायालयात धाव घेतली होती.

न्यायालयाने निकाल देताना नेमकं काय म्हटलं ?

या प्रकरणाची सुनावणी करताना न्यायमूर्ती राजेंद्र मेनन आणि न्यायमूर्ती वी. कामेश्वर राव यांच्या पीठाने महिलेची याचिका फेटाळून लावली. सासू-सासऱ्यांच्या स्थावर किंवा जंगम मालमत्तेवर सुनेचा काहीही अधिकार नाही, असा निर्णय त्यांनी दिला. सासू-सासऱ्यांची मालमत्ता पैतृक असेल किंवा स्वकमाईची, त्याने त्यांच्या मालकी हक्कात काहीही बाधा येत नाही, असंही न्यायालयाने स्पष्ट केलं. ज्येष्ठ नागरिकांना त्यांच्या मालकीच्या घरात शांततापूर्ण जीवन जगण्याचा संपूर्ण अधिकार असल्याचं नमूद करत त्यांनी कायदेशीर वारसालाही घरातून बाहेर जाण्यास सांगण्याचा त्यांना पूर्ण अधिकार आहे, असं न्यायालयाने स्पष्ट केलं आहे.

(वृत्तसौजन्य : डेलीहंट)

गगनयान मोहिमेत महिला अंतराळवीर शक्य

इस्रोचे प्रमुख के. सिवन यांची माहिती

बेंगळूरु : भारतीय अंतराळ संशोधन संस्थेच्या (इस्रो) आगामी गगनयान मोहिमेंतर्गत एका महिलेलाही अंतराळवीर म्हणून पाठविले जाण्याची शक्यता आहे. सध्या गगनयान मोहिमेची तयारी गतीने सुरू आहे, अशी माहिती इस्रोचे अध्यक्ष के. सिवन यांनी बेंगळूरु येथे दिली.

गगनयान मोहिमेसाठी सध्या प्रशिक्षण सुरू आहे. या प्रशिक्षण कार्यक्रमावरच अंतराळात नेमके कोणाला पाठविले जाणार आणि महिला अंतराळवीराला हा मान मिळणार का, ते स्पष्ट होईल, असेही सिवन यांनी सांगितले.

गगनयानाचे प्रक्षेपण डिसेंबर २०२१मध्ये होणार आहे. गगनयान मोहिमेसाठी १०,६०० कोटी रुपयांच्या खर्चाला मंजुरी देण्यात आली आहे. यंदा इस्रोसाठी ३० हजार कोटी रुपये मंजूर करण्यात आले आहेत.

इस्रोसाठी गगनयान मोहिम अत्यंत महत्त्वाची आहे. या मोहिमेंतर्गत भारत प्रथमच अंतराळवीर पाठविणार आहे. (पहिले भारतीय अंतराळवीर राकेश शर्मा रशिया आणि भारत यांच्या संयुक्त आंतरराष्ट्रीय मोहिमेंतर्गत गेले होते.) त्याच यानातून भारतीय अंतराळवीर पृथ्वीवर परतेल. या

मोहिमेत दोन महत्त्वाचे कामगिरी पार पाडल्या जाणार आहेत. एक म्हणजे मानवाला अंतराळात पाठविणे आणि दुसरी अभियांत्रिकी कौशल्यांचा कस. इस्रोच्या मानवी मोहिमेसाठी एक केंद्र स्थापन करण्यात आले आहे. पुढील वर्ष आमच्यासाठी अत्यंत महत्त्वाचे असेल. डिसेंबर २०२०मध्ये इस्रोची एक मोहिम आहे. त्यानंतर जुलै २०२१ मध्ये दुसरी मोहिम आहे. त्या पार पडल्यानंतर डिसेंबर २०२१मध्ये गगनयान मोहिम पार पाडली जाईल. पुढील वर्षी इस्रो एकूण ३२ मोहिमा आखणार आहे. त्यातील १४ प्रक्षेपक यानांशी संबंधित आहेत, अशी माहिती सिवन यांनी दिली.

गगनयान मोहिमेसाठी भारतात द्यायचे प्रशिक्षण पूर्ण झाले आहे. मात्र, पुढील प्रशिक्षणासाठी संभाव्य अंतराळवीर रशियाला जाण्याची शक्यता आहे. सध्या संभाव्य अंतराळवीरांमध्ये महिला आणि पुरुष दोघांचाही समावेश आहे. या प्रशिक्षणासाठी कोणत्याही परदेशी संस्थेची मदत घेतली जाणार नाही. मात्र, अखेरच्या टप्प्यात एखाद्या परदेशी यंत्रणेला सहभागी करून घेतले जाऊ शकते, असेही सिवन यांनी स्पष्ट केले.

अरुणिमा सिन्हाकडून माउंट विन्सन सर

जगातील सात शिखरे सर करणारी पहिली दिव्यांग महिला

नवी दिल्ली : समाजकंटकांच्या दुष्प्रवृत्तीची बळी ठरलेली महिला गिर्यारोहक अरुणिमा सिन्हा हिच्या शिरपेचात मानाचा नवा तुरा खोवला गेला आहे. अरुणिमाने नुकतेच अंटार्क्टिका येथील विन्सन मॅसिफ हिल या शिखरावर यशस्वी चढाई केली. त्यामुळे जगातील सात सर्वाधिक उंच शिखरांवर चढाई करणारी ती पहिली दिव्यांग गिर्यारोहक महिला ठरली आहे.

अरुणिमाच्या यशानंतर पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनीही तिचे अभिनंदन केले. यशाचे आणखी एक शिखर पादाक्रांत केल्याबद्दल अरुणिमाचे अभिनंदन. तिने आपले परिश्रम आणि चिकाटी यांच्या जोरावर स्वतःची वेगळी ओखळ निर्माण केली आहे. सान्या देशाला तिचा अभिमान वाटतो. भविष्यातील वाटचालीसाठी तिला हार्दिक शुभेच्छा, असे पंतप्रधानांनी ट्विटर हँडलवर लिहिले आहे.

माउंट एव्हरेस्टवर यशस्वी चढाई करणारी अरुणिमा पहिली दिव्यांग महिला आहे. तिने आतापर्यंत माउंट एव्हरेस्टसह किलीमांजारो (आफ्रिका), एल्बुस (रशिया), कास्टेन पिर्मिड (इंडोनेशिया), किजाशको (ऑस्ट्रेलिया) आणि माउंट अंककागुआ (दक्षिण अमेरिका) ही शिखरे सर केली आहेत.

अंटार्क्टिकातील माउंट विन्सन सर केल्यानंतर अरुणिमाने ट्विट करीत आनंद व्यक्त केला. प्रतीक्षा संपली. माउंट विन्सन सर करणारी पहिली दिव्यांग महिला गिर्यारोहक ठरण्याचा बहुमान आपल्या देशाला मिळाला आहे. सर्वांचे आशीर्वाद आणि सदिच्छा यासाठी धन्यवाद. जय हिंद, असे ट्विट अरुणिमाने केले होते.

कोण आहे अरुणिमा सिन्हा

- ❖ अरुणिमा राष्ट्रीय पातळीवरील व्हॉलिबॉल खेळाडू आहे
- ❖ ती उत्तर प्रदेशातील आंबेडकर नगर जिल्ह्यातील रहिवासी आहे
- ❖ एप्रिल २०११ मध्ये लखनौहून दिल्लीला जात असताना चोरट्यांच्या एका टोळक्याने अरुणिमाच्या गळ्यातील सोन्याची साखळी हिसकावण्याचा प्रयत्न केला. मात्र, अरुणिमाने प्रतिकार केल्यानंतर चोरट्यांनी तिला धावत्या रेल्वेतून बाहेर फेकले. त्यात तिचा एक पाय तुटला.
- ❖ तरीही जिद्द न सोडता अरुणिमाने गिर्यारोहण सुरू केले. लवकरच

तिने माउंट एव्हरेस्ट सर केले.

- ❖ अरुणिमाला पद्मश्री पुरस्काराने गौरविण्यात आले आहे
- ❖ ब्रिटनमधील एका विद्यापीठाने तिला सन्माननीय डॉक्टरेट प्रदान केली आहे

तिहेरी तलाक विधेयक लोकसभेत मंजूर

प्रवर समितीकडे पाठविण्याची काँग्रेसची मागणी फेटाळली

नवी दिल्ली : लोकसभेने वर्षभरानंतर गुरुवारी पुन्हा वादग्रस्त तिहेरी तलाक विधेयकावर बहुमताची मोहोर उमटविली. हे विधेयक संसदेच्या प्रवर समितीकडे पाठविण्याची काँग्रेससह विरोधी पक्षांची मागणी फेटाळत लोकसभेने तिहेरी तलाकचे विधेयक २४५ विरुद्ध ११ अशा बहुमताने पारित केले. माकप आणि आरएसपीचे खासदार तसेच असदुद्दीन ओवैसी यांनी विरोधात मत नोंदविले, काँग्रेस आणि अण्णाद्रमुकने सभात्याग करून रोष व्यक्त केला.

लोकसभेत गेल्यावर्षी याच दिवशी तिहेरी तलाक विधेयक पारित करण्यात आले होते. पण या विधेयकाला राज्यसभेची मंजूरी लाभू शकली नाही. अर्थसंकल्पीय तसेच पावसाळी अधिवेशनात विधेयक पारित करणे शक्य न झाल्याने मोदी सरकारने वटहुकूम काढला. हिवाळी अधिवेशनात विधेयक मंजूरीसाठी सरकारने पुन्हा प्रयत्न सुरू केला असून आता हे विधेयक राज्यसभेत मांडले जाईल. मात्र, राज्यसभेत हे विधेयक पारित होण्याची शक्यता कमीच आहे. त्यामुळे मोदी सरकारला पुन्हा वटहुकूम जारी करावा लागण्याची शक्यता आहे. आरोप सिद्ध झाल्यास तलाक देणाऱ्या पतीला या विधेयकानुसार तीन वर्षांचा तुरुंगवास भोगावा लागेल.

मुस्लीम महिला विवाह अधिकार संरक्षण विधेयकावर गुरुवारी अडथळ्याविना चर्चा झाली. हे विधेयक कुठल्याही समाजाविरुद्ध नसून महिलांना प्रतिष्ठा, समानता आणि न्याय देण्यासाठी आणलेले विधेयक आहे. नव्या विधेयकात पीडित महिला किंवा तिचे रक्ताचे नातेवाईकच तक्रार नोंदवू शकतात. या विधेयकात समझोत्याची तरतूद आहे. गेल्या बारा वर्षात संसदेने अल्पवयीनांवर बलात्कार करणाऱ्यांना फाशीची शिक्षा देणारे, अजामीनपात्र असे हुंडाबळी विधेयक, घरगुती हिंसाचार आणि महिलांवरील अत्याचारासाठी पुरुषांना तुरुंगवास ठोठावणारी विधेयके पारित केली आहेत. त्याच संसदेला तिहेरी तलाकवर एका सुरात का बोलता येत नाही? तिहेरी तलाकवर २० इस्लामी देशांनी बंदी घातली आहे. मग भारतासारखा धर्मनिरपेक्ष देश बंदी का घालू शकत नाही, असे सवाल विधी व न्याय मंत्री रवीशंकर प्रसाद यांनी केले.

शिवसेनेने या विधेयकाला समर्थन दिले. पण मोदी सरकारने राम मंदिर, समान नागरी कायदा आणि कलम ३७० साठीही कायदे करावे, असे शिवसेनेचे खासदार अरविंद सावंत म्हणाले. एका वर्षात काय बदलले, असा सवाल राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या सुप्रिया सुळे यांनी केला. या देशात काहींनी हुंड्याचेही समर्थन केले, पण संसदेने त्याला गुन्हा मानले, सती प्रथाही संपुष्टात आणली, याचे स्मरण स्मृती इराणी यांनी करून दिले. तिहेरी तलाक हा धर्माशी संबंधित नसून ती कुप्रथा आहे. इस्लामी देशांमध्ये ती तीन दशकांपूर्वीच संपुष्टात आली, याकडे मुख्तार अब्बास नकवी यांनी लक्ष वेधले. विधेयकाला राजकीय स्वरूप दिले जाऊ नये, असे आवाहन भाजपच्या मीनाक्षी लेखी यांनी केले.

(वृत्तसौजन्य : महाराष्ट्र टाइम्स)

देशातील आठ कोटी मुस्लिम महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी आणि त्यांना न्याय मिळवून देण्यासाठी क्षुद्र राजकारणापलीकडे जाऊन विरोधक विचार करतील आणि सर्वांची सद्सद्विवेकबुद्धी जागृत राहिल अशी आशा.

विजय रहटाकर, अध्यक्ष, राज्य महिला आयोग

दुसऱ्या पत्नीची मुलेही नोकरीस पात्र

मुंबई : सेवेत असताना मृत्यू पावलेल्या सरकारी कर्मचाऱ्याने पहिली पत्नी ह्यात असताना दुसऱा विवाह केला असेल तर त्याच्या मृत्यूनंतर त्याच्या दुसऱ्या पत्नीची मुलेही अनुकंपा नोकरीसाठी अर्ज करण्यास पात्र ठरतात, असा निकाल सर्वोच्च न्यायालयाने दिला आहे.

न्या. डॉ. धनंजय चंद्रचूड व न्या. एम. आर. शहा यांच्या खंडपीठाने हा निकाल देताना दुसऱ्या विवाहातून जन्मलेली अपत्ये अनुकंपा नोकरीसाठी अपात्र ठरविणारे रेल्वे बोर्डाचे परिपत्रकही बेकायदा ठरवून रद्द केले. विशेष म्हणजे याआधीचे १९९१ मधील असेच परिपत्रक कोलकाता उच्च न्यायालयाने रद्द केल्यानंतरही बोर्डाचे हे नवे परिपत्रक काढले होते.

न्यायालयाने म्हटले की, पहिली पत्नी ह्यात असताना केलेला दुसरा विवाह हिंदू विवाह कायदानुसार मुळातच अवैध ठरून रद्द बातल मानला जात असला तरी त्याच कायदाने अशा दुसऱ्या विवाहातून झालेल्या मुलांना अनौरस नव्हे तर औरस संततीचा दर्जा दिलेला आहे. त्यामुळे दुसरी पत्नी कायदेशीरपणे पत्नी ठरत नसल्याने ती अनुकंपा नोकरीस पात्र ठरणार नाही. पण तिची मुले अनौरस नसल्याने त्यांना हा प्रतिबंध लागू होत नाही.

न्यायालयाने म्हटले की, अनुकंपा नोकरी हा हक्क नाही व दिवंगत पालकांनंतर वारसाहक्काने मिळणाऱ्या संपत्तीप्रमाणे ती संपत्तीही नाही. तसेच बहुपत्नीत्वासारख्या कुप्रथेला आळा घालण्यासाठी निर्णय घेण्याचा अधिकार

सरकारला आहे, हे मान्य केले तरी एकदा कायदाने जी संसती औरस ठरविली गेली आहे तिच्या बाबतीत सरकारला भेदभाव करता येणार नाही. कोणाच्या पोटी जन्माला यायचे हे मुले ठरवू शकत नाहीत.

काय होते हे प्रकरण ?

पंचमुखी मारुती, कल्याण (प.) येथे राहणारे रामलखन त्रिपाठी मध्य रेल्वेच्या परळ वर्कशाॅपमध्ये कुशल तंत्रज्ञ म्हणून नोकरीस होते. पहिली पत्नी ह्यात असताना त्यानी १९८७ मध्ये दुसरा विवाह केला. सेवेत असताना नोव्हेंबर २००९ मध्ये रामलखन यांचे निधन झाले. त्यांच्या दुसऱ्या पत्नीचा मुलगा व्ही. आर. त्रिपाठी याने अनुकंपा नोकरीसाठी रेल्वेकडे अर्ज केला.

रेल्वेने सन २०१२ मध्ये त्यास अपात्र ठरविले.

आधी केंद्रीय प्रशासकीय न्यायाधिकरणाने (कॅट) व नंतर उच्च न्यायालयाने रेल्वेचा निर्णय चुकीचा ठरविला. याविरुद्ध रेल्वेने केलेले अपील सर्वोच्च न्यायालयाने वरील निकाल देऊन फेटाळले.

वृत्त सौजन्य : लोकमत

डॉ. तनुजा नाफडे निर्मित पहिली भारतीय 'मार्शल धून' देशाला अर्पण

नवी दिल्ली : नागपूर येथील डॉ. तनुजा नाफडे यांनी तयार केलेली पहिली व्हिली भारतीय 'मार्शल धून' मंगळवारी 'लष्कर दिनी' देशाला समर्पित होणार असून यावर्षी पासून राजपथावरील गणतंत्र दिनी प्रथमच ब्रिटीश मार्शल धून ऐवजी भारतीय धून वाजणार आहे.

भारतीय लष्कर दिना निमित्त येथे लष्कर प्रमुख जनरल बिपीन रावत यांच्या उपस्थितीत मंगळवारी आयोजित शानदार कार्यक्रमात पहिल्या व्हिल्या भारतीय मार्शल धूनचे लोकार्पण होणार आहे. या पार्श्वभूमीवर आज डॉ. तनुजा नाफडे यांचा महाराष्ट्र परिचय केंद्रात सन्मान करण्यात आला. परिचय केंद्राचे उपसंचालक दयानंद कांबळे, उपसंपादक रितेश भुयार आणि 'तरुण भारत' चे दिल्ली ब्युरो चिफ शामकांत जहागिरदार यावेळी उपस्थित होते. यावेळी डॉ. नाफडे यांच्याशी झालेल्या औपचारिक गप्पांमधून मार्शल धूनच्या निर्मितीची कथा उलगडली.

लष्कराचे १४ बँड व २५२ कलाकार वाजवणार धून

लष्कर दिनाच्या कार्यक्रमात लष्कर प्रमुखांच्या हस्ते लोकार्पण झाल्यावर याच कार्यक्रमात प्रथम आधिकारीकरित्या ही धून वाजविली जाणार आहे. या कार्यक्रमात लष्कराच्या १४ बँडचे एकूण २५२ कलाकार ही धून सादर करणार आहेत. समारंभपूर्वक या धूनचे लोकार्पण झाल्यावर यावर्षी पासून राजपथ येथील गणतंत्र दिनासह देशभर होणाऱ्या लष्कराच्या कार्यक्रमात हीच धून वाजविण्यात येणार आहे.

भारतीय लष्कराला पहिली भारतीय धून; महाराष्ट्र कऱ्येला धून बनवण्याचा मान

स्वातंत्र्य प्राप्ती पासून भारतीय लष्कराच्या विविध कार्यक्रमात व भारतीय गणतंत्र दिनी राजपथावर आयोजित करण्यात येणाऱ्या गौरवपूर्ण कार्यक्रमात आतापर्यंत ब्रिटीश लष्कराची मार्शल धूनच वाजविण्यात येत

असे. मात्र, या ऐवजी भारतीय लष्कराची स्वतंत्र भारतीय बनावटीची धून बनविण्याची जबाबदारी भारतीय लष्कराने नागपूर येथील संगीतकार डॉ. तनुजा नाफडे यांना दिली. डॉ. नाफडे यांनी भारतीय शास्त्रीय संगीतावर आधारित ही धून यशस्वीरित्या तयार केली. डॉ. नाफडे यांच्या माध्यमातून भारतीय मार्शल धून बनविण्याचा पहिला मान महाराष्ट्र कऱ्येने मिळवला आहे.

शास्त्रीय संगीतावर आधारित पहिली धून

डॉ. नाफडे यांनी भारतीय शास्त्रीय संगीतातील किरवानी, विलासखानी आणि भैरवी या तीन रांगांतील स्वरांची गुंफण करून ही मार्शल धून तयार केली आहे. जगाच्या इतिहासात प्रथमच शास्त्रीय संगीतावर आधारित मार्शल धून बनवण्याचा हा पहिला प्रसंग असल्याचे डॉ. नाफडे यांनी सांगितले. भारतीय शास्त्रीय संगीतातील रागांसह वेस्टर्न कॉड आणि वेस्टर्न हार्मनीचीही या धूनला जोड देण्यात आली आहे. मुंबई येथील यशराज स्टुडिओत ही मार्शल धून लाईव्ह रेकॉर्ड करण्यात आली असून ६ मिनीटांची ही धून असल्याचे डॉ. नाफडे यांनी सांगितले.

'भारतीय लष्करासाठी धून तयार करणे भाग्याचे'

'भारतीय लष्करासाठी स्वतःची मार्शल धून करण्याची संधी मिळाली व ती यशस्वीपणे पूर्ण केली यासाठी मी स्वतःला भाग्यवान समजते', अशा कुतज्ञभावना डॉ. नाफडे यांनी व्यक्त केल्या. ही धून तयार करण्यासाठी आपली संगीत साधना फळाळा आली असेही त्या म्हणाल्या.

बॅडमिंटनमधील उगवता 'तारा'

अमित मधुकर डोंगरे
amitdongre10@gmail.com

बॅडमिंटन या खेळात दिवसेंदिवस अनेक खेळाडू आपली गुणवत्ता सिद्ध करताना दिसत आहेत. साईना नेहवाल आणि पी. व्ही. सिंधू यांच्यापासून प्रेरणा घेत आज शोकडो मुली या खेळाकडे वळत आहेत. केवळ वळत आहेत असे नव्हे तर आपली गुणवत्ता देखील सिद्ध करत आहेत. पुण्याची तारा शहा ही अशीच एक नैपुण्यवान खेळाडू.

पाटणा येथे झालेल्या अखिल भारतीय सब ज्युनिअर गटाच्या बॅडमिंटन स्पर्धेत बारा वर्षांची असून देखील पंधरा वर्षांखालील गटात तिने विजेतेपद मिळवले आणि आपण कोणत्याही मानांकित खेळाडूला पराभूत करू शकतो, हा विश्वास उपस्थितांना दिला.

या स्पर्धेत तारा हिला दुसरे मानांकन होते. तिने अंतिम सामन्यात उत्तर प्रदेशची चौथी मानांकित तनिशा सिंग हिच्यावर २१-१९, २१-८ असा सरळ दोन गेममध्ये विजय मिळवला. ताराने ऑगस्टमध्ये झालेल्या अखिल भारतीय स्पर्धेतील अंतिम सामन्यातही आपलेच वर्चस्व सिद्ध करत विजेतेपद मिळवले. जुलै महिन्यात नागपूरमध्ये झालेल्या स्पर्धेत तनिशा सिंगने ताराला पराभूत केले होते. यंदा मात्र ताराने त्या पराभवाचा वचपा काढला.

वयाच्या सहाव्या वर्षी बॅडमिंटनची रॅकेट हातात घेत ताराने सरावाला सुरुवात केली. सद्या ती निखिल कानिटकर बॅडमिंटन अकादमीत सराव करते. दरवर्षी सुमारे आठ ते दहा स्पर्धा ती खेळते. ते देखील मोठ्या स्तरावरील स्पर्धा. आजच्या घडीला तारा राष्ट्रीय मानांकन यादीत पहिल्या पाच खेळाडूत गणली जाते. यामागे केवळ तिची मेहनतच कारणीभूत नसून निखिल कानिटकर यांचे योग्य मार्गदर्शन देखील महत्त्वाचे ठरत आहे. आता तिला खेळाबरोबरच शारीरिक तंदुरुस्तीवर खूपच भर द्यावा लागणार आहे. आता ती केवळ बारा वर्षांची असून पुढील काळात तिला खुल्या गटात आणखी मातब्बर खेळाडूंविरुद्ध खेळावे लागेल. कारण या स्तरावर केवळ खेळ किंवा त्यातली गुणवत्ताच महत्त्वाची

पुण्याची तारा शहा ही नवोदित बॅडमिंटनपटू सध्या चांगली कामगिरी करित आहे. पाटणा येथे नुकत्याच झालेल्या अखिल भारतीय सबज्युनिअर गटाच्या स्पर्धेत तिने विजेतेपद मिळविले. तिच्याविषयी...

नसून, मानसिक आणि शारीरिक तंदुरुस्ती देखील महत्त्वाची ठरते. घरच्यांचा पूर्ण पाठिंबा असल्यामुळे ड्रॉप आऊट होण्याची शक्यता अजिबातच नाही. ती विद्या व्हॅली स्कूलमध्ये शिकत असून खेळाबरोबरच शिक्षणातही अग्रेसर आहे.

तेरा वर्षांखालील गटात आज ती महाराष्ट्र चॅम्पियन आहे त्याचबरोबर १६४७ रेटिंग गुण तिच्या खात्यावर जमा असून ती राज्यात पहिल्या स्थानावर आहे. २०१८ साल तिच्यासाठी स्वप्नवत आहे. जयपूर आणि आंध्र प्रदेश येथे झालेल्या अखिल भारतीय स्पर्धांमध्ये तिने विजेतेपद मिळवले व बॅडमिंटनमधील जाणकारांना आपली दखल घ्यायला लावली. कोईम्बतूर आणि गोवा येथे झालेल्या स्पर्धेत तिला उपविजेते पदावर समाधान मानावे लागले मात्र तिने या मानसिकतेतून बाहेर पडत पाटणा येथे झालेली स्पर्धा जिंकून ती उणीव भरून काढली. तिचे

प्रशिक्षक निखिल कानिटकर स्वतः ताराच्या खेळाबाबत बोलताना खूप कौतुक करतात. हिच कामगिरी पंधरा वर्षांखालील गटानंतरही खुल्या गटातही कायम राहिली तर तारा सायना नेहवाल आणि पी. व्ही. सिंधू यांची वारसदार म्हणून नावारूपाला येऊ शकते इतकी अफाट गुणवत्ता तिच्यात आहे. वयाच्या सहाव्या वर्षी रॅकेट हातात धरून बॅडमिंटनमध्ये नाव कमावण्यासाठी सुरुवात करणारी तारा केवळ सहा वर्षात दोन आंतरराष्ट्रीय पदकांची मानकरी ठरली. अशी कामगिरी महाराष्ट्राबाबत बोलायचे झाल्यास खूप कमी खेळाडूंना जमली आहे.

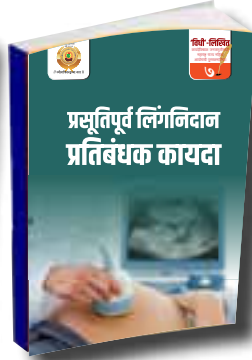
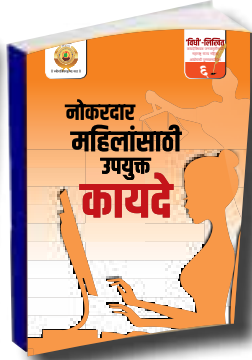
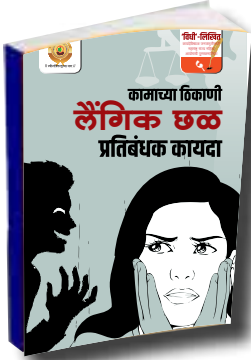
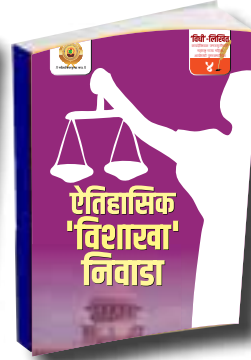
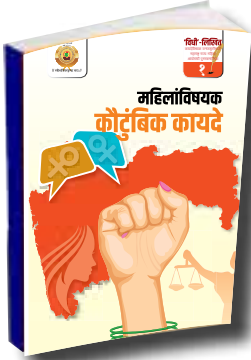
साईना नेहवाल आणि पी. व्ही. सिंधू याच तिच्या आदर्श असून या दोघांप्रमाणेच आपणही देशाचे प्रतिनिधित्व करावे व आंतरराष्ट्रीय बॅडमिंटन क्षेत्रात यश मिळवावे हेच तिने आपल्यासमोर ध्येय ठेवले आहे. अकादमीतील रोजचा सराव, तंदुरुस्तीसाठी आवश्यक असणारा व्यायाम आणि प्रशिक्षकाचे बहुमोल मार्गदर्शन यामुळे तारा एक परिपूर्ण खेळाडू बनत आहे. आतापर्यंत पुणे आणि राज्य स्तरावरील अनेक स्पर्धांमध्ये विजेतेपद मिळवले आहे पण खुल्या गटात जेव्हा ती आपल्या कारकीर्दीचा ठसा उमटवेल त्यादिवशी खऱ्या अर्थाने महाराष्ट्राला आंतरराष्ट्रीय तोडीची बॅडमिंटनपटू मिळेल.

॥ स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा ॥

कायदेविषयक जनजागृतीसाठी
महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाची पुस्तकमालिका

'विधी' - लिखित

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई

गृहनिर्माण भवन म्हाडा बिल्डिंग,
कलानगर, वांद्रे (पू.), मुंबई ४०००५१
दूरध्वनी : ०२२ - २६५९०८७८
'सुहिता' हेल्पलाइन - ७४७७७२२४२४

✉ mscwmahilaayog@gmail.com
www.mscw.org.in
Maharashtra Rajya Mahila Ayog (@mahascw)
Maharashtra women commission (@mscw_bandra)
Tejaswini App

✉ chairperson.mscw@gmail.com
www.vijayarahatkar.co.in
@vijaya.rahatkar
@VijayaRahatkar
vijayarahatkar.wordpress.com

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई

गृहनिर्माण भवन म्हाडा बिल्डिंग,
कलानगर, वांद्रे (पू.), मुंबई ४०००५१
दूरध्वनी : ०२२-२६५९०८७८

✉ mscwmahilaayog@gmail.com
🌐 www.mscw.org.in
📘 Maharashtra Rajya Mahila Ayog (@mahascw)
🐦 Maharashtra women commission (@mscw_bandra)
📱 Tejaswini App

✉ chairperson.mscw@gmail.com
🌐 www.vijayarahatkar.co.in
📘 @vijaya.rahatkar
🐦 @VijayaRahatkar
📱 vijayarahatkar.wordpress.com

प्रति / TO

If undelivered, pls return to,
महाराष्ट्र राज्य महिला
आयोग, मुंबई,
गृहनिर्माण भवन म्हाडा
बिल्डिंग, कलानगर,
वांद्रे (पू.),
मुंबई ४०००५१

